

INTERNATIONAL
JOURNAL OF
ECONOMICS
POLITICS
HUMANITIES AND
SOCIAL SCIENCES

Volume: 08
Issue: 1

Winter 2025

e-ISSN: 2636-8137

www.ijephss.com

Sayfa
(Page)

İçindekiler (Table of Contents)

ii-iii	Dergi Hakkında (About Journal)
iv	Editör Ekibi (Editorial Team)
v	Alan Editörleri (Subject Editorial Board)
vi	Yayın Kurulu (Editorial Board)
vii	Bilim ve Danışma Kurulu (Science and Advisory Board)

Araştırma Makaleleri / Research Articles

1-16	<i>A Bibliometric Analysis on Corporate Social Responsibility in the Tourism Sector between 2018-2023</i> Alper ATEŞ
17-37	<i>Adalet ve Kalkınma Partisi Siyasetinin Reel Politiki ve Siyasal Söylem Dili Üzerindeki Etkileri: 2002-2009/2016-2023 Dönemi Karşılaştırması</i> <i>The Real Politics of Justice and Development Party Politics and Its Effects on the Language of Political Discourse: Comparison of the Periods 2002-2009 and 2016-2023</i> Melike KAYIRAL
38-46	<i>Liberal Humanism in The Reluctant Fundamentalist by Mohsin Hamid</i> Saman HASHEMIPOUR
47-60	<i>Efficiency of the Use of Employed Persons in European Tourist Accommodation Establishments in Europe, during 2008-2022</i> Marian ZAHARIA, Rodica-Manuela GOGONEA, Aniela BALACESCU
61-80	<i>Enflasyonist Ortamda Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Öz Sermaye Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi</i> <i>Determination of Factors Affecting Profitability of Equity Capital of Foreign Capital Deposit Banks in an Inflationist Environment</i> Ersan ÖZGÜR
81-94	<i>Uluslararası Sistemde İklim Değişikliği: Krizler ve Yeni Arayışlar</i> <i>Climate Change in the International System: Crises and New Pursuits</i> Ebru DEMİR

International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences

IJEPHSS

ISSN: 2636-8137

Dergi Hakkında

Dergi Adı	: International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences (IJEPHSS)
E-ISSN	: 2636-8137
Yayın Aralığı	: Yılda 4 Sayı (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim)
Dergi Web Sitesi	: www.ijephss.com https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijephss
Yayına Başlangıç	: 15.04.2018
Baş Editör	: Prof. Dr. Halil İbrahim AYDIN
İmtiyaz Sahibi	: Doç. Dr. Onur OĞUZ
Yayımlandığı Ülke	: Türkiye
Yayın Modeli	: Açık Erişim
Yayın İçeriği	: Web of Science Core Collection tarafından yapılan sınıflandırma kapsamındaki Sosyal Bilimler, Sanat ve İnsani Bilimler alanındaki seçilmiş bilim dallarında akademik yaklaşımla üretilmiş özgün çalışmalar
Okur Kitleleri	: Akademisyenler, araştırmacılar, profesyoneller, öğrenciler ve ilgili mesleki, akademik kurum ve kuruluşlar.
Yayın Dili	: Türkçe ve İngilizce
Hakkında	: IJEPHSS (e-ISSN: 2636-8137), yılda dört defa yayımlanan, uluslararası, çift taraflı kör hakemlik sistemini benimsemiş, açık erişimli, bilimsel ve akademik bir dergidir. IJEPHSS, araştırma ve yayın etiğini önemsemektedir ve etik kurallara uygun şekilde çalışmalara yer vermektedir. IJEPHSS açık erişimin etkili bir şekilde çalışması için lisanslama yoluyla kullanıcı haklarının ve telif hakkı sahipliğinin açık olması gerektiğine inanmaktadır. Bu nedenle yayımlanan makaleler, Creative Commons Atıf-Gayrı Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır. IJEPHSS’de yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir. Yayınlanan tüm makalelere, kalıcı makale tanımlayıcısı olarak DOI atanır. IJEPHSS’e gönderilen makaleler iThenticate programı kullanılarak benzerlik taramasından geçirilmektedir. Tüm çalışmalarda benzerlik oranının %20’den az olması şartı aranmaktadır.
Ücret Politikası	: IJEPHSS, ücretli bir dergidir. Yükseköğretim Kurulu’nun 07.03.2019 tarihli Genel Kurulunda alınan karar gereği, makalelerin kabul ya da red durumuna bakılmaksızın ücret alınmaktadır. Bu ücret ön değerlendirme, editörlük inceleme, dil kontrolü hizmeti, sekreterlik, yazım imla, mizanpaj, kontrol, yayınlama vb nedenlerden dolayı talep edilmektedir. Hakemlik ücrete tabi değildir. IJEPHSS, yazarlara, hakemlere, editörlere ve yayın kuruluna herhangi bir ücret ödememektedir. Bununla birlikte IJEPHSS’de yayımlanan makalelerin okunması ve indirilmesi ücretsizdir. Ücret politikasına yönelik güncel bilgiler dergimizin internet sitesinde yer almaktadır.
Arşiv Politikası	: IJEPHSS Baş-Editörü, yayımlanan materyalin güvenli bir şekilde arşivlenmesini sağlar. IJEPHSS yayınladığı makaleleri açık erişim esasına göre yazar(lar)ın herhangi bir işlem yapmasına gerek olmaksızın elektronik arşivlere gönderir ve tam erişime açık hale getirir. Arşivleme ve veri dağıtım politikası ile ilgili detaylı bilgiler dergi web sitesinde yer almaktadır.
Hakemlik Türü	: Çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır.
İnceleme Süresi	: Ortalama 8 hafta
İntihal Kontrolü	: iThenticate programı aracılığıyla yapılmaktadır. Benzerlik oranının %20’nin altında olması beklenmektedir.

International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences

IJEPHSS

ISSN: 2636-8137

About Journal

Journal's Title	: International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences (IJEPHSS)
E-ISSN	: 2636-8137
Publishing Period	: Quarterly (January, April, July, October)
Journal's Web Sites	: www.ijephss.com https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijephss
First Publishing Date	: 15.04.2018
Editor-in-Chief	: Prof. Dr. Halil İbrahim AYDIN
Concession Holder	: Assoc. Prof. Dr. Onur OĞUZ
Country	: Türkiye
Publishing Model	: Open Access
Subjects	: Original studies produced with an academic approach in selected subjects in the field of Social Sciences, Arts and Humanities within the scope of the classification made by the Web of Science Core Collection
Readership	: Academics, researchers, professionals, students and the relevant institutes and organizations
Publishing Languages	: Turkish and English
About	: IJEPHSS (e-ISSN: 2636-8137), is a double anonymous peer reviewed, open access e-journal which is published quarterly (January-April-July-October) IJEPHSS cares about research and publication ethics rules and accepts the studies in accordance with ethical rules. IJEPHSS has embraced open access, and non-commercial scientific publishing. Because of that the articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license. The copyrights of the works published in the IJEPHSS belong to their authors. All published articles are assigned DOI as the permanent article identifier. IJEPHSS checks for plagiarism in studies submitted for review: Pre-checked articles are scanned for plagiarism using iThenticate software. High similarity rates can cause an article to be rejected before or even after it is accepted. This rate is expected to be less than 20%.
Price Policy	: IJEPHSS is a paid journal. According to Higher Education Council decisions, charges are taken before submission of article. IJEPHSS charges a fee for pre-evaluation, language control service, secretariat, spelling, layout, control, publishing etc. Referee evaluation is free of charge. IJEPHSS does not pay a fee to reviewers, authors, editors or the editorial boards. No fee is charged for downloading and reading. Journal's updated price policy information is announced on the official web site.
Archive Policy	: Editor-in-Chief of IJEPHSS ensures secure archiving of published material. IJEPHSS sends the articles it publishes to electronic archives on an open access basis, without requiring any action from the author(s), and makes them available for full access. Journal's updated archive policy information is announced on the official web site.
Reviewing Type	: Double-Blind Peer-Reviewing
Evaluation Period	: 8 weeks (average)
Plagiarism Checking	: iThenticate. Similarity rate must be under 20%.

EDİTÖR EKİBİ (THE EDITORIAL TEAM)

- Baş Editör**
(Editor-in-Chief) : **Prof. Dr. Halil İbrahim Aydın**
Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics
hiaydin12@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6783-4905
- Yardımcı Editör**
(Associate Editor) : **Doç. Dr. Onur Oğuz (Assoc. Prof.)**
Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics
onur@ijephss.com
ORCID: 0000-0001-5492-0038
- Editör Yardımcıları**
(Assistant Editors) : **Doç. Dr. Merve Tuncay (Assoc. Prof.)**
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Finance and Banking
mtuncay@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2379-1314
- Doç. Dr. Özgür Kanbir (Assoc. Prof.)**
Giresun University, Dereli Vocational High School, Department of Office Services and Secretariat
ozgur.kanbir@giresun.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5696-4077
- Dil Editörleri**
(Language Editors) : **Dr. Öğr. Üyesi Berivan Can (Assist. Prof.)**
Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature
bcan@atu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9336-7455
- Dr. Öğr. Üyesi Emrah Işık (Assist. Prof.)**
Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Western Languages and Literatures
emrah.isik@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4417-4304
- İstatistik Editörü**
(Statistical Editor) : **Doç. Dr. Mücahit Çayın (Assoc. Prof.)**
Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics
mucahit.cayin@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6470-5531
- Hukuk Editörü**
(Law Editor) : **Dr. Öğr. Üyesi Sadullah Özel (Assist. Prof.)**
Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations
sadullah.ozel@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4053-873X
- Web Editörü**
(Web Editor) : **Dr. Öğr. Üyesi Aytaç Uğur Yerden (Assist. Prof.)**
İstanbul Gedik University, Faculty of Engineering, Department of Industrial Engineering
aytac.yerden@gedik.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3886-802X
- Ön Kontrol Editörü**
(Precheck Editor) : **Prof. Dr. Halil İbrahim Aydın**
Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics
hiaydin12@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6783-4905
- Ömer Duman (Doktorant, PhD Candidate)**
Bursa Uludağ University, Institute of Graduate Studies
omerduman6054@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9570-4171
- Sosyal Medya Editörü**
(Social Media Editor) : **Ömer Duman (Doktorant, PhD Candidate)**
Bursa Uludağ University, Institute of Graduate Studies
omerduman6054@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9570-4171
- Etik Editörü**
(Ethical Editor) : **Doç. Dr. Onur Oğuz (Assoc. Prof.)**
Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics
onur@ijephss.com
ORCID: 0000-0001-5492-0038
- İndeks Editörü**
(Indexing Editor) : **Ömer Duman (Doktorant, PhD Candidate)**
- Sekreterya**
(Secretaria) : **Ömer Duman (Doktorant, PhD Candidate)**
Büşra Doğan (Doktorant, PhD Candidate)
İmat Şerif (Doktorant, PhD Candidate)

ALAN EDİTORLERİ (SUBJECT EDITORS)

Prof. Dr. Ahmet İlyas

Harran Universtiy, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye
ahmetilyas@harran.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9578-9160

Prof. Dr. Ömer Yalçinkaya

Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
oyalcinkaya@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1210-2405

Doç. Dr. Mehtap Nasıroğlu Aydın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye
mehtap.nasiroglu@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4411-0784

Doç. Dr. Mücahit Çayın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
mücahit.cayin@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6470-5531

Doç. Dr. Şerife Merve KOŞAROĞLU (Assoc. Prof.)

Sivas Cumhuriyet University, Vocational Highschool of Social Sciences, Türkiye
mkosaroglu@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2563-5753

Dr. Öğr. Üyesi Berivan Can (Assist. Prof.)

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Türkiye
bcan@atu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9336-7455

Dr. Öğr. Üyesi Ece Zeybek Yılmaz (Assist. Prof.)

İstanbul Gelişim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Business Administration, Türkiye
ezeybek@gelisim.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6708-9017

Dr. Öğr. Üyesi Esra İşbilen Duru (Assist. Prof.)

Istanbul Gedik University, Gedik Vocational High School, Department of Banking and Finance, Türkiye
esra.isbilen@gedik.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2936-6957

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Gemicioğlu (Assist. Prof.)

Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
s.gemicioglu@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7952-5456

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

Prof. Dr. Halil İbrahim Aydın

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
hiaydin12@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6783-4905

Prof. Dr. Ömer Yalçınkaya

Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
oyalcinkaya@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1210-2405

Prof. Dr. Türker Şimşek

Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
turker.simsek@gop.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7581-7590

Doç. Dr. Abdullah Kutalmış Yalçın (Assoc. Prof.)

Düzce University, Faculty of Business Administration, Department of International Trade and Financing, Türkiye
kutalmisyalcin@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3176-6749

Doç. Dr. Mehtap Nasıroğlu Aydın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye
mehtap.nasiroglu@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4411-0784

Doç. Dr. Mücahit Çayın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
mucahit.cayin@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6470-5531

Doç. Dr. Onur Oğuz (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
onur@ijephss.com
ORCID: 0000-0001-5492-0038

Doç. Dr. Özgür Kanbir (Assoc. Prof.)

Giresun University, Dereli Vocational High School, Department of Office Services and Secretariat, Türkiye
ozgur.kanbir@giresun.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5696-4077

BİLİM VE DANIŞMA KURULU (SCIENCE AND ADVISORY BOARD)

Prof. Dr. Ana-Gabriela Babucea	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Arshi Khan	Aligarh Muslim University	Hindistan / India
Prof. Dr. Avtandil Silagadze	Tbilisi State University	Gürcistan / Georgia
Prof. Dr. Diana Mihaela Țircă	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Gerald Friedman	University of Massachusetts at Amherst	ABD / USA
Prof. Dr. Isabel Novo Corti	University of Coruna	İspanya / Spain
Prof. Dr. Jean Vasile Andrei	Petroleum- Gas University of Ploiești	Romanya / Romania
Prof. Dr. Kosta Sotiroski	Prilep, University “St Kliment Ohridski”	Makedonya / Macedonia
Prof. Dr. Marian Zaharia	Petroleum- Gas University of Ploiești	Romanya / Romania
Prof. Dr. Min Wei	Chinese Academy of Social Sciences (CASS) IWAAS	Çin / China
Prof. Dr. Nadir Eroğlu	Marmara University	Türkiye / Türkiye
Prof. Dr. Sandrina Francisca Teixeira	Polytechnic of Porto	Portekiz / Portugal
Doç. Dr. Anukrati Sharma	University of Kota	Hindistan / India
Doç. Dr. Christian Ruggiero	Sapienza University of Rome	İtalya / Italy
Doç. Dr. Daria Vystavkina	Odessa I.I. Mechnikov National University	Ukrayna / Ukraine
Doç. Dr. Manuel Vicente Nieto Mengotti	Universidade da Coruña	İspanya / Spain
Doç. Dr. Nazenin Huseynova	Judicial Academy of the Ministry of Justice of Azerbaijan	Azerbaycan / Azerbaijan
Dr. Carmen Gago-Cortés	Universidade da Coruña	İspanya / Spain
Dr. Filip Fidanoski	Universite Cote d’Azur	Fransa / France
Dr. Loredana Ciurlau	“Constantin Brâncuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Dr. Marwa Ben Ghoul	Independent Researcher	Belçika / Belgium
Dr. Marzieh Khakifirooz	Tecnologio de Monterrey	Meksika / Mexico
Dr. Raluca Iorgulescu	Romanian Academy	Romanya / Romania
Dr. Salomeh Tabari	Cardiff University	İngiltere / England
Dr. Seval Özbalcı	University of the People	ABD / USA

A Bibliometric Analysis on Corporate Social Responsibility in the Tourism Sector between 2018-2023

Alper Ateş¹

DOI: [10.59445/ijephss.1550518](https://doi.org/10.59445/ijephss.1550518)

Atf / Cite: Ateş, A., (2025). A bibliometric analysis on corporate social responsibility in the tourism sector between 2018-2023, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 8(1), 1-16, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1550518>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 15.09.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 06.12.2024

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Abstract

The tourism literature on corporate social responsibility has significantly expanded in the last decade due to the increased practices of tourism businesses. Tourism companies have implemented Corporate Social Responsibility (CSR) initiatives to promote economic and environmental benefits while demonstrating socially responsible behavior. Tourism companies generally have CSR initiatives that enhance environmental, economic, and social sustainability, involving strategies to promote positive impacts and prevent negative ones. This study aims to analyze the content of studies on CSR in the tourism sector from 2018 to 2023 in the Web of Science (Wos) database. Recent research on CSR has focused on organizational and stakeholder themes. Recent CSR research has shifted its focus from financial to customer-related concerns. Practitioners are urged to assess past corporate social responsibility efforts and create new initiatives in their respective fields. Academics should explore under-researched areas within the field to contribute to advancing CSR research. Seven potential research areas in the tourism sector have been suggested, including secondary stakeholders like residents, government, media, and activists; consequences and antecedents of corporate social responsibility practices; negative aspects of CSR; communication strategies; less explored contexts and topics; and innovative analytical approaches.

Keywords: Corporate Social Responsibility, Tourism Sector, Bibliometric Analysis, Web of Science.

JEL Classification: M14, Z30

¹ Doç. Dr. / Assoc. Prof., Selçuk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü / *Selcuk University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Guidance*, alpera@selcuk.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4347-7306>.

1. Introduction

There is a widespread expectation among various stakeholders within society that corporations should assume responsibility for the well-being of both the social community and the natural environment. The concept of corporate social responsibility (CSR) has a long-standing history. In the 1950s, Bowen (1953) first defined CSR as businesses' responsibility to follow societal standards and values in their operations (Wong et al., 2021a: 1). In today's business world, companies view CSR initiatives as a vital strategic necessity (Bohdanowicz & Zientara, 2009; Polonsky et al., 2013; Gursoy et al., 2019). CSR plays a significant role in determining a company's competitive advantage. By meeting social needs through various social responsibility actions, a company can build enduring trust and sustainability with its employees and customers (Wong et al., 2021b: 1).

Tourism businesses demonstrate strategic CSR by incorporating responsible behaviors into operating procedures (Gonzalez-Rodriguez et al., 2019; Camilleri, 2019; Camilleri 2020; Horng et al., 2018; Porter & Kramer, 2011). A review of CSR in the tourism sector explicitly defines it as "a company-wide commitment to improving the societal and environmental conditions upon which the business relies to sustain itself, motivated not by financial profit or legal obligations but as an end in itself" (Farrington et al., 2017: 39).

CSR programs often play a crucial role in the tourism sector's active contribution to developing destination communities. CSR refers to the investment by firms in initiatives that provide environmental or social advantages outside their core operations. The interests of the company's shareholders typically influence the decisions the head office makes regarding these activities (Lindgreen et al., 2009: 439).

CSR has become more critical for companies in the tourism sector. Many companies in the tourism sector have taken on CSR initiatives to benefit both the economy and the environment; all while maintaining social responsibility (Horng et al., 2018: 1085). A destination's social, cultural, and natural attributes form the essence of a tourism product. Despite its economic and social benefits, tourism has faced criticism for its adverse effects on society and the environment. This includes trash production, air and noise pollution, biodiversity loss, and climate change (Uyar et al., 2020: 1). In places with tourism, the public expects businesses to adhere to societal and environmental standards for appropriate conduct. Businesses must invest resources to improve employee well-being, support local communities, and participate in environmental conservation efforts (Bello & Kamanga, 2020: 182).

The bibliometric analysis highlights the development, status, and future directions of CSR research in the tourism sector. This systematic review enhances the understanding of the role of CSR in the tourism sector, provides practical implications for advancing research, policy, and practice, and benefits society and the tourism sector. We can use the findings of this study to comprehend and distinguish the various aspects of CSR that positively influence the tourism industry. By identifying key trends and gaps in the existing literature, this review also paves the way for future research avenues to explore innovative CSR strategies tailored to enhance sustainable tourism practices. Ultimately, the insights gained from this analysis can empower stakeholders to implement more effective CSR initiatives that benefit their organizations and contribute to the overall well-being of the communities they serve. It also highlights the economic benefits of these aspects and examines how a lack of resources might be a hindrance. This study asks two key questions:

- (1) What are the tourism industry's main CSR initiatives/themes?
- (2) What is the future research agenda regarding the tourism industry and CSR practices?

2. Theoretical framework

2.1. Corporate Social Responsibility

CSR in the business sector dates back to the 1950s. Since the early 2000s, there has been a significant rise in CSR studies focusing on tourism (Farrington et al., 2017: 40). CSR originated from discussions on the function of business within society. (Moir, 2001; Matten & Moon, 2004; Lindgreen & Swaen, 2010; Tai & Chuang, 2014). It stemmed from societal worries about the negative impacts of business activities, including child labor, poor working conditions, unpaid overtime, and environmental harm (Riano & Yakovleva, 2019: 1). According to Rangan, Chase, and Karim (2015), the principal objective of CSR is to synchronize a company's social and environmental initiatives with its corporate objectives and values.

CSR initiatives have gained more attention because companies need a supportive operating environment to achieve profitability goals. To succeed in the long term, companies had to focus on building social capital and expanding their goals beyond just making profits (Idahosa, 2019: 960). According to the European Commission (2001; 2011), CSR integrates social, environmental, ethical, human rights, and consumer concerns into business operations to create shared value for owners, stakeholders, and society." The World Business Council for Sustainable Development (2017) defines CSR as a company's commitment to promoting sustainable economic development by working with employees, families, the local community, and society to enhance the quality of life (Gonzalez-Rodriguez et al., 2019: 399). The understanding of CSR has evolved, leading to changes in its conceptualization. The European Commission (2020) defines it as a concept whereby companies voluntarily integrate social and environmental concerns into their business operations and interactions with their stakeholders.' Corporations must acknowledge their societal impacts and comply with relevant legislation to ensure accountability (European Commission, 2020).

CSR is a framework for firms to incorporate proactively social and environmental considerations into their business operations and stakeholder interactions. Below are the advantages of CSR for businesses (Krasodomska, 2013: 14; Geethamani, 2017: 374):

- (i) Creates a better corporate image for customers, local communities, media, and employees;
- (ii) It would help avoid excessive labor exploitation, bribery, and corruption;
- (iii) The implementation of this strategy has the potential to enhance profitability, foster growth, and ensure long-term sustainability;
- (iv) Organizations would clearly understand the anticipated requirements, fostering equitable competition conditions;
- (v) Downsizing can potentially restore equilibrium between corporations and their workforce;
- (vi) Enables the attraction of more investors;
- (vii) Businesses have found positive outcomes from several dimensions of CSR behavior. These include enhancing reputation, attracting and retaining talented human resources, strengthening branding efforts, and facilitating entry into new areas. Additionally, compliance with relevant regulations is another important factor contributing to the benefits of CSR behavior;
- (viii) Improves governance and increases productivity and competitiveness;
- (ix) It would be increasingly challenging unscrupulous businesses to gain a competitive advantage by adhering to lesser standards;
- (x) Contributes to the recruitment of qualified personnel to the company;

(xi) Increases employee participation, morale, and motivation;

(xii) The wider community would benefit as companies reach out to the critical issue of underdevelopment worldwide;

Provides the opportunity to create a better working environment and maximizes productivity.

CSR involves many aspects, like any strategic business approach. Each aspect has consequences for how resources are used; costs are controlled, and other challenging issues that companies must be aware of CSR brings some disadvantages to businesses. Below are the disadvantages of CSR for businesses (Geethamani, 2017: 374):

(i) Increased administrative procedures, resulting in higher expenses for compliance;

(ii) The expenses associated with operating the business may exceed the amount needed to maintain profitability and sustainability;

(iii) Detractors contend that profit motives primarily drive firms' CSR initiatives, and the enactment of law would amplify the expression of these apprehensions;

Reporting requirements vary significantly across companies, sectors, and countries and are subject to continuous evolution.

CSR activities are essential to sustainable development and critical to tourism organizations' strategies. Furthermore, CSR can affect the functioning of firms. It can also improve favorable consumer impressions of organizations and the long-term viability of the tourism industry (Yoopetch et al., 2023: 2). The integration of CSR within tourism organizations emerges as a pivotal strategy that enhances the organization's vitality and bolsters the health of ecosystems. Tourism organizations can enhance their brand loyalty and attract a more environmentally conscious clientele by fostering a positive corporate image and gaining community trust. By prioritizing CSR, these organizations create a framework that promotes economic prosperity while ensuring the sustainability of the environment and local communities. As a result, integrating CSR into their core strategies benefits the organization and contributes to the overall health of the ecosystems and communities in which they operate.

In the tourist industry, CSR refers to using a corporate responsibility plan to mitigate the adverse ecological and social effects of the rise in travel over the past few decades. Businesses can freely incorporate social and environmental issues into their operations and stakeholder interactions by implementing CSR (Hunter, 1995: 163-164). CSR is a crucial concept that benefits both the areas where companies function and the people participating in tourist activities. (Font & Harris, 2004). Recognizing the inherent connection between tourism and the welfare of individuals, CSR can serve as a significant strategic framework for enterprises to justify their economic operations (Falck & Heblich, 2007: 249).

Most studies in the tourism sector have explored one or more dimensions of CSR (Horng et al., 2018: 1087). As a result of the review of the tourism literature by Wong et al. (2021b), there were five main research streams (Coles et al., 2013; Farrington et al., 2017; Iyer & Jarvis, 2019; Yoopetch et al., 2023; Gonzalez-Rodriguez et al., 2019; Rhou & Singal, 2020; Bello & Kamanga, 2020; Serra-Cantallops et al., 2018). The first stream focuses on how CSR influences internal aspects such as financial performance (Lee & Park, 2009; Uyar et al., 2020), firm value (Kang et al., 2010), employee satisfaction (De Grosbois, 2012; Lee et al., 2013), turnover intention (Lee et al., 2012; Filimonau et al., 2020), and employee well-being (Bohdanowicz & Zientara, 2009; Kim et al., 2018). The second stream examines how CSR influences external factors like customer satisfaction (Lee & Heo, 2009; Athwal et al., 2019), customer loyalty (Martínez et al., 2013; Martínez et al., 2014), customer revisit intention (Kim et al., 2017), corporate reputation (Barnett et al., 2006), and brand image (Martínez et al., 2014;

Kim et al., 2017). The third stream concentrates on analyzing the content of CSR reports, considering the varying methodologies, measures, and scopes used by different hotel companies (De Grosbois, 2012; Holcomb et al., 2007). The fourth stream examines the reasons behind and obstacles to implementing CSR initiatives (Idahosa, 2019; Calveras, 2015; Garay & Font, 2012). The fifth stream focuses on identifying and analyzing the advantages and disadvantages of CSR activities related to the environment (Chan et al., 2009; Gatt & Schranz, 2015; Hens et al., 2018; Gursoy et al., 2019). Wong et al. (2021b) summarized the five main research streams in this manner.

3. Methods

The primary objective of this study is to examine and analyze the implementation of CSR initiatives within the framework of the tourism industry by reviewing the tourism literature. In this study, the bibliometric method was used. The bibliometric method is a joint research approach that thoroughly examines and analyzes literature on a specific subject (Liberati et al., 2009: 26). The systematic literature review involved three main steps, as outlined by Mialon and McCambridge (2018):

- (i) Identification of the articles;
- (ii) Selection and description of the sample;
- (iii) Bibliometric analyses.

An eight-step method comprising these three stages was applied in the study:

- In the first stage, the research problem, purpose, and questions to be answered were presented
- In the second stage, research terms, databases, and study selection criteria were defined. As per the study's objectives, the literature review used "corporate social responsibility" and "tourism sector" keywords.
 - In the third stage, databases were searched, and the studies included in the research were selected. The Web of Science (WoS) was used as the source database because it is one of the most popular and accessible databases for tourism studies. The literature review will cover the studies published in the journals registered in the WoS database, which were examined as the primary database, and 271 studies were identified between January 2018 and December 2023.
 - In the fourth stage, the relevant literature was reviewed to identify studies for inclusion in the research.
 - In the fifth stage, the studies were examined in detail to decide their inclusion in the analyses.
 - The studies not included in the research were excluded in the sixth stage.
 - In the seventh stage, the studies were categorized according to the field of study, subject, method, and results, compared, and interpreted in terms of their results and recommendations.
 - In the eighth and final stage, evaluations are presented in light of the findings (Okoli, 2015; Xiao & Watson, 2019; Timur & Köz, 2022).

3.1. Descriptive Summary of Selected Studies

In the study, research articles from journals published in English on tourism-related CSR between January 2018 and December 2023 were included in the literature review. In order to focus on high-quality research, only full-text research articles in peer-reviewed journals were considered. The review did not include publications such as books, book chapters, reviews, conference proceedings, reports, thesis summaries, and editorials.

The papers needed to meet three criteria before finalizing papers for further analysis:

- (i) They had to be published in a peer-reviewed journal;

(ii) They had to have open-access access to full-length research papers in English and listed in WoS;

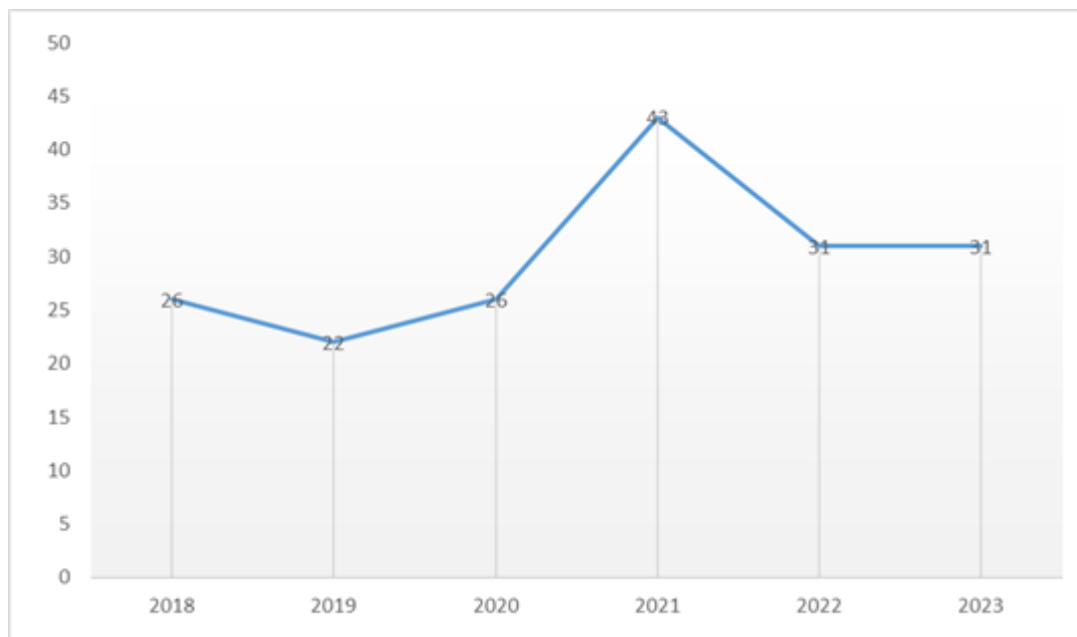
(iii) They had to be based on a CSR-related concept and theory.

Concerning the last criterion, more was needed for a paper to address a CSR concept and theory; instead, the CSR theory and concept needed to be the dominant theme of the study. The study identified publications on CSR in the field of tourism. On March 24, 2024, 271 publications on CSR in the tourism sector were found in the Web of Science (WoS) database. As the research focused on articles published between 2018 and 2023, 157 publications were identified through the applied filtering process. The VOSviewer program was utilized to analyze these 157 articles, allowing for data visualization and analysis. Many researchers in the literature have used VOSviewer, a tool that facilitates quantitative analysis of research in specific disciplines (Xie et al., 2020; Huang et al., 2022; Li et al., 2022; Tang et al., 2023). Following this approach, publications and authors with high impact levels in the WoS database about the research area were pinpointed. The 157 studies identified within the scope of the research were downloaded and examined with the VOSviewer program. Graphs were created to analyze the distribution of publications by years, authors, keywords, institutions of authors, countries, journals published, citation status, bibliographic matching, and co-citation analysis, providing a comprehensive overview of the research landscape.

4. Findings

The distribution of the articles obtained as a result of the search in the WoS database using the titles "corporate social responsibility" and "tourism" by years is shown in Figure 1. Figure 1 illustrates that the fewest studies were conducted in 2019 and the highest number in 2021. When the studies in 2021 are examined, after the easing of travel bans applied in many areas during the COVID-19 pandemic period, there has been a significant increase in the number of studies revealing the current situation and proposing solutions, mainly due to the responsibilities of institutions towards human health and hygiene and the uncertainties in the sector.

Figure 1. Visualization of Frequency Distribution of Publications between 2018-2023

As can be seen in Figure 2, which shows the author network/activity analysis conducted with the Vosviewer program, there are 464 authors in 157 studies, and the number of authors mentioned in

at least two studies is 32. Daniel Badulescu, Sarminah Samad, Aqeel Ahmad, Irfan Siddique, Naveed Ahmad, and Miklas Scholz are notable authors in this field of study. These clusters consist of authors who conducted the primary studies on the subject. The researchers have focused on numerous studies related to CSR, particularly in the fields of tourism, hospitality, and marketing

Figure 2. Visualization of the Relationship Network of Publication Numbers by Authors

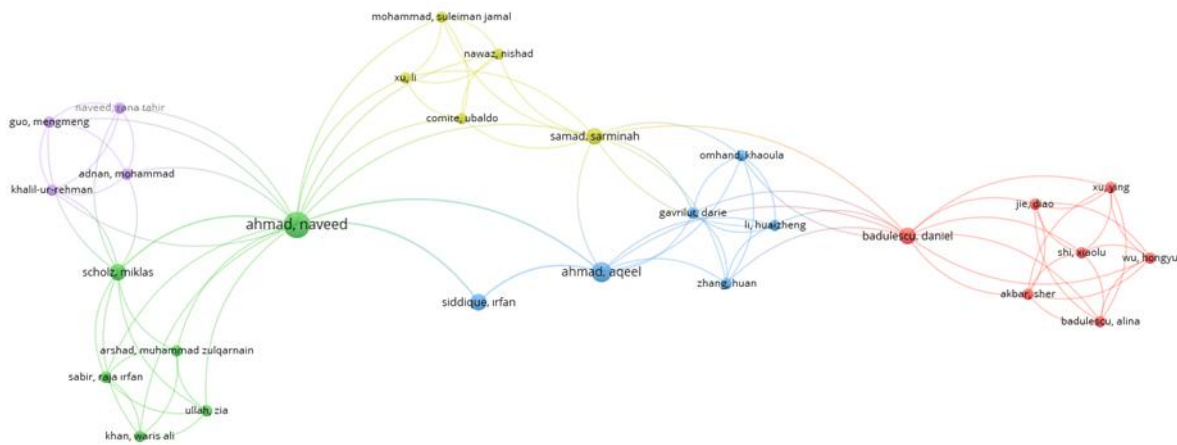

Figure 3 illustrates the relationship network of keywords, revealing that 555 keywords were utilized across 157 studies. In the WOS database, common keywords used, besides 'corporate social responsibility' and 'tourism sector,' included terms like 'sustainability,' 'trust,' 'ethics,' 'performance,' 'loyalty,' 'corporate sustainability,' 'hospitality,' and 'sustainable entrepreneurship.' Additionally, keywords such as 'reputation,' 'philanthropy,' 'hospitality industry,' 'reporting,' and 'service quality' were commonly used.

Figure 3. Visualization of the Relationships between Key Words in Publications by Years

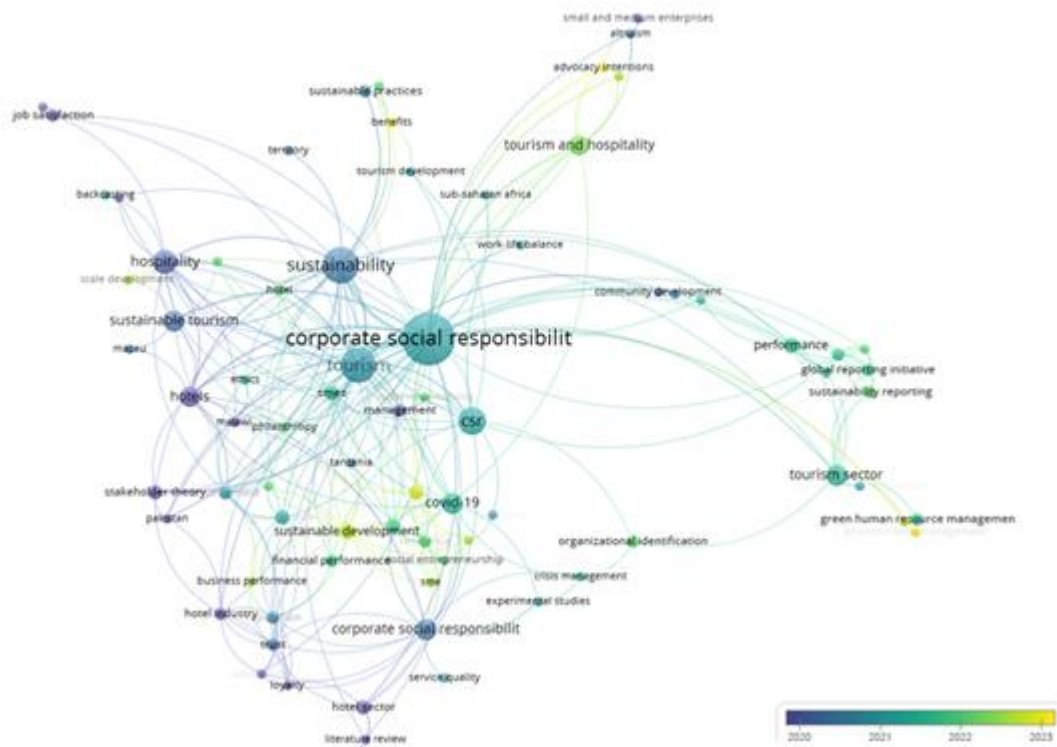
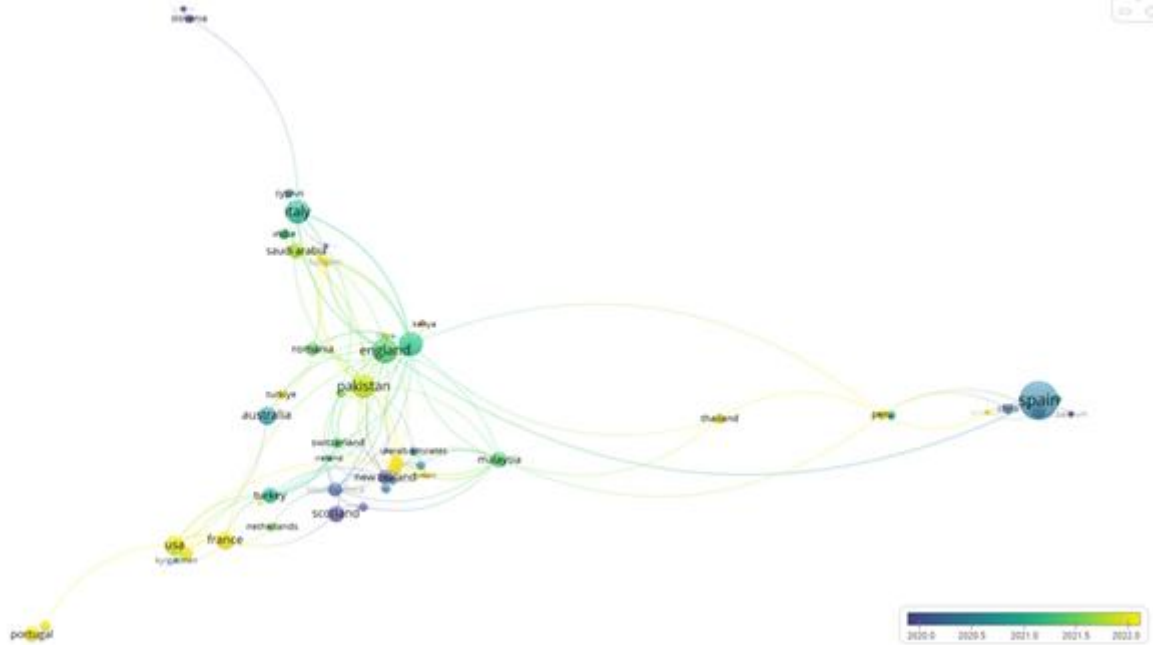

Figure 3 illustrates the distribution of keywords by year, revealing distinct trends in their usage: In 2018, the focus was on business satisfaction, profitability, performance, loyalty, and stakeholder

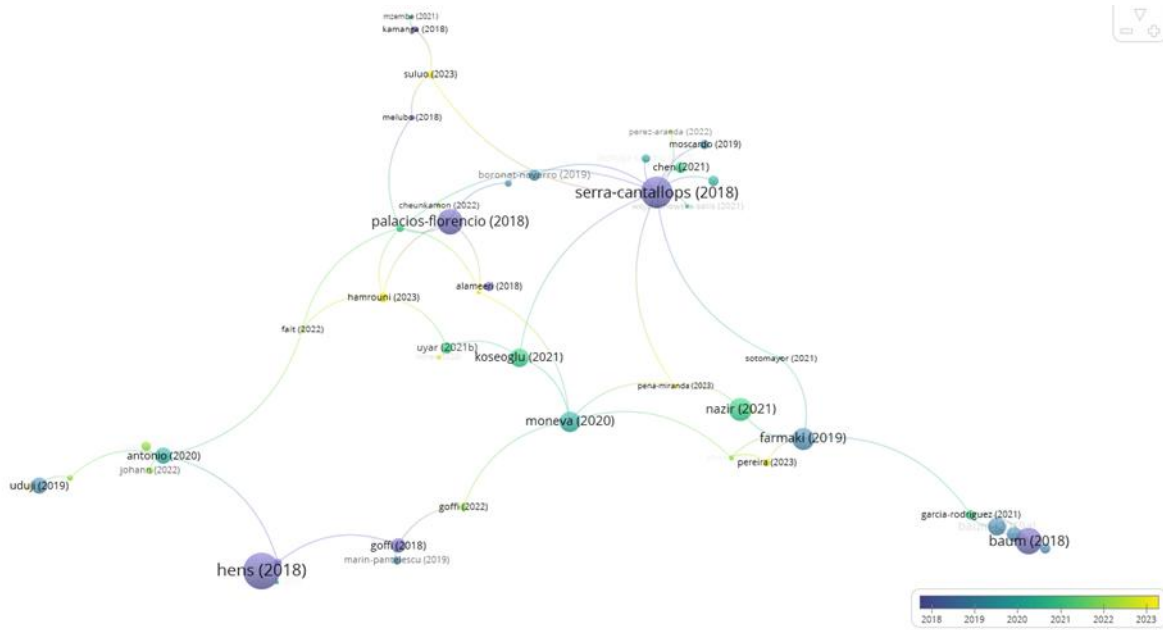
theory. From 2021 to 2022, the emphasis was on COVID-19, environmental sustainability, management, reporting, efficiency, planning, and development. In 2023, new keywords emerged, including advocacy intention, identification, organization, altruism, information systems, environment, and ethics. In contrast to 2022, 2023 saw the use of keywords such as advocacy intention, identification, environmental management, sustainable organization, altruism, information system, environment, and ethics.

Figure 4. Visualization of the Number of Publications by Country

The number of published academic studies is an essential indicator for determining the development and trends of specific scientific research. Figure 4 shows that by examining the distribution of publications over the years, differences in content are observed despite minor variations in quantity. Upon examining the countries involved in the publications, the top five contributors are Spain (37 articles), England (16 articles), China (14 articles), Pakistan (14 articles), and Italy (14 articles). Despite Spain having the highest publication count researchers from various countries like those that Pakistan, Thailand, the USA, France, and Portugal have also published in the last two years. Examining the collaboration network of authors in 157 studies revealed information from 301 different institutions. The top five institutions with the highest number of joint publications in the inter-institutional collaboration network were the University of Central Punjab (Lahore/Pakistan) with six publications, the University of Johannesburg (North Africa) with five publications, Murray State University (USA) with four publications, the American University of the Middle East (Kuwait), and Malaga University (Spain).

Figure 5. Visualization of the Most Cited Publications by Year

In Figure 5 it is shown that among the publications examined in the study, the most cited studies were Hens et al. (2018), Palacios-Florencio, Dominguez-Orta & Santos-Roldan (2020), Filimonau et al. (2020), Serra-Cantalops et al. (2018), Athwal et al., (2019).

Figure 6. Network Analysis by Published Journals

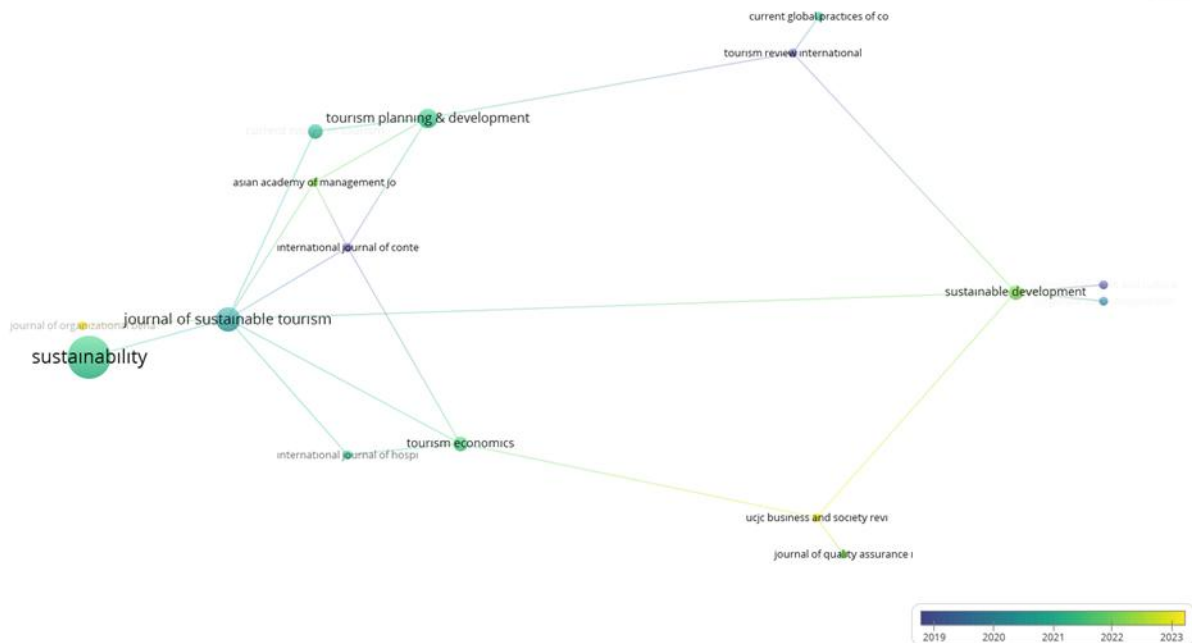

Figure 6 shows that 34 different journals published the 157 articles selected for the study. The distribution of articles across various journals is shown as follows: Sustainability (9), Journal of Sustainable Tourism (4), Tourism Planning & Development (3), Sustainable Development (2), Tourism Economics (2), and Current Issues in Tourism (2). Other journals published only one article. The most cited journals, along with their respective citation counts, are Journal of Sustainable Tourism (151), Sustainability (96), International Journal of Contemporary Hospitality Management (60), Sustainable Development (48), International Journal of Hospitality Management (44), Journal of Cleaner Production

(35), Corporate Social Responsibility and Environmental Management (33), and Journal of Tourism and Cultural Change (31).

Among the 157 articles examined within the scope of the research, Hen et al. (2018), Serra-Cantallops et al. (2018), Athwal et al. (2019), Filimonau et al. (2020), and Palacios-Florencio et al. (2020) were the most exciting studies according to the number of citations (Figure 5) and the interaction (Figure 2) they created. We provide a brief overview of these studies below.

Hen et al. (2018) examined the concept of cleaner production within the scope of CSR. They discussed that businesses need to change for the environment and health within the scope of CSR and in the context of diluting the original environmental goals in a broader, more societal context and transitioning to a more responsible, proactive, and reliable management of sectors implementing cleaner production. The study underscored the significance of incorporating cleaner production practices into corporate strategies for sustainable development, thereby reducing environmental impact and enhancing market competitiveness.

Athwal et al. (2019) researched sustainable luxury marketing. The researchers analyzed research published in English-language peer-reviewed major scientific publications in business, marketing, ethics, fashion, food, and tourism journals between 2007 and 2018. As a result, the researchers emphasized the importance of consumer concerns, institutional concerns and inadequacy of practices, institutional problems, and cross-cultural reflections. The study underscored the importance of luxury brands integrating sustainability practices into their marketing strategies to meet consumer demands and tackle global challenges.

Filimonau et al. (2020) researched the link between organizational resilience to COVID-19, CSR practices, and the perceived job security of senior managers in hotels in Spain. As a result, the researchers found that managers' organizational resilience levels and the extent of CSR practices strengthen their perceived job security, determining their organizational commitment. The study emphasizes the significance of fostering organizational resilience and implementing CSR practices in the hospitality industry to improve job security, commitment, employee well-being, and crisis resilience.

Serra-Cantallops et al. (2018) conducted a literature review on CSR in the hospitality industry between 2006 and 2015. While conducting this literature review, they categorized the studies they examined as those that address only the hotel industry and those that address CSR regarding economic, social, and environmental aspects. The researchers compared consumers and companies regarding CSR Practices, CSR Reporting, and CSR Impacts. The hospitality industry is experiencing a surge in interest in CSR, with consumers increasingly demanding that companies demonstrate social responsibility.

Palacios-Florencio et al. (2020) conducted a bibliometric analysis by searching energy use, CSR, and tourism. They identified the topics of the existing studies in the literature and stated the deficiencies and suggestions. The authors suggest future research to explore CSR's social and economic dimensions in the tourism industry, focusing on environmental aspects.

5. Conclusion

CSR programs in developing nations contribute to improving local communities by complementing government efforts to provide public services in areas such as education, healthcare, environmental conservation, and security. CSR is widely recognized as a crucial means of establishing a mutually advantageous connection between companies and society. Tourism companies have displayed different interest levels and commitment towards CSR efforts. Tourism companies can enhance their CSR programs by investing in local infrastructure, supporting small businesses, and

promoting cultural preservation, which can positively affect their communities and enhance their overall reputation.

Of the 157 articles included in the study, 116 used the survey method, 18 used the bibliometric analysis method, 10 used the content analysis method, 7 used the interview method, and 6 used the review method. The diverse methodologies highlight researchers' multifaceted approaches to gathering data and insights. This variation enriches the findings and underscores the importance of methodological rigor in addressing complex research questions. Consequently, this methodological diversity fosters innovative perspectives and solutions crucial for advancing knowledge in the field.

The study aims to identify gaps in research on CSR in the tourism sector by analyzing 157 articles from the WoS database between 2018 and 2023. The analysis revealed a correlation between CSR and financial performance, information systems, sustainability, and tourism development within the sector. The researchers identified influential authors, cited publications, and related relationship networks. Recent research on CSR has shifted from financial to customer-related concerns, prompting practitioners to assess past efforts and create new initiatives. Seven potential research areas in the tourism sector include secondary stakeholders, consequences, negative aspects, communication strategies, less explored contexts, and innovative analytical approaches. Tourism companies should communicate their CSR strategies to raise awareness of environmental, social, and governance contributions.

The research included studies from five main research streams related to CSR. The research encompassed 54 studies focusing on the internal factors of CSR, 35 studies examining the external factors of CSR, 26 studies exploring the advantages and disadvantages of CSR, 23 studies examining the barriers to CSR practices, and 19 studies examining the content of CSR reports. These findings highlight the multifaceted nature of CSR and the various dimensions that organizations must consider when implementing such practices.

Researchers must create a globally acknowledged definition of CSR and standardized measurement tools. Establishing a universally accepted CSR definition and standardized measuring tools is crucial due to conflicting results within the existing CSR literature, which can be attributed to the need for more consistency in defining CSR and the incongruity in using measurement scales for assessing CSR. Studying the many reactions and opinions of stakeholders thoroughly is crucial in CSR research. CSR research frequently examines stakeholder theory, but shifting the focus toward community viewpoints is crucial. In certain nations, the tourism sector is likely to engage in specific CSR initiatives due to the influence of stringent rules, sanctions, or pressure from civil society.

Scientific collaboration and multi-authored studies indicate the value and necessity of measuring the development of a particular discipline. The most significant indicator of scientific collaboration is the degree of collaboration. The degree of collaboration was calculated at 2.95 in the analysis of publications and collaborations. This ratio is also considered to represent a high level of collaboration among authors. Strong collaboration is essential for offering diverse viewpoints on the researched topic and promoting interdisciplinary studies among researchers. The study examined various research papers that identified specific gaps and proposed recommendations for future research. These include ethics and quality in CSR, stakeholder engagement, economic outputs, and certification systems for CSR.

Competing Interest

The author declares that he has no competing interests.

Fundings and Acknowledgments

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Author's Contributions

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews

REFERENCES

- Athwal, N., Wells, V.K., Carrigan, M. & Henninger, C.E. (2019). Sustainable Luxury Marketing: A Synthesis and Research Agenda. *International Journal of Management Reviews*, 21(4), 405-426. <https://doi.org/10.1111/ijmr.12195>
- Barnett, M., Jermier, J. & Lafferty, B. (2006). Corporate Reputation: The Definitional Landscape. *Corporate Reputation Review*, 9, 26-38. <https://doi.org/10.1057/palgrave.crr.1550012>
- Bello, F., G., Kamanga, G. (2020). Drivers and barriers of corporate social responsibility in the tourism industry: The case of Malawi. *Development Southern Africa*, 37(2), 181-196. <https://doi.org/10.1080/0376835X.2018.1555028>
- Bohdanowicz, P., & Zientara, P. (2009). Hotel companies' contribution to improving the quality of life of local communities and the well-being of their employees. *Tourism and Hospitality Research*, 9(2), 147-158. <https://doi.org/10.1057/thr.200>
- Bowen H (1953). *Social responsibilities of the businessman*. Harper & Row.
- Calveras, A. (2015). Corporate social responsibility strategy in the hotel industry: Evidence from the Balearic Islands. *International Journal of Tourism Research*, 17(4), 399-408. <https://doi.org/10.1002/jtr.2007>
- Camilleri, M., A. (2019). The circular economy's closed loop and product service systems for sustainable development: A review and appraisal. *Sustainable Development*, 27(3), 530-536. <https://doi.org/10.1002/sd.1909>
- Camilleri, M., A. (2020). Strategic corporate social responsibility in tourism and hospitality. *Sustainable Development*, 28(3), 1-3. <https://doi.org/10.1002/sd.2059>
- Chan, W., Wong, K., & Lo, J. (2009). Hong Kong hotels' sewage: Environmental cost and saving technique. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 33(3), 329-346. <https://doi.org/10.1177/1096348009338525>
- Coles, T., Fenclova, E., & Dinan, C. (2013). Tourism and corporate social responsibility: A critical review and research agenda. *Tourism Management Perspectives*, 6, 122-141. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2013.02.001>
- De Grosbois, D. (2012). Corporate social responsibility reporting by the global hotel industry: Commitment, initiatives and performance. *International Journal of Hospitality Management*, 31(3), 896-905. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2011.10.008>
- European Commission. (2001). Green paper: Promoting a European framework for corporate social responsibility. Retrieved February 2, 2024 from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_01_9
- European Commission. (2011). A renewed EU strategy 2011-14 for corporate social responsibility. Retrieved February 2, 2024 from <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?>
- European Commission. (2020). Corporate social responsibility & responsible business conduct. Retrieved February 2, 2024 from https://ec.europa.eu/growth/industry/corporatesocial-responsibility_en
- Falck, O., & Heblich, S. (2007). Corporate social responsibility: Doing well by doing good. *Business Horizons*, 50(3), 247-254. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2006.12.002>
- Farrington, T., Curran, R., Gori, K., O'Gorman, K. D., & Queenan, C. J. (2017). Corporate social responsibility: Reviewed, rated, revised. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 29(1), 30-47. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-05-2015-0236>
- Filimonau, V., Derqui, B. & Matute, J. (2020). The COVID-19 Pandemic and Organisational Commitment of Senior Hotel Managers, *International Journal of Hospitality Management*, 91, 102659, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102659>.
- Font, X., & Harris, C. (2004). Rethinking standards from green to sustainable. *Annals of Tourism Research*, 31(4), 986-1007. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.04.001>

- Garay, L., & Font, X. (2012). Doing good to do well? Corporate social responsibility reasons, practices and impacts in small and medium accommodation enterprises. *International Journal of Hospitality Management*, 31(2), 329-337. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2011.04.013>
- Gatt, K., & Schranz, C. (2015). Retrofitting a 3 star hotel as a basis for piloting water minimisation interventions in the hospitality sector. *International Journal of Hospitality Management*, 50, 115-121. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2015.06.008>
- Geethamani, S. (2017). Advantages and Disadvantages of Corporate Social Responsibility. *International Journal of Applied Research*, 3(3), 372-374.
- Gonzalez-Rodriguez, M., R., Martin-Samper, R., C., Koseoglu, M.,A.& Okumus, F. (2019). Hotels' corporate social responsibility practices, organizational culture, firm reputation, and performance. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(3), 398-419. <https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1585441>
- Gursoy, D., Boğan, E., Dedeoğlu, B., B. & Çalışkan, C. (2019). Residents' perceptions of hotels' corporate social responsibility initiatives and its impact on residents' sentiments to community and support for additional tourism development. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 39, 117-128. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2019.03.005>
- Hens, L., Block, C., Cabello-Eras, J.J., Sagastume-Gutierrez, A., Garcia-Lorenzo, D., Chamorro, C., Mendoza, K.H., Haeseldonckx, D. & Vandecasteele, C. (2018). On the evolution of "Cleaner Production" as a concept and a practice. *Journal of Cleaner Production*, 172, 3323-3333. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.11.082>
- Holcomb, J., L., Upchurch, R., S., & Okumus, F. (2007). Corporate social responsibility: What are top hotel companies reporting? *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 19(6), 461-475. <https://doi.org/10.1108/09596110710775129>
- Hong, J., S., Hsu, H. & Tsai, C., Y. (2018). An assessment model of corporate social responsibility practice in the tourism industry. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(7), 1085-1104. <https://doi.org/10.1080/09669582.2017.1388384>
- Huang, T., Zhong, W., Lu, C., Zhang, C., Deng, Z., Zhou, R., & Luo, X. (2022). Visualized analysis of global studies on cervical spondylosis surgery: a bibliometric study based on web of science database and VOSviewer. *Indian Journal of Orthopaedics*, 56(6), 996-1010. <https://doi.org/10.1007/s43465-021-00581-5>
- Hunter, C. J. (1995). On the Need to Re-conceptualise Sustainable Tourism Development. *Journal of Sustainable Tourism*, 3(3), 155-165. <https://doi.org/10.1080/09669589509510720>
- Idahosa, L., O. (2019). Understanding Environmental Sustainability, Corporate Social Responsibility and Responsible Tourism in Literature vs Practice. *Geo Journal of Tourism and Geosites*, 26(3), 956-973. <https://doi.org/10.30892/gtg.26322-410>
- Iyer, G., R., & Jarvis, L. (2019). CSR adoption in the multinational hospitality context: A review of representative research and avenues for future research. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(6), 2376-2393. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-06-2018-0451>
- Kang, K., H., Lee, S., & Huh, C. (2010). Impacts of positive and negative corporate social responsibility activities on company performance in the hospitality industry. *International Journal of Hospitality Management*, 29(1), 72-82. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2009.05.006>
- Kim, H., L., Woo, E., Uysal, M., & Kwon, N. (2018). The effects of corporate social responsibility (CSR) on employee well-being in the hospitality industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(3), 1584-1600. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-03-2016-0166>
- Kim, J. S., Song, H., Lee, C. K., & Lee, J. Y. (2017). The impact of four CSR dimensions on a gaming company's image and customers' revisit intentions. *International Journal of Hospitality Management*, 61, 73-81. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijhm.2016.11.005>

**A Bibliometric Analysis on Corporate Social Responsibility in the Tourism Sector
between 2018-2023**

- Krasodomska, J. (2013). Corporate Social Responsibility as a Factor Influencing the Development of Social Accounting and Assessment of Employers. *"e-Finanse", University of Information Technology and Management, Institute of Financial Research and Analysis*, 9(1), 12-25. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/147059/1/769154255.pdf>
- Lee, C., K., Song, H., J., Lee, H., M., Lee, S., & Bernhard, B. J. (2013). The impact of CSR on casino employees' organizational trust, job satisfaction, and customer orientation: An empirical examination of responsible gambling strategies. *International Journal of Hospitality Management*, 33, 406-415. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2012.10.011>
- Lee, S., & Heo, C. Y. (2009). Corporate social responsibility and customer satisfaction among US publicly traded hotels and restaurants. *International Journal of Hospitality Management*, 28(4), 635-637. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2009.02.007>
- Lee, S., & Park, S., Y. (2009). Do socially responsible activities help hotels and casinos achieve their financial goals? *International Journal of Hospitality Management*, 28(1), 105-112. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2008.06.003>
- Lee, Y., K., Lee, K., H., & Li, D., X. (2012). The impact of CSR on relationship quality and relationship outcomes: A perspective of service employees. *International Journal of Hospitality Management*, 31(3), 745-756. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2011.09.011>
- Li, W. H., Hadizadeh, M., Yusof, A., & Naharudin, M. N. (2022). Analysis of research trends on elbow pain in overhead sports: A bibliometric study based on Web of Science Database and VOSviewer. *Healthcare*, 10(11), 2242, 1-14. <https://doi.org/10.3390/healthcare10112242>
- Liberati, A., Altman, D. G., Tetzlaff, J., Mulrow, C., Gøtzsche, P. C., Ioannidis, J. P., ... & Moher, D. (2009). The PRISMA statement for reporting systematic reviews and meta-analyses of studies that evaluate health care interventions: explanation and elaboration. *Annals of Internal Medicine*, 151(4), 1-34. <https://doi.org/10.1136/bmj.b2700>.
- Lindgreen, A., & Swaen, V. (2010). Corporate social responsibility. *International Journal of Management Reviews*, 12(1), 1-7. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2009.00277.x>
- Lindgreen, A., Swaen, V., & Campbell, T. T. (2009). Corporate social responsibility practices in developing and transitional countries: Botswana and Malawi. *Journal of Business Ethics*, 90(S3), 429-440. <https://doi.org/10.1007/s10551-010-0415-3>
- Martínez, P., Perez, A., & Del Bosque, I. R. (2013). Measuring corporate social responsibility in tourism: Development and validation of an efficient measurement scale in the hospitality industry. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 30(4), 365-385. <https://doi.org/10.1080/10548408.2013.784154>
- Martínez, P., Perez, A., & Del Bosque, I. R. (2014). CSR influence on hotel brand image and loyalty. *Academia - Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, 27(2), 267-283. <http://dx.doi.org/10.1108/ARLA-12-2013-0190>
- Matten, D., & Moon, J. (2004). Corporate social responsibility. *Journal of Business Ethics*, 54, 323-337. <https://doi.org/10.1007/s10551-004-1822-0>
- Mialon, M., & McCambridge, J. (2018). Alcohol industry corporate social responsibility initiatives and harmful drinking: a systematic review. *The European Journal of Public Health*, 28(4), 664-673. <https://doi.org/10.1093/eurpub/cky065>
- Moir, L. (2001). What do we mean by corporate social responsibility?. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 1(2), 16-22. <https://doi.org/10.1108/EUM000000005486>
- Okoli, C. (2015). A guide to conducting a standalone systematic literature review. *Communications of the Association for Information Systems*, 37, 879-910. <https://doi.org/10.17705/1CAIS.03743>

Palacios-Florencio, B., Dominguez-Orta, M. & Santos-Roldan, L. (2020). Energy Use, Corporate Social Responsibility and Tourism: Most Outstanding Topics, Sources and Authors. *Environment and Social Psychology*, 5(2), 1-11. <https://esp.apacsci.com/index.php/esp/article/viewFile/896/674>

Polonsky, M., Hall, J., Vieceli, J., Atay, L., Akdemir, A., & Marangoz, M. (2013). Using strategic philanthropy to improve heritage tourist sites on the Gallipoli Peninsula, Turkey: Community perceptions of changing quality of life and of the sponsoring organization. *Journal of Sustainable Tourism*, 21(3), 376-395. <https://doi.org/10.1080/09669582.2012.699061>

Porter, M., E., & Kramer, M., R. (2006). Strategy and society: the link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard Business Review*, 84(12), 78-92. <https://doi.org/10.1108/sd.2007.05623ead.006>

Rangan, V., K., Chase, L. & Karim, S. (2015). The Truth about CSR Most of these programs aren't strategic-and that's OK. *Harvard Business Review*, January-February. <https://hbr.org/2015/01/the-truth-about-csr>

Rhou, Y., & Singal, M. (2020). A review of the business case for CSR in the hospitality industry. *International Journal of Hospitality Management*, 84, 102330, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2019.102330>

Riano, J. D., & Yakovleva, N. (2019). Corporate Social Responsibility. *Responsible Consumption and Production*, 1-12. https://doi.org/10.1007/978-3-319-71062-4_26-1

Serra-Cantalops, A., Pena-Miranda, D.D., Ramon-Cardona, J. & Martorell-Cunill, O (2018). Progress in Research on CSR and the Hotel Industry (2006-2015). *Cornell Hospitality Quarterly*, 59(1), 15-38, <https://doi.org/10.1177/1938965517719267>

Tai, F. M., & Chuang, S. H. (2014). Corporate social responsibility. *Ibusiness*, 6(03), 117-130. <http://dx.doi.org/10.4236/ib.2014.63013>

Tang, J. Q., Shen, Q. H., Han, Y. Y., Wu, Y., He, X. F., Li, D. W., & Huang, Y. (2023). Analysis of research status and trends on marine benthic dinoflagellate toxins: A bibliometric study based on web of science database and VOSviewer. *Environmental Research*, 117179, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2023.117179>

Timur, B., & Köz, E. N. (2022). Turizmde sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik çalışmaları üzerine sistematik bir literatür taraması. *Turizm Akademik Dergisi*, 9(1), 233-251.

Uyar, A., Kilic, M., Koseoglu, M., A., Kuzey, C., & Karaman, A., S. (2020). The link among board characteristics, corporate social responsibility performance, and financial performance: Evidence from the hospitality and tourism industry. *Tourism Management Perspectives*, 35, 100714. 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100714>

Wong, A., King, F. Köseoglu, M., A., Seongseop (Sam) K., & D., Leung (2021a). Contribution of corporate social responsibility studies to the intellectual structure of the hospitality and tourism literature. *International Journal of Hospitality Management*, 99, 103081. 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2021.103081>

Wong, A., King, F. Köseoglu, M., A., Seongseop (Sam) K., & D., Leung (2021b). The intellectual structure of corporate social responsibility research in tourism and hospitality: A citation/co-citation analysis. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 49, 270-284. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2021.09.015>

Xiao, Y., & Watson, M. (2019). Guidance on Conducting a Systematic Literature Review. *Journal of Planning Education and Research*, 39(1), 93-112. <https://doi.org/10.1177/0739456X17723971>

Xie, L., Chen, Z., Wang, H., Zheng, C., & Jiang, J. (2020). Bibliometric and visualized analysis of scientific publications on atlantoaxial spine surgery based on Web of Science and VOSviewer. *World neurosurgery*, 137, 435-442. <https://doi.org/10.1016/j.wneu.2020.01.171>

Yoopetch, C., Nimsai, S., & Kongarchapatara, B. (2023). Bibliometric Analysis of Corporate Social Responsibility in Tourism. *Sustainability*, 15(1), 1-16. <https://doi.org/10.3390/su15010668>.

Adalet ve Kalkınma Partisi Siyasetinin Reel Politiki ve Siyasal Söylem Dili Üzerindeki Etkileri: 2002-2009/2016-2023 Dönemi Karşılaştırması*

The Real Politics of Justice and Development Party Politics and Its Effects on the Language of Political Discourse: Comparison of the Periods 2002-2009 and 2016-2023

Melike Kayıral¹

DOI: [10.59445/ijephss.1560269](https://doi.org/10.59445/ijephss.1560269)

Atf/ Cite: Kayıral, M. (2025). Adalet ve kalkınma partisi siyasetinin reel politiki ve siyasal söylem dili üzerindeki etkileri: 2002-2009/2016-2023 dönemi karşılaştırması, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 8(1), 17-37, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1560269>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 02.10.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 14.01.2025

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Türk siyasal hayatında uzun erimli bir iktidar sürecine sahip olan Adalet ve Kalkınma Partisi, 2001 yılında kurulmuş ve 2002 yılında %34,5 oy oranı ile tek başına iktidara gelmiştir. 2002-2009 ve 2016-2023 dönemlerinin reel politik gelişmelerin siyasal söylem dili üzerindeki etkilerinin araştırıldığı bu çalışmanın ana argümanını söylem değişimi oluşturmaktadır. Bu kapsamda, süreç içerisinde birçok kırılma noktası yaşayan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, bahse konu edilen dönemlerde sisteme entegre etmeye çalıştığı uygulamalara kaynaklık eden ideolojik referanslar incelenmiştir. Çalışmanın amacı, ideolojik referansların değişim boyutlarını incelemektir. Dolayısıyla, liberal-muhafazakâr değerler çizgisinde ilerleyen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin zamanla milliyetçi kimliğini gün yüzüne çıkardığı görülmektedir. Her bir dönemin ruhuna uygun olarak öne çıkan vurgular olsa da Adalet ve Kalkınma Partisi'nin özünden kopmadığı, liberal muhafazakâr değerlerinden kopuş yaşamadığı tespit edilmiştir. Çalışmanın metodolojisinde, söylem dönüşümünü kıyaslayabilmek açısından 2002-2009/2016-2023 olmak üzere iki dönem bazında tasnife gidilmiş ve karşılaştırma yapılmıştır. Sınıflandırma yapılırken, lider kişiliğinin ön plana çıkması hasebiyle Recep Tayyip Erdoğan'ın söylemleri üzerinden şekillenen konuşma metinleri temel dokümanları oluşturmaktadır. Bu çerçevede, vesayet, kadın kimliği, etnik kimlik perspektifi, temel hak ve hürriyetler gibi başlıklar özelinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin TBMM Grup Toplantı konuşmaları eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelemeye esas alınmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda, 2002-2009 yıllarına tekabül eden dönemde ılımlı, kucaklayıcı, birlik-beraberlik vurgulu söylemler ve politik bir dil hâkim iken, bu dilin 2016-2023 dönemine işaret eden diliminde daha buyurgan yapılı bir hal almaya başladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adalet ve Kalkınma Partisi, Reel Politik, Söylem Değişimi.

Abstract

The Justice and Development Party, was founded in 2001 and came to power alone in 2002 with 34.5% of the votes. The main argument of this study, which investigates the effects of real politics developments of the 2002-2009 and 2016-2023 periods on the language of political discourse, is discourse change. The ideological references underlying the practices that the party tried to integrate into the system during these periods are analyzed. The aim of the study is to examine the extent of change in ideological references. Therefore, it is argued that the party, which has progressed along the lines of liberal-conservative values,

* Bu çalışma Doç. Dr. Ömer Baykal danışmanlığında hazırlanan "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Liberal Muhafazakâr Söylemden Yerli Ve Milli Söyleme Geçişinin Analizi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir (Doktora tezi, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Bartın-Türkiye, 2024). / *This article is extracted from a doctorate dissertation entitled "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Liberal Muhafazakâr Söylemden Yerli Ve Milli Söyleme Geçişinin Analizi", supervised by Assoc. Prof. Dr. Ömer Baykal (Ph.D. Dissertation, Bartın University Institute of Social Sciences, Bartın-Turkiye, 2024).*

¹ Dr. / *PhD, Bağımsız Araştırmacı / Independent Researcher, meliksahleyla5880@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2147-0928>*

Melike Kayıral

Vol: 8 Issue: 1

Adalet ve Kalkınma Partisi Siyasetinin Reel Politiđi ve Siyasal Söylem Dili Üzerindeki

Winter 2025

Etkileri: 2002-2009/2016-2023 Dönemi Karşılaştırması

has revealed its nationalist identity over time. It is determined that the party didn't break away from its essence and didn't break away from its liberal conservative values. In the methodology, in order to be able to compare the discourse transformation, a classification is made on the basis of two periods. In the classification process, the speech texts shaped by Erdoğan's discourses constitute the main documents due to the prominence of his leader personality. In this framework, the speeches of the party at the GNAT Group Meeting were analyzed through critical discourse analysis on topics such as tutelage, women's identity, ethnic identity perspective, fundamental rights and freedoms. While a moderate political language emphasizing unity and solidarity was dominant in the period corresponding to the years 2002-2009, it is understood that this language has become more imperious in the period 2016-2023.

Keywords: Justice and Development Party, Real Politics, Discourse Change.

1. Giriş

Devletlerin uyguladığı politikalar, hedefleri kapsamında dönem dönem farklı özellikler gösterebilmektedir. Dolayısıyla, iç ve dış siyasi koşullar ekseninde farklı yaklaşımlar ve çeşitli yöntemler ve politikalar takip edilmektedir. Uluslararası hukuk ve kurumların güçlendirilmesi normatif dış politika olarak tanımlanırken, aktörlerin hedeflerini sonuca ulaştırabilme amacıyla sahip oldukları zorlayıcı olan ve olmayan araçları yasal kısıtları göz önünde bulundurmaksızın kullanmaları reel politik olarak tarif edilmektedir. Bu tanımlardan bahisle, devletlerin yüksek politika olarak adlandırdığı güvenlik ve askeri meseleleri öncelendiği dönemlerde reel politik siyasete yöneldiği, barışı, iş birliğini ve ahlaki değerleri vurguladığı dönemlerde de normatif dış politikaya yaklaştığı görülmektedir. Bu bağlamda reel politik, herhangi bir kurama bağlanmaksızın siyaset ve ahlâk arasında kesin bir ayrım olduğu varsayımından hareketle hükümet politikalarını ahlâkî kaygılardan arındırarak siyasal kararların gücün gereklerine göre ayarlanması gerektiğini savunan, bütünüyle mevcut gerçeklere uyum sağlayarak amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmak anlamında kullanılan bir terim ve yegâne ölçünün başarı olduğunu ileri süren bir yaklaşımdır (Tocci, 2007: 8).

Söylem, sözel olan veya olmayan işaret sistemleri aracılığıyla kurulan toplumsal iletişim ağlarına karşılık gelen bir kavramdır. Birbirleriyle bağlantılı işaretler sistemini devreye koymaktadır. Söylem, dil vasıtasıyla görünürlük kazanan ve düzenlenen, hazır ve önceden kurulmuş tecrübe edişler kümesi olarak tanımlanmaktadır (Hall, 1977: 322) Dil, kullanım alanı ve içeriği itibarıyla esnek bir yapıda olduğundan, aynı kelimeler kullanılsa dahi farklı anlamlar çıkabilir. Söylem analizi, karşımızdakini daha net anlayabilmek adına sözün söylendiği şartları çözümlenmeyi, söylemin bağlamını anlamlandırmayı, yani bir nevi niyet okumayı gerektirir. Bir söylem içinde değişen, dönüşen ve mübadele edilen bilgi yapıları incelemeye alınır. Söylem analizinde, metinlerin semantik yapısı analiz edilir. Söylemlerin dilbilimsel ve sosyo-kültürel boyutları ele alınır (Sözen, 2017: 15-16). Söylem, iletişim ve eylem için bir araç sunmaktadır. Bir söylemin kendine ait bir iç düzeni vardır. Fakat, sadece uzmanlaşmış söylemler içinde güçlü bir tutarlılık arz eder. Söylem, söylenenlerin bir kısmını desteklerken diğerlerine ket vurarak söylemsel olasılıkları kontrol etmenin ötesinde iletmektedirler (Purvis ve Hunt, 2014: 23).

Türk siyasal hayatının 2000'li yıllarına tekabül eden dönemde, Millî Görüş Hareketi ile yol ayrımına giden Adalet ve Kalkınma Partisi, 2001'de kurulmuştur. 2002'de % 34,5 oy yüzdesi ile tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi, uzun soluklu bir iktidar partisidir. Türk siyasal hayatına birçok değişimi getiren Adalet ve Kalkınma Partisi, muhafazakâr demokrat karaktere sahip bir siyasal partidir. Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara gelişiyle birlikte meşruiyetinin zeminine milletle kurduğu özdeşliği konumlandırmıştır. Bu özdeşleşme, partinin halk nezdinde kabul edilmesi ve meşruiyetini muktedir kılabilmesinde önemli bir stratejisi olmuştur. 2002-2009 yılları arasında, demokratikleşme yönünde atılan adımlar, vesayetle mücadele, Türkiye'nin uluslararası konumunu yeniden tanımlama mücadelesi kapsamındaki çabalar doğrultusunda yoğun bir döneme işaret etmektedir. Çağdaş değerlerle arasına mesafe koymayan, muhafazakâr-gelenekçi yapısını tasfiye etmeyen Adalet ve Kalkınma Partisi, iktidarının ilk yıllarında bireyi merkeze alan, siyasal hak ve özgürlüklerin kapsamını genişleten toplumcu bir yaklaşım sergilemiştir. Bu kapsamda, vesayetle mücadele, sivilleşme, düşünce ve ifade hürriyeti kapsamında bireyin özgürlük alanını genişletecek bir dizi reform paketi uygulanmıştır. Bu dönemde, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin öne çıkan siyasal kimliğini liberal-muhafazakâr olarak tanımlamak mümkündür. 2010 yılı ile dönüşmeye başlayan liberal-muhafazakâr kimliği, milliyetçi eksende konumlandırıldığı görülür.

Çalışmada, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin politik dilindeki dönüşümün sebebi araştırılmıştır. İktidar süreci içerisinde şekillenen söylemlerin konjonktürel faktörlerin etkisinde çeşitli meydan okumalara cevap verme refleksine dayandığı ifade edilebilir. Milliyetçi kimliğin öne çıkarıldığı ve

politik dilin dönüşmeye başladığı dönemde, Arap Baharı sırasında belirginleşen “bizim medeniyetimiz” söylemi, sonrasında “milliyetçi” söyleme kaynaklık eden referansların etkili olduğu söylenebilir. Adalet ve Kalkınma Partisi-MHP ittifakı, partinin milliyetçi kimliği etkileyen önemli etkenlerden birisidir. Siyasal söylemlerde dil dönüşümünün yaşandığı yerli ve milliyetçi dönemde, liberal-muhafazakâr duruşun ve söylemlerin tamamen geri planda bırakılmadığı görülmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin milliyetçi dili, milliyetçiliğin yeni şekillenışı olarak algılanmıştır. Fakat, muhafazakâr demokrasi ile başlayan dönüşüm sürecinin her aşamasında milliyet duygusunun var olduğu görülmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi, yerli-milliyetçi söylemleri kendine özgün bir şekilde yeniden kavramsallaştırmış ve bu yeni şekillenışı dönemselsel olarak girmiş olduğu siyasal ittifaklarla karıştırmamıştır. İç ve dış tehditlerin saldırı altındayız algısını oluşturduğu dönemde, tepkime olarak partinin daha baskın bir karaktere söylemek mümkündür. Bu çerçevede, siyasal söylem dilindeki dönüşümün sebepleri irdelenecektir. Kıyaslama yapılabilmesi için iki dönem üzerinden tasnife gidilmiştir. 2002-2009 yılları arasında liberal-muhafazakâr bir dili olan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin, 2016-2023 yıllarına tekabül eden dönemde siyasal söylem dili milliyetçi tonları içermektedir. Söylemlerdeki dinamik geçişlerin hangi ideolojik pozisyondan yükseldiği ilişkisini açıklayabilmek için reel politik düzlemdeki gelişmelere odaklanılmıştır.

Araştırmanın yöntemi olarak; Saussure, Foucault ve Teun Van Dijk’in yapısal ve eleştirel dil çalışmaları ekseninde eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Lider kişiliğinin ön plana çıkması hasebiyle Recep Tayyip Erdoğan’ın söylemleri üzerinden şekillenen konuşma metinleri temel dokümanları oluşturmaktadır. İki döneme ayrılarak yapılan tasnifte, vesayet, kadın kimliği, etnik kimlik perspektifi, temel hak ve hürriyetler gibi başlıklar özelinde Adalet ve Kalkınma Partisi’nin TBMM Grup Toplantı konuşmaları eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelemeye esas alınmıştır. Söylem değişimindeki ilgili kıyaslamaların yapılabilmesi açısından da bahse konu edilen dönemler önem ihtiva etmektedir. Spesifik olarak iki ayrı döneme indirgenerek yapılan tasnifte, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin bahse konu edilen bu zaman dilimlerinde şekillendirdiği söylemler ve geçişleri arasında düşünce benzerliği ya da farklılıkları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Söylem analizi yöntemiyle, her bir eylemin arka planında yatan sebeplere ulaşmak, parti liderinin kitleleri etkilemek adına ne tür söylemlere, yöntemlere ve politikalara başvurduğunu ortaya koyabilme amacıyla bir hedef çerçevesi çizilmiştir. Erdoğan’ın sosyal ve kültürel çevrelerde dili nasıl kullandığı, retoriklere hangi anlamları yüklediği, bu anlamlar doğrultusunda kendi gerçekliğini nasıl yansıttığı, tercih edilen söylemlerin sosyokültürel normlar, tercihler ve beklentilerle olan ilişkisi araştırılmıştır. Bu doğrultuda, toplanan veriler sınıflandırılmış, yorumlama ve yapılandırma aşamalarına tabi tutularak analiz edilmiştir. Makro yapılandırma aşamasında, sözcükler ve cümleler arasındaki ilişkilere odaklanılmıştır. Metin incelenirken, verilmek istenen mesajın ve iletinin anlamı bulunmaya çalışılmış, bu mesajın paragraf içerisindeki değişim boyutu incelenmiştir. Retorik çözümlemesi yapılırken söylemin özellikleri dikkate alınarak; hitap edenin niyeti, ilgisi ve amacına odaklanılmıştır. Retoriğin yapısal özellikleri bağlamında, metnin söyleminin tartışma, karşıtlık, karşılaştırma ve kıyaslama parametrelerinden hangi eksene dayandırıldığına bakılmıştır. Mikro yapılandırma aşamasında ise, söylem dilinin inşa edilmiş biçimi (basit-karmaşık) ve cümleler arasındaki anlam ilişkilerine bakılmıştır. Cümle yapılarının aktif ve pasif durumları göz önünde bulundurularak yapılan analizde retoriğin nedensel-işlevsel ve referansal boyutlarına odaklanılmıştır.

2. 2002-2009 Dönemi Reel Politik Gelişmeler

Adalet ve Kalkınma Partisi, 2002-2009 arası dönemde demokratik atılımlar, iktisadi büyüme, AB ile pekiştirilen ilişkiler, eğitim alanındaki yenilikler, Kürt sorunsalı ve askeri yönetimin sivil özgürlükler lehine sınırlandırılması açılarından aktif ve hareketli dönem geçirmiştir. 2003 yılı demokratikleşme paketi, yerleşik iktidar ilişkileri bakımından bir dizi değişiklikler içermektedir. Bu

kapsamda, MGK'nın yürütme organını aşan yetkileri kaldırılmış ve danışma kuruluna dönüştürülmüş, MGK'daki sivil üyelerin sayısı artırılmış, MGK Genel Sekreteri'nin yetkileri azaltılmış, MGK Genel Sekreteri'nin ataması Başbakan teklifi ve Cumhurbaşkanı'nın onayına bağlı kılınmış, Genel Sekreter'in yetkisi dahilindeki birim sayısı 11'den 7'ye düşürülmüş, kurul toplantıları ayda bir yerine iki ayda bir olacak şekilde düzenlenmiş ve MGK'nın bütçesi yüzde altmış oranında azaltılmıştır. Ayrıca, YÖK ve RTÜK'ün askeri üyeleri kurullardan çıkarılmıştır (Çaylak, Dinç ve Güngör, 2018: 724).

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kendisini tanımlama şekli ve Türkiye modernleşmesinin karakteristiği noktasında, partinin politik gelişimini merkez-çevre ikilemi üzerine yoğunlaştırdığı görülür. Adalet ve Kalkınma Partisi gerek muhafazakâr ideolojisi gerekse de otorite ve meşruiyet kaynakları bakımından iktisadi ve siyasal sistemin merkezindeki elit egemenliğin karşısına, çevrenin geleneksel değerlerinin temsilcisi olarak çıkmıştır. Öncüllerinden farklı bir portreyle, iktidarının ilk yıllarında AB üyeliği doğrultusundaki istekli tavrı, klasik muhafazakâr söylemden ayrılır. İzlenmiş olduğu neo-liberal politikalar ve iktisadi yönelimler ise muhafazakâr liberalizm olarak tanımlanacak bir sürece işaret etmektedir. Birçok kamu kurumu özelleştirilmiş, enflasyonu dengede tutmak amacıyla küçük ve orta ölçekli esnaf desteklenerek tüketimi artırma hedeflenmiş, çalışma koşulları esnek üretim ve performans esasına uygun hale getirilerek post fordist çalışma koşulları pratiğe aktarılmıştır. Bu kapsamdaki gelişmeler Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, iktisadi alanda liberal politikalar izlendiğini gösteren parametrelerdir (Miş, 2022: 25-26). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, demokratik açılımlar kapsamında; temel hak ve hürriyetlerin genişletilmesi ve etnik kimliklere yönelik izlenmiş olduğu politika, kendisinin öncülleri olan merkez sağ partilerden farklı bir portre çizdiğini gösterir. 2002 ve 2003 yılı, yasalaşan ikinci reform paketiyle ifade hürriyetinin genişletilmesi, Kürtçe eğitim ve yayın serbestisi, askeri vesayetinin etkisizleştirilmesi gibi gelişmeler açısından önemli bir döneme işaret etmektedir. Millî Görüş siyasetinden farklı bir anlayışla, rejimin unsurlarıyla çatışmamayı ilke edinen partinin bu ihtiyatlı tavrı, kendisinin "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Muhafazakâr demokrat tanımı, partinin kendisini demokratik değerlerden kopmayan ama muhafazakâr normları da referans gören bir çizgide ilerlediği vurgusundan hareketle yapılmıştır (Çaylak, Dinç ve Güngör, 2018: 726-727). Adalet ve Kalkınma Partisi, devletçi kapitalistlerin tercihi olan kamu ekonomisinden yana değil, piyasa ekonomisinden yana bir iktisadi modeli temel almıştır (Akdoğan, 2004: 34-39). Toplumsal düzeyde, muhafazakâr kesimin taleplerini merkeze taşıyan politikalar (üniversitelerde ve kamu kurumlarında başörtü yasağının kaldırılması) geliştirmiştir (Özipek, 2017: 95-96). Bu minvalde, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Türk sağ geleneğini oluşturan İslâmcılık-Muhafazakârlık ve Milliyetçilikten çeşitli formlarda beslendiği ve yerine göre bu ideolojileri ön plana çıkardığı söylenebilir.

2000'li yıllarda, Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasal sistemde dönüşüm talebini sıkça gündeme getirdiği ve dillendirdiği görülür. İktidarının ilk yıllarından itibaren siyasal sistemde dönüşümü gündeminin merkezine yerleştiren Adalet ve Kalkınma Partisi'ni bu dönüşüm doğrultusunda tetikleyen unsur, 2007 yılında TBMM'de cumhurbaşkanı seçimi sırasında yaşanan krizdir. 2007 yılında bir kırılma noktası olan "367 krizi" ile cumhurbaşkanı seçiminin engellenmesinin ardından sistemde dönüşüm tartışmaları farklı bir boyut almış ve bu kriz 28 Ağustos 2007'de yapılan üçüncü turda Abdullah Gül'ün 339 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı seçilmesiyle durulmuştur (Aslan, Miş ve Eren, 2013: 15-20). Dönüşüm hedefi doğrultusunda çalışmalarına hız kesmeden devam eden Adalet ve Kalkınma Partisi, Mart 2008'de "laikliğe aykırı fikirlerin odağı haline geldiği" gerekçesiyle Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından açılan kapatma davasıyla yüzleşmiştir. 2007 Cumhurbaşkanı seçimi krizi, 27 Nisan e-muhtıra ve daha sonra 2008'de gündeme gelen kapatma davasını aşan parti, vesayetle mücadelede başarılı olmuştur. Bu mücadele esnasında, farklı toplum kesimlerine ulaşılmış ve tabanını genişletmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi, toplumsal dönüşüm ekseninde kendi siyasetini revize etmeyi tercih etmiştir. Toplumun taleplerini dikkate almıştır. Uluslararası siyasette, günceli yakından takip

etmiştir. Küresel siyasetin krize girdiği bazı dönemlerde ideal ve ılımlı siyaset anlayışını sürdürmüştür. Adalet ve Kalkınma Partisi, gerek meydan okuyucu dış politik söyleme yöneldiği dönem olsun, gerekse de ikili ilişkileri toparladığı normalleşme dönemi olsun takip ettiği siyasetin haklılığına kendi tabanını ikna etmeyi başarmıştır (Duran, 2022: 14). Hükümet ve asker arasında gerilimlerin arttığı 2007 yılında, Erdoğan, Kürt Bölgesel Yönetimi (KBY) ile hükümetin direkt müzakerelere başlayabileceğini beyan etmiştir. Bu yaklaşım, asker tarafından ılımlı karşılanmamıştır. KBY tarafından PKK'nın çok sayıda militan üyesinin Irak'ta barındırılması ve KBY'nin PKK'ya destek verdiği gerekçeleriyle gündemde önemli tartışmalar oluşmuştur. General Büyükanıt, Türk ordusunun Irak'a sınır ötesi operasyon düzenlemesi gerektiğine ilişkin açıklamada bulunmuştur. Erdoğan, ABD'nin bu duruma ılımlı bakmayacağı görüşünden hareketle, gerektiği takdirde böyle bir adımın atılmasının önemini vurgulamıştır. Türkiye'nin terörle mücadelesini öncelikle kendi topraklarında sürdürmesi gerektiğini belirlemiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2007 seçimlerinde söylemini etnik Türk milliyetçilerden ayrıştırmayı, seçimde başarı sağlamasına neden olmuştur. Böylece hem muhafazakâr kesimleri hem de Kürt seçmeni tabanına dahil etmiştir (Çaylak, Dinç ve Güngör, 2018: 732). Bir taraftan demokratikleşme ve toplumsal barış için çözüm süreci hazırlıklarını başlatırken, diğer taraftan Ergenekon ve Balyoz davaları gündeme oturmuştur. Kurumsal yapılarda değişim açısından, yeni sistemde kamu politikalarının belirlenmesi, formüle edilmesi, izlenmesi ve değerlendirilmesi süreçlerinde Cumhurbaşkanlığı ön plana çıkarılmış ve Bakanlıklar, Bakanlar Kurulundaki dönüşüme bağlı olarak politikaların belirlenmesinde rol alan aktörlerden ziyade icrai birimler olarak misyon yüklenmişlerdir.

Siyasette dönüşüm açısından, Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde sivil-asker ilişkilerindeki iç dinamikler, parti ile ordu arasındaki ideolojik çatışmanın büyümesi, 2008 Ergenekon ve Balyoz davalarının başlamasıyla ortaya çıkan bir dizi değişim gerçekleşmiştir (Yeşiltaş, 2018: 182). Sivil- asker ilişkileri; kamuoyunun şekillenmesini sağlayan demokratik normların etkisinin artması, farklı siyasi çevreler ve güç blokları arasındaki rekabette kimlik politikalarının güçlenmesi ve değişim yanlısı bloklarda ordunun siyasetteki rolünün sonlandırılması yönündeki değişkenler etrafında şekillenmiştir (Aydınlı, Özcan ve Akyaz, 2006: 80-81). Sivil-asker ilişkilerinin dönüşümünü açıklamada dış faktörler de önem arz etmektedir. AB katılım süreci, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin halkın desteğiyle parlamentodaki konumunu güçlendirmesi ve Türkiye'nin uluslararası alandaki konumunun yükselmesi sonucunda hükümete verilen uluslararası destek, dış faktör saikleri arasında sayılabilir (Kadercan ve Kadercan, 2016: 94-95). 2007 itibarıyla ordunun siyasete dahilinin azalmasına sebep olan Adalet ve Kalkınma Partisi, sivil-asker ilişkilerinin biçimi, ordunun kurumsal ve sosyopolitik rolü hususunda önemli siyasi ve yapısal dönüşümler gerçekleşmiştir. Ordunun siyaset ve hükümet kararları üzerindeki veto gücünü tedricen kaybetmesine sebep olan farklı unsurlar mevcuttur. Türkiye'nin demokratikleşme sürecine karşı ordunun direncini kırmaya yönelik ilk teşebbüsü, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ilk yıllarında olmuştur. Hükümet, demokratikleşmenin ana aktörü olarak demokrasinin güçlenmesi bağlamında AB ile ortak çalışmaya başlamıştır. 2002-2006 arası dönemde ordu, laik cumhuriyetçi blokların katkısıyla sivilleşme reformlarına karşı çıkmıştır. Siyaset ve toplumun İslâmîleşmesini tehdit olarak algılayan TSK'nin temel amacı, ordunun rejimin koruyucusu rolünden hareketle Cumhuriyetin seküler yapısını muhafaza etmektir (Kadercan, P., ve Kadercan, B., 2016: 95). Diğer teşebbüs, 2006'da ordunun, Adalet ve Kalkınma Partisi'ni devletin cumhuriyetçi değerlerine tehdit olarak görmesiyle başlar. Bu dönemde, Adalet ve Kalkınma Partisi karşıtı güçleri harekete geçirmeyi deneyen ordu, muhafazakâr bloğun siyaset ve toplumda yükselen rolünü kırmaya çalışan statüko arayıcı bir aktör olarak tabir edilir. Cumhuriyetçi değerleri muhafaza etmek adına, sivil toplum örgütleri hükümete karşı seferber edilmiş ve siyasete müdahalelerde bulunulmuştur (Yeşiltaş, 2018: 188). Bir başka hamle ise, 2008'de Ergenekon ve Balyoz davaları sürecinde, askerlerin yargılandığı davalarla başlamıştır. Suçlamalara karşı savunma pozisyonuna geçen ordu, siyasete müdahale konusunda pasif konuma düşmüş, ancak sivil-asker ilişkileri hususunda yapısal ya da anayasal bir değişiklik olmamıştır (Jenkins,

2010: 3-9). Bu noktadan hareketle, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin asker-sivil ilişkilerini dönüştürme hedefleri arasında: Hükümetin çözüm önerileri kapsamında sivil-asker ilişkilerini dönüştürme hedefleri: sivilleşme boyutunda; sivil-asker ilişkilerinin demokratik olarak tahkim edilmesine odaklanılıp TSK sivil kontrol altına alınacak, kontrol-denge mekanizmasında güvenlik güçleri arasında bir denge yaratmaya çalışılarak, genel kurmay başkanının ordunun karar alma süreçlerinde hegemonya kurmasını engelleyen ve bazı kuvvetleri genel kurmay başkanına bağlı emir komuta zincirinden ayıran karşı denge oluşturulacaktır. İdeolojik boyutta, Anayasa'ya bağlılık sınırları dahilinde çekirdek subay sınıfı içerisinde fikirselleşen ve ideolojik olarak bir çeşitlilik yaratılacaktır. Stratejik boyutta, TSK'nin anavatan savunması bağlamında ulusal, bölgesel ve uluslararası stratejik misyonunu yeniden tanımlayan bir dizi hedefler saptanmıştır (Yeşiltaş, 2018: 192). Sayıp dökülen hedefler bağlamında, arındırma dönemi, ordunun rehabilitasyonu ve toplumsal meşruiyetin yeniden kazanımı noktasında TSK'nin yeniden inşasına girişilmiştir. Yeniden yapılanmanın; demokratik sivil denetimin tesis edilmesi, operasyonel etkinliğin inşası ve güvenlik kurumlarının verimliliği gibi hedefler üzerinden yükseldiği görülmektedir.

3. 2016-2023 Dönemi Reel Politik Gelişmeler

2016-2023 dönemi; Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti, Arap Baharı öncesinde "komşularla sıfır problem", "Ortadoğu'da düzen kuruculuk", "bölgesel barış", "istikrar", "refah" ve benzeri değerleri geliştirmek için çaba sarf etmiştir. Arap Baharının yaşandığı bu dönemde keskin bir dönüşüm yaşanmıştır. Şöyle ki, Arap Baharı öncesinde, Türkiye ve Beşar Esad'ın ilişkileri iyi ve ileri düzeyde seyretmekteydi. İki ülke arasında düzenlenen ortak bakanlar kurulu toplantılarında vize ve sınırların kaldırılması görüşmeleri yapılmaktaydı. Serbest bir pazar alanı oluşturulması amacıyla Lübnan ve Ürdün ile de ilişkilerin pekiştirilmesi hedefleniyordu. Arap Baharı ile Türkiye'nin Suriye politikası, karşılıklı tehdit, uyarı ve askeri müdahale durumlarına kadar uzanan bir kriz, gerginlik ve çatışma süreci haline almıştır (Gözen, 2011: 2). Bu durum, Arap Baharındaki gelişmelere aşamalı ve reaksiyoner bir yanıt biçiminde gelişmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti, muhaliflerin, Esad yönetimine karşı ayaklandıkları ilk zamanlarda, Dışişleri Bakanı Davutoğlu ve MİT Başkanı Hakan Fidan Suriye'ye gitmiştir. Erdoğan, Esad ile telefon görüşmesinde, soruna barışçıl bir çözüm bulunması adına çağrı yapmış ve Esad'ın reformlar yaparak muhalefeti ikna etmesini talep etmişlerdir (Ankara-Şam Görüşmesi 2011). Bu ikna sürecindeki amaç, potansiyel bir iç karışıklığın iç çatışmaya dönüşmesini önlemektir. Fakat, Türkiye, ilerleyen zamanla keskin bir tavır almaya başlamış ve Esad'ın iktidarı bırakmasını talep etmiştir. Tayyip Erdoğan'ın Suriye'nin durumu karşısındaki tutum ve tavrı, Türkiye'nin Şam Büyükelçiliğine ve konsolosluklarına saldırılar düzenlenmiştir. Türk bayrakları yakılmıştır. Bu durum karşısında Türkiye, Suriye'ye ambargo koymuştur. Suriye sınırında askeri tatbikatlar düzenlemeye başlamış ve Suriye'den göç eden insanlara ev sahipliği yapılmıştır (Türkiye-Suriye İlişkileri 2011). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin siyasi anlayışında devrimsel hareketlere yer yoktur. Türkiye'nin iç ve dış politikasına sirayet eden olumsuzluklar, hızlı ve radikal bir şekilde değil, sürece yayılarak sükunetle çözümlenmelidir. Devrim ve şiddet reddedilir, reform ve barış ilkesine göre hareket esas alınır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin anlayışına bu felsefenin etki ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim, Tayyip Erdoğan'ın, "her zaman dik duracağız ama dikleşmeyeceğiz, sorun çıkaran taraf olmayacağız" ifadesi bu felsefenin söze yansıyan örneğidir (Recep Tayyip Erdoğan Konuşması 2014).

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin izlemiş olduğu istikrar ve barış yanlısı dış politika, Batı'da ve Ortadoğu'da destek görmüştür. İstikrar ve barışı korumak adına; anlaşma ve uzlaşma, müzakere ve iş birliği gibi yöntemler etkili olmuştur. Dolayısıyla, Mısır ve Libya olaylarının patlak vermesi üzerine ani tepki vermek yerine, diplomasi ve diyalog yöntemi kullanılmıştır. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun, Tunus, Mısır ve Libya'ya bizzat kendisinin giderek ya da özel temsilcilerini göndererek soruna çözüm bulma çabası bu geleneğin ve tercihin ürünüdür (Gözen, 2011: 13). Adalet ve Kalkınma Partisi, 2011 seçimleri itibarıyla, İslamcı bir siyasal parti olmadığı iddiasını güçlendirmek adına öne

Etkileri: 2002-2009/2016-2023 Dönemi Karşılaştırması

sürdüğü "muhafazakâr demokrasi" söylemini bırakmıştır. Başkanlık sistemine geçişin gündeme getirildiği 2012 kongresinde Erdoğan, "medeniyet" söylemini partimizin yeni kimliğidir şeklinde ilan etmiştir. Muhafazakâr demokrasi söylemini ve kimliğini geri planda bırakan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin medeniyet söyleminden kasıt "inanınların kardeşliği" anlamına tekabül etmektedir. Milli Birlik ve Kardeşlik anlayışına bu yönüyle bakıldığında, karşımıza kucaklayıcı siyaset anlayışından kutuplaştırıcı siyaset anlayışına yönelim sonucu çıkmaktadır. Dolayısıyla, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin milliyetçi söyleme yöneldiği bu yeni döneminde, muhafazakâr demokrat kimliğini ve bu kimlikte manası gizlenen değerleri geri planda bıraktığını ifade etmek mümkündür.

2011 genel seçimleri sonrasında, Kürt siyasetinden gelen taleplere hükümet tarafından herhangi bir adım atılmamış ve çatışma ortamı hararetlenmiştir. KCK davasına bağlı olarak, 2011 ve 2012 yılında çok sayıda BDP'li yönetici tutuklanmıştır. BDP Belediyelerine yönelik soruşturmalar ve KCK operasyonları, Kürt meselesinin çözümsüzlüğünü çıkmaza sürükleyen bir süreç başlatmıştır (Çaylak, Dinç ve Güngör, 2018: 740). Irak'ın kuzeyinde kurulan KBY'nin ardından, 2012 yılında Suriye'de tetiklenen iç savaşta kuzeyde oluşturulmaya çalışılan kantonlarla, iktidarın attığı adım, Kürt sorununun jeopolitik denklemde ikincil bir kırılmaya sebebiyet vermiştir. Ortadoğu'daki gelişmeler, bölge ve bölge dışındaki devletlerin ilgi alanına girmektedir. Bu noktada, Kürt sorununun çözümü, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruyabilmesi ve bölgede etkin bir aktör olarak var olabilmesi adına zorunlu hale gelmiştir (Coşkun, 2014: 7-8). Ocak 2013'te başlatılan "Çözüm Süreci", Diyarbakır'da düzenlenen Nevruz kutlamaları sırasında Öcalan'ın mektubu okunarak, kamuoyuna duyurulmuştur. Mektubun içeriğinde; silahlı mücadeleye son verildiği ve PKK militanlarının sınır dışına çekileceği açıklamalarına yer verilmiştir (Kara, 2022: 101). Bakanlar Kurulu kararı ile çözüm sürecine ilişkin, "Çözüm Süreci İzleme ve Koordinasyon Kurulu" oluşturulmuştur. Akil İnsanlar Heyeti (AİH) aracılığıyla toplumsal destek ve meşruiyet sağlanmaya çalışılmıştır. Parlamentoda kabul edilen "Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun" ile süreç hukuki bir boyuta kavuşturulmuştur (6551 Sayılı Kanun). İki yıllık bir süre sonrasında çözüm süreci önemli bir aşamaya ulaşmıştır. 28 Şubat 2015'te Dolmabahçe Sarayı'ndaki Başbakanlık Ofisi'nde, Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan başkanlığında, İçişleri Bakanı Efkân Ala, Adalet ve Kalkınma Partisi Grup Başkanvekili Mahir Ünal ve Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarı Muhammed Dervişoğlu temsilciliğinde, HDP heyeti ile bir toplantı düzenlenmiştir. Müzakere süreci boyunca, HDP kanadının politik gündemini; yerel özerklik, etnik-dilsel-dinsel-kimlik politikaları, iktidar paylaşımı ve devlet iktidarının yerleşmesi gibi unsurlar oluşturmuştur. Hükümetin öncelikli şartı ise, örgüt militanlarının sınır dışına çekilmesiydi. Fakat, toplantı sonrasında taraflar arasında uzlaşma sağlanamamış ve iki ayrı metin açıklaması yapılmıştır. Hükümet tarafından sorunun çözümü yolunda bir demokratikleşme perspektifi sunulmuştur. HDP'nin metninde, muğlak bir çerçevede sunulan önerilerin haricinde örgüt militanlarının sınır dışına çekilmesi gibi somut bir uygulamaya dair ifadeye yer verilmemiştir (Çiçek ve Coşkun, 2016: 9-11). Oslo Süreci sonrasında hükümetin çıkardığı en önemli ders, müzakere süreçlerinde başka aktörlerin aracılığına başvurulmamasıdır. Suriye Kürtleri, PYD ve silahlı kanadı YPG'nin uluslararası alanda meşruiyet kazanma çabası, bu örgütlerin ABD, Rusya, Fransa ile kurdukları yakın ilişkiler, Adalet ve Kalkınma Partisi'ni müzakere sürecinde farklı düşünmeye yöneltmiştir. Bu bağlamda, uluslararası aktörler saf dışı bırakılmış, sorun ulusal sınırlar içinde ulus-devletin meşru ve geleneksel araçlarıyla çözülmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Ortadoğu'daki gelişmelere paralel olarak şekillenen Suriye ve Irak süreci bölgesel dinamiklerin değişimine bağlı olarak olumsuz etkilenmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin temel stratejisi, kriz yönetimleri üzerinden sürecin kontrollü idaresine dayandırılmıştır. PKK-PYD, Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD) hedefi doğrultusunda Suriye'nin kuzeyine yöneltmiştir. Dahası, bölgede etkili bir aktör haline gelerek özerk bir yönetim kurma hedefi doğrultusunda Rusya ve ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla olunmuştur. Diğer yandan, HDP-PKK'nın Suriye'deki girişimleri ve 2014 Kobani olaylarını manipüle ederek gerçekleştirdiği kitlesel eylemler, bölgede Kürt milliyetçiliğine ivme

kazandırmıştır. Bunun sonucunda oluşan kamu güvenliği sorunu, hükümetin müzakere sürecindeki yaklaşımını olumsuz etkilemiştir (Kara, 2022: 102).

15 Temmuz 2016'da gerçekleşen FETÖ darbe teşebbüsü hem toplum hem de devlet bünyesinde derin bir güvenlik kaygısı yaratmıştır. Türk siyasal hayatında, darbelerin geçmişine bakıldığında 15 Temmuz darbe girişimi diğerlerinden ayrışır. Darbe girişimi, Türk halkının güçlü direnişi sayesinde bastırılmıştır. Türkiye demokrasisi büyük bir tehlike atlattırılmıştır. Darbe girişimi sonrasında, birçok devlet kurumunda soruşturma başlatılmış, kurum içi idari soruşturmaların yanı sıra darbe girişimine fiili olarak dahil olan veya destek verdiği düşünülen askeri personeller, kamu görevlileri, yargı kademesinde görev yapan hâkim ve savcılar tutuklanmıştır. Adli soruşturmaların yanı sıra, idari soruşturmalar sonucunda birçok kamu görevlisi ve akademisyen açığa alınmıştır (Alkan, 2016: 254-255). Bahse konu olan olaylar silsilesi, partinin siyasal söyleminin sert bir dile evrilmesine sebebiyet vermiş ve bu dönemde devletleşen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin milliyetçi bir dille inşa edilmiş söylemlere başvurduğu görülür. Bu noktada, Türk toplumu iki kutba bölünmüştür. Kutbun bir kanadını Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarına tam destek veren toplum kesimleri, diğer kanadını ise kutuplaştırıcı ve sertleşen siyasal lisana karşı olan toplumsal kesimler oluşturmaktadır. Darbe girişimi sonrasında, Adalet ve Kalkınma Partisi ve MHP iş birliğiyle hazırlanan 2017 Anayasa referandumu ile devlet yapısında radikal bir değişikliği öngören "Başkanlık Sistemi" doğrultusunda iktidarın temerküzü amacıyla olunmuştur. OHAL kapsamındaki uygulamaların yoğun olduğu bu süreçte, Kürt hareketi açısından önemli sonuçlar hasıl olmuştur. Bu kapsamda, HDP'li parlamenterler ve belediye başkanları tutuklanmıştır. Belediye başkanlarının yerine kayyum atanmıştır (Kara, 2022: 105). Darbe teşebbüsü ve artan terör saldırıları, güvenlik endişesini beka endişesine çevirmiş, toplumu ve siyaseti derinden sarsmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti, OHAL ve KHK'ler üzerinden FETÖ ve PKK'ya yönelik kararlı bir mücadele süreci başlatmıştır. Hükümet, milliyetçi ve devletçi bir söyleme ve güvenlikçi politikalara yönelmiştir. Bu söylem ve politika değişikliği, siyasi ittifak oluşumunu beraberinde getirmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi, siyasi ve idari kadrolarında değişime gitmiştir. 2013'ten itibaren tedrici olarak değişen siyasal konumlanmalar, darbe teşebbüsünden sonra hızlanmıştır. Siyasi gündemi, PKK ve FETÖ ile mücadele meşgul etmekteydi. Bu durum, siyasi duruşlarını bu örgütlere karşıtlık üzerinden kurgulayan ulusalcı ve milliyetçi yapıları Adalet ve Kalkınma Partisi ile yakınlaştırmıştır. Bu siyasi ittifak haritasının en önemli siyasal gelişmesi, 2007'den beri ulusalcı-milliyetçi kaygılarla AK Parti'ye karşı CHP ile omuz omuza siyaset yapan MHP'nin saf değiştirerek Adalet ve Kalkınma Partisi ile yakınlaşması olmuştur (Ete, 2018: 301-302).

16 Nisan 2017 referandumunda evet bloğu; Adalet ve Kalkınma Partisi, MHP, BBP ve Hüda-Par'dan oluşurken, hayır bloğu; CHP, HDP, SP ve MHP'li muhaliflerden oluşmaktaydı. Evet bloğu; vesayet kurumlarının siyaseti etkileme ihtimallerinin sonlandırılması, yürütmeye çift başlılığın ortadan kaldırılması, koalisyon hükümetlerine mahal bırakılmaması, güçlü yürütme, siyasi istikrar ve on beş yıllık icraatların devamı gibi argümanlarla sistem değişikliğine destek talebinde bulunmuştur. Hayır bloğu; siyasetin gücünün azaltıldığına, tek adam rejiminin getirildiğine, denge ve denetim mekanizmalarının kaldırıldığına dikkat çekerek değişikliğin reddedilmesini savunmuştur (Esen ve Gümüşçü, 2017: 2-3). Nitekim, 16 Nisan 2017 referandumu %51,6 oy oranıyla evet lehine sonuçlanmıştır. Fakat, 1 Kasım seçimleri ile kıyas edildiğinde seçmen tabanında yaşanan %10'luk kayıp MHP ile ilişkilendirilmiş ve hayır bloğunda yer alan MHP'li muhalifleri umutlandırmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi-MHP ittifakı, MHP'nin bu ittifaka katkısı tartışmasını gündeme açmıştır. Referandum sonuçlarından umutlanan MHP'li muhalifler, 25 Ekim 2017'de Meral Akşener başkanlığında partileşmeye gitmişlerdir (Konda Analiz Raporu 2017). 16 Nisan referandumunda kabul edilen anayasa değişikliği, sistem değişikliğinin gerçekleşmesini birlikte yapılacak Cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerine bağlamıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi ve MHP, Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı adaylığı ve Cumhurbaşkanlığı bünyesinde genel seçimlere katılma konusunda karar birliğine varmıştır. Muhalefet,

Cumhurbaşkanlığı seçimlerine her partinin kendi adayıyla, genel seçimlere ise Millet ittifakı çatısı altında katılmayı kararlaştırmıştır. Cumhur ittifakı, 15 Temmuz darbe teşebbüsü sonrasında birliktelik ve yeni siyasal sistemin hayata geçirilmesini amaç edinmiştir. Millet ittifakının varlık gerekçesi, seçim barajını etkisiz kılma ve yeni siyasal sistemden duyulan hoşnutsuzluk olmuştur (Ete, 2018: 305). 24 Haziran seçimleri, Erdoğan'ın ilk turda %52,6 oy alarak Cumhurbaşkanı seçilmesiyle, Cumhur ittifakının da %53,6 oy alarak 344 Milletvekili ile Meclis çoğunluğunu elde etmesiyle sonuçlanmıştır. CHP, İYİ Parti ve SP'den oluşan Millet İttifakı ise %33,9 oy oranı ile Mecliste 189 sandalye kazanımına kavuşmuştur (Konda Analiz raporu 2018). Bu ekseninde, bahse konu olan seçimin en önemli sonucu milliyetçi siyasetin güçlenmesi olmuştur. Vesayet tasfiye süreci sonrasında, yeni siyasal sistemin tesisine yönelik müdahaleler, Erdoğan'ın kriz anlarında sığınılan beka siyasetine yönelmesine ve milliyetçi söyleme tutunmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, bu evrede Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yöneldiği yeni siyasal söylem ve politikaların milliyetçi siyaseti güçlendirdiğini ifade edebilmek mümkündür.

Adalet ve Kalkınma Partisi, 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yükselen ataklara beka-kuşatılmışlık ve istikrarsızlık kaygılarını öne çıkaran popülist bir milliyetçi söylem ve güvenlik politikaları ile karşılık vermeyi tercih edince "milliyetçilik" Adalet ve Kalkınma Partisi siyasetinin merkezine konumlanmıştır. Beka kaygısı üzerinden revize edilerek geliştirilen söylem ve politikaların en önemli göstergesi Adalet ve Kalkınma Partisi-MHP ittifakıdır. Sistem değişikliğini mümkün kılan Anayasa değişikliği ve 16 Nisan referandumu, OHAL düzenlemesi, ittifak yasası, seçimlere Cumhur ittifakı altında ve Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı adaylığını destekleme kararıyla gidilmesi gibi düzenlemeler bu evrilmenin önemli yansımalarıdır (Ete, 2018: 316). Siyasal kutuplaşmayı derinleştiren 2023 seçimleri, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kaybettiği oyların muhalefet bloğuna geçmediğini göstermektedir. MHP'nin son seçimden itibaren sadece 1 puan kaybetmesi, Cumhur İttifakı'nın bir diğer bileşeni olan Yeniden Refah Partisi'nin %2,8 oy oranına ulaşmasıyla Cumhur İttifakı parlamento çoğunluğunu kazanmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimi ikinci tura kalırken, seçim sonuçları Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Türkiye'nin tüm bölgelerinden dengeli bir şekilde oy alabildiğini göstermektedir. Cumhurbaşkanı seçiminin ikinci tur oylamasının sonunda Recep Tayyip Erdoğan %52,2, Kemal Kılıçdaroğlu ise %47,8 oranında oy almıştır (Konda Analiz Raporu 2023). Özetle, bu dönemde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin beka siyasetine yöneldiği ve milliyetçi söyleme tutunduğu görülmektedir. Recep Tayyip Erdoğan'ın yöneldiği yeni siyasal söylem ve politikaların milliyetçi siyaseti güçlendirdiğini ve beka söylemlerinde Erdoğan'ın kendisini halk iradesinin tezahürü olarak tasvir ettiğini ifade edebilmek mümkündür. Dolayısıyla, beyanat verilen söylemlerde milli iradenin bir tecellisi olarak "biz" kavramı sıklıkla zikredilmektedir. Recep Tayyip Erdoğan, "Cumhurla Cumhuriyet'in arasındaki duvarları yıktığımız gibi..." ifadesiyle, kendisini halkın temsilcisi, milli bekanın ve milli iradenin teminatı olarak tezahür etmektedir. Bu dönem özelinde, "biz ve onlar" karşıtlığı ekseninde siyasal kutuplaşmaya dayandırılan söylemlere sıklıkla başvurulduğu görülür. "Biz" kavramının kullanılırken, ülkenin birlik ve bütünlüğünün tehlikede olduğu mesajı beka kavramı aracılığıyla ifade edilmiştir.

4. Söylem Kuramı

Söylem, söyleyiş ve telaffuzdur. Kalıplaşmış söz ve ifadeleri karşılayan bir kavramdır. Kavramın sözlük anlamı dışında bilimsel alt yapısı incelendiğinde, her söylem vermek istediği gizli bir mesaj, ideoloji ve düşünce vardır (Eagleton, 1996: 256). Söylem, söylem sahibinin amaç ve değerlerini yansıtan dilin kullanım biçimidir. Söylenebilir veya söylenemez olanı betimler, tanımlar ve sınırlar (Oktar ve Yağcıoğlu, 1996: 332). Sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal alanlarda bir yapı arz eder. Günlük hayatta kullanılan dil pratiğidir (Sözen, 1999: 20). Söylemin yasaklayıcı yönü bulunmaktadır. Şöyle ki, dilden dökülen her şey her yerde ifade edilemeyeceğinden siyasal, kültürel ve

ekonomik açılardan çeşitli sebeplerle baskı altında olan toplulukların sessizliği de bir söylem olarak kabul edilmektedir. Başka bir anlatımla, bazen sessizlik de bir söylem şekli olarak kabul edilmektedir. Söylem, sosyal gerçeklikler hakkında fikir sahibi olma yollarından birisidir (Sözen, 1999: 14). Konuşmacının kültürel, politik, tarihi ve ekonomik perspektifini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, ideolojik bir yapı içermektedir. Her söylemde saklı bulunan bir mesaj ve mana bulunmaktadır. Bazen, jest ve mimiklerin dahi söylem niteliği taşıdığı ifade edilmektedir (Doyuran, 2018: 307). Tartışmalarda, söyleyen ve dinleyicinin ideolojileri doğrultusunda birbirlerini etkiledikleri görülmektedir. İdeolojiler, söylemler üzerinden şekillenmektedir. Bir söylem, söyleyenin tutum, davranış, konuşma tarzı ve değer yargılarını yansıtır (Günay, 2013: 25). Söylem, durumdan ayrı değerlendirilemez, bireylerin eylem, düşünce ve değer yargılarına söylem sayesinde ulaşılmaktadır (Keskin, 2015: 29). Bireylerin, kelimelerle anlatamadıklarını anlamlandırabilmek söylemin analiz edilmesi ile mümkün olmaktadır (Doğan, 2009: 27). Bir anlatımda yalnızca içeriğe bakılmaz. Kimin söylediğine, ne amaçla söylediğine, kime hitap ettiğine odaklanır (Güngör, 2020: 4). Söylem yaklaşımı, bir ifade veya düşüncenin mikro anlamda ifade ediliş biçimine ve mesajların tematik bütünlüğüne odaklanır (Aydoğan ve Karaarslan, 2017: 124). Söylem kavramı, sosyaldır. Sözcüklerin manası, söyleyenin kelimeyi nerede ve kimin için kullandığına göre değişkenlik gösterir. Söylem analizi, en doğru şekilde sözel veriler ile yapılmaktadır (Güngör, 2020: 5). Dil, kullanım alanı ve içeriği itibarıyla esnek bir yapıda olduğundan, aynı kelimeler kullanılsa dahi farklı anlamlar çıkabilir. Söylem analizi, karşımızdakini daha net anlayabilmek adına sözün söylendiği şartları çözümlenmeyi, söylemin bağlamını anlamlandırmayı, yani bir nevi niyet okumayı gerektirir. Bir söylemde, değişen ve dönüşen bilgi yapıları incelemeye alınır. Söylem analizinde, metinlerin semantik yapısı analiz edilir. Söylemlerin dilbilimsel ve sosyo-kültürel boyutları ele alınır (Sözen, 2017: 15-16).

Kavramın tarihsel anlamda geçmişine bakıldığı zaman, IX. Yüzyılda pozitivism, bilimselliği nicelik ile ölçmekteydi. Bu doğrultuda, nicel analiz yöntemleri gelişmiştir ve geçerlilik kazanmıştır. Moderniteden post-moderniteye doğru geçilirken, karşıtlıklar anlayışına dayalı düşünce yapısından çoğulcu düşünce yapısına geçilmiştir. Bu geçişle, doğa-kültür, rasyonel-irrasyonel gibi karşıtlıklara dayalı ikili düşünce sistemleri incelenmeye başlamıştır. Modern dönemde nicelik, tarafsızlığın ve bilimselliğin ölçütü olarak kabul edilmiştir. XX. ve XXI. yüzyıllarda gelişen ve günümüzde etkisini devam ettiren post pozitivist düşünceye göre sosyal gerçeklik temel veri kabul edilmektedir. Böylece, nicelik analizleri yerini nitelik analizlerine devretmiştir (Van Dijk, 1985: 1-2). Bilimsellik, sadece sayı ile ölçülebilen bir kavram değildir. Sosyal gerçeklik ve bağlam kavramları da bilimselliğin alanına dahil olan parametrelerdir. İnsanları doğa yasaları ile açıklamanın yetersiz kalması hasebiyle objektivite terk edilmiş ve sübjektivite kabul görmeye başlamıştır. Post-modern düşünceye göre, insanlar irade sahibi ve öngörülemez varlıklardır. Nicelik analizi, anlık ölçümler yapmaktadır. Nitelik analizi daha çok süreç odaklanmaktadır (Arslan, 2020: 6).

Nitelik analizi yöntemlerinden biri olan söylem analizi, yoruma dayanır. Söylem kavramı, köken olarak Latince'de gidiş gelişler anlamına gelen "discurrere" ve eritme manasındaki "discursus" kavramlarından doğmuş ve zamanla çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Söylem analizinin geçmişi, Eski Yunan'a kadar götürülmekle birlikte, çağdaş anlamda 1960'lı yıllarda sosyal bilimlerde gelişerek bugünkü kapsamına ulaşmıştır (Van Dijk, 1985: 1-7). Söylem analizinin yapısı; Saussurecü anlayışa dayanan yapısal dilbilim, Wittgenstein'in dilsel felsefesinden yararlanan post-pozitivism ve dil felsefesinde Gadamer ile hermeneutiğe dayanan üç sacayağından oluşmaktadır. Bu görüşler, söylem analizinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde etkili olmuştur (Sözen, 2017: 79). Çok boyutlu, fonksiyonlu, tarihsel ve eleştirel bir analiz yöntemi olan söylem analizi, dili bir pratik olarak inceler. Dilin kullanıldığı anlamı çözmeyi, gönderici ile alıcı arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı hedefler. Söylem analizi, içinde farklı anlamların gizli olduğu anlam mübadelelerine odaklanır. Sosyal

araştırmalarda bir yöntem olarak kullanılan söylem analizi, verilerden, analizlerden ve sonuçlardan oluşmaktadır (Fairclough, 1998: 8-9).

Söylem analizi, kelimelerin anlamlarını cümle içerisindeki görevine göre anlamlandırır. Bir başka deyişle, söyleyenin kastetmek istediği mana esas alınır. Söyleyen kişinin sözlük anlamının dışına çıktığı noktada bağlam devreye girer. Bağlam, söylemin içinde bulunduğu her türlü koşuldur. Bu koşullar; kültür, ortam, yaş, cinsiyet, statü, sınıf, incelemeye alınan dönemdeki olaylar gibi unsurları içermektedir. Dolayısıyla, önemli olan söylenen değil, kastedilendir. Bağlam, söylem analizini diğer çalışmalardan ayırır. Sosyal bilimlerde yapılan birçok çalışma bağlamdan kopuktur. Bir anlatımda bağlamı anlamak, dış etkenleri anlamayı gerektirir. Bağlamı göz ardı etmek, iç ile dış arasındaki etkileşimi kurmayı ortadan kaldırır (Arslan, 2020: 8). Saussure'ün yapısalcı dil çalışmaları, sosyal alanda gerçekleşen kuralları dil aracılığı ile anlamayı hedeflemektedir. Dil, sosyal yapıda kurucu bir unsurdur. Foucault ve post-yapısalcı dil çalışmaları, yapı-söküm yöntemi ile iktidar pratiklerini açığa çıkarmaya çalışır (Yetim ve Erdağ, 2018: 91). Bu kapsamda, araştırmanın amacına uygun olarak analiz edilmesi gereken metinler dönemlere ayrılarak sınırlandırılmıştır. Söylem analizi yöntemiyle her bir eylemin arka planında yatan tarihsel geçmiş ve sebeplere ulaşmak ve söylem sahibinin kitleleri etkilemek adına ne tür söylemlere ve yöntemlere başvurduğunu açıklayabilme amacıyla olunmuştur.

5. 2002-2009/2016-2023 Dönemleri Söylem Analizi

“Türkiye'nin değerleriyle, kurumlarıyla, toplumuyla, devletiyle çatışmadan, adaleti gözetilen bir yönetim eliyle sosyal, siyasal, hukuki ve ekonomik meselelerini halledebileceğini savunduk. Her zeminde toplumsal barışın ve huzurun kalkınmanın temel dinamiği olduğunu söyledik. Israrla, ülkemizin adalete ve kalkınmaya, istikrara ve refaha ulaşmasında güven esasının her alanda hissedilmesi gerektiğini söylüyoruz. Yönetimde güven unsurunun ne kadar önemli olduğunu yaşadığımız günler çok açık ve net olarak göstermektedir. Şimdi içinde bulunduğumuz özel şartlar dolayısıyla güvenlik kavramı da hayati derecede önem kazanmıştır. Bu noktada ülkemizin temel konularında en çok vefa gördüğümüz halkımıza büyük şükran borçluyuz (Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 1 Nisan 2003).”

Erdoğan'ın bu aktarımı incelendiğinde; kompozisyon metninin "güven" kavramı üzerine inşa edildiği görülür. Erdoğan'ın bu anlatı kalıbında, "adalet", "güven" gibi söz öbeklerini tercih etmesi, söylemin, biz ve onlar karşıtlığı ekseninde siyasal bir kutuplaşmaya dayandırılmak istendiğini göstermektedir. Erdoğan metnin söyleminde, adaletli bir yönetim sistemi üzerinden güvenlik kavramına yapılan atıfla kendisini bu cenahın güvenli ve adaletli kanadı olarak tariflerken, "onlar" kısmını oluşturan ordu ve MGK için güven unsurunun problemli kanadı olarak betimlenen bir anlamsal çerçeveyi tercih etmiştir. MGK yapısında değişikliğe gidilmesinin sebebini, "içinde bulunulan özel şartlar dolayısıyla güvenlik kavramının hayati derecede önem kazanması" gerekçesine bağlayan Erdoğan, metnin söylemini "istikrar", "toplumsal barış" ve "güven" gibi vurgularla biz ve onlar karşıtlığını ekseninde tek boyutlu bir anlamsal kapanmaya tabi tutmuştur. Metin ana ekseninde retorik olarak iki karşıtlık üzerine inşa edilirken, semantik açıdan "yönetimde güven unsurunun ne kadar önemli olduğunu yaşadığımız günler çok açık ve net olarak göstermektedir" aktarımıyla olayın ardalan-bağlam bilgisi verilmeden sorumlular ve kullandıkları yöntemlere ilişkin bir anlatı inşa edilmiştir. Sentaktik açıdan ise, "ülkemin adalete ve kalkınmaya, istikrara ve refaha ulaşmasında güven esasının her alanda hissedilmesi gerektiğini söylüyoruz" anlatısıyla aktif yapıda bir anlatım kalıbı tercih edilmiştir.

“Aziz milletten temsilcileri olarak buradan bir kere daha ilan ediyoruz: Demokratikleşme adımlarımızı istismar etme cüretinde bulunarak, bu devletin rejimini, anayasal düzenini, üniter yapısını, laik, demokratik sosyal bir hukuk devleti olmasını, sosyal barışını, birlikte yaşama iradesini sulandırmaya çalışmak, bu milletten tüm fertlerine tek tek ve milletten varlığına topluca siyasi suikaste yeltenmek demektir. Kendi siyasi konforları adına bu milletten huzurunu bozmak isteyenler bilsinler ki, etle tırnak birbirinden ayrılmaz. Devletiyle, milletiyle, rejimiyle, üniter yapısıyla, anayasal

Adalet ve Kalkınma Partisi Siyasetinin Reel Politikası ve Siyasal Söylem Dili Üzerindeki**Etkileri: 2002-2009/2016-2023 Dönemi Karşılaştırması**

düzeniyle, demokratik cumhuriyetiyle ve sosyal barışıyla bu ülke aynı ruh köküyle yoğrulmuştur ve aynı ışığa yürümektedir. Ve herkes bilsin ki, din milliyetçiliği, bölge milliyetçiliği ve etnik milliyetçilik adına üretilen siyasetlerin son kullanma tarihi geçmiştir. Aziz milletimiz bu siyaset biçimlerinin "siyasi kanserojen" madde taşıdığını çok iyi bilmektedir. Bize düşen, bu büyük ülkenin bütünlüğünü gözden kaçırmadan yolumuza devam etmektir. Yaşasın devletimizin bekası, yaşasın milletimizin selameti, yaşasın Türkiye, her şey Türkiye için! (Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 14 Aralık 2004)."

Bu aktarımla Erdoğan'ın "demokrasi", "hukuk devleti" gibi anlatı kalıplarını tercih etmesi, yargıda demokratik ve sadeleşmiş süreçlerin oluşturulması hususuna dikkat çekmek istediğini göstermektedir. Erdoğan metnin söylemini, toksik dozu yüksek siyasi kanserojen olarak tasnif ettiği "din milliyetçiliği", "bölge milliyetçiliği" ve "etnik milliyetçilik" gibi kavramları kullanarak siyasal bir kutuplaşmaya dayandırmıştır. "Kendi siyasi konforları adına bu milletin huzurunu bozmak isteyenler" anlatısıyla askeri yönetime provake edici bir söylem diliyle gönderme yapılırken, "Bize düşen, bu büyük ülkenin bütünlüğünü gözden kaçırmadan yolumuza devam etmektir" söylemiyle, kendinden emin ve güvenilir bir devlet adamı imajında konumlandırılan anlamsal bir çerçeve tercih edilmiştir. Biz ve onlar karşıtlığı üzerinden tek boyutlu bir anlamsal kapanmaya tabi tutulan metnin semantik açıdan, "Demokratikleşme adımlarımızı istismar etme cüretinde bulunarak, bu devletin rejimini, anayasal düzenini, üniter yapısını, laik, demokratik sosyal bir hukuk devleti olmasını, sosyal barışını, birlikte yaşama iradesini sulandırmaya çalışmak, bu milletin tüm fertlerine tek tek ve milletin varlığına topluca siyasi suikaste yeltenmek demektir" anlatısıyla olayın ardalan-bağlam bilgisi verilmiş ve sebep sonuç ilişkisinde ise üstü kapalı bir anlatım tarzıyla darbe girişimlerine gönderme yapılmıştır. Sentaktik bağlamda ise "bize düşen, bu büyük ülkenin bütünlüğünü gözden kaçırmadan yolumuza devam etmektir" gibi anlatı kalıplarıyla aktif yapıyla bir anlatı inşa edildiği görülmektedir.

"Bize göre milletimizin en bariz vasıflarından biri bin yıllardır aile değerlerini gözümüzün ışığı gibi korumamız, kadını baş tacı edinmemizdir. Bu temel inancımızdan dolayı toplumsal düzenimizin merkezinde yer alan aile yapımız bütün saldırılara, bütün olumsuzluklara rağmen dünyanın en güçlü ailesi yapısıdır. Aile, bizim kültürümüzde anne, baba ve çocukları aşan; dedeleri, nineleri, teyzeleri, halaları, amcaları, dayıları hatta komşuları da içine alan, onları himaye eden, gözeten, sahiplenen bir maddi ve manevi şemsidedir. Birçok milletten bizi farklı kılan en önemli sosyolojik özelliğimiz, karakterimiz aile müessesine verdiğimiz önemdir. Bu önem sadece maddi bir kan bağı değil, aynı zamanda manevi bir sorumluluktur. Kadın ve aile güçlü olacak ki, toplumsal dokumuzu, millet olma vasfımızı muhafaza edelim (Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 6 Mart 2007)."

Bu aktarımda, "aile" ve "kadın" gibi kavramların kullanılması, güçlü aile vurgusundan hareketle kadına atfedilen önemin muhafazakâr bir dille inşa edildiğini göstermektedir. Recep Tayyip Erdoğan metnin söyleminde, kadını dinsel referanslarla ele almış ve "bütün saldırılar, "bütün olumsuzluklar" gibi anlatımlarla söylemin merkezini biz ve onlar karşıtlığı eksenine dayandırmıştır. Semantik açıdan, "kadın ve aile güçlü olacak ki, toplumsal dokumuzu, millet olma vasfımızı muhafaza edelim" ifadesiyle ardalan-bağlam bilgisi verilmemiş ve pasif yapıyla cümlelerle inşa edilmiş anlamsal bir çerçeve tercih edilmiştir.

"Türkiye'de demokrasinin, hukuk devletinin, özgürlüklerin çitasını yükseltmek yolunda samimi bir gayret içindeyiz. Amacımız, Türkiye'yi Avrupa Birliği standartlarına ulaştırmak, demokrasimizi daha ileri noktalara taşımaktır. 70 milyonun mesuliyetini yüreğinde hisseden, bu ülkenin bütün vatandaşlarını adaletle, merhametle bağrına basan, bu ülkenin istisnasız bütün evlatlarının hukukunu koruyan bir anlayışla yolumuza devam ediyoruz. Herkesin bahtını açmaktan, her vatandaşımızın yüzünü güldürmekten, toplumumuzun her kesiminin sorunlarına aynı duyarlılıkla yaklaşımdan başka derdimiz yoktur, olamaz. Herkes emniyet içinde olsun, herkes

Adalet ve Kalkınma Partisi Siyasetinin Reel Politiki ve Siyasal Söylem Dili Üzerindeki

Etkileri: 2002-2009/2016-2023 Dönemi Karşılaştırması

güven içinde olsun, herkes demokrasinin, temel hak ve özgürlüklerin kazanımlarından istifade etsin istiyoruz (Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 12 Şubat 2008)."

Bu aktarımda Erdoğan'ın, "hukuk devleti", "adalet", "insan hakları" gibi kavramları tercih etmesi, Türkiye'nin muasır medeniyetler seviyesine ulaştırılma amacıyla sarf edilen gayrete dikkat çekmek istediğini göstermektedir. Erdoğan metnin söyleminde "bütün vatandaşlarını adaletle, merhametle bağrına basan, bu ülkenin istisnasız bütün evlatlarının hukukunu koruyan bir anlayışla yolumuza devam ediyoruz" anlatısını kullanarak kendisini ülkesine adayan samimi bir lider olarak konumlandırmıştır. Semantik olarak, "samimi bir gayret içindeyiz", demokrasimizi daha ileri noktalara taşımak", "başka derdimiz yoktur" gibi anlatımlarla ardalana bağlam bilgisinin vermediği, sentaktik olarak aktif yapılı cümlelerin kullanıldığı görülmektedir.

"Her zaman söylediğim gibi teröre verilecek en güzel cevap birlik ve beraberliğimizi korumamız, kardeşlik duygusuyla birbirimizle daha fazla kenetlenmemizdir. Diyarbakır ve bölge halkı terör ortamının olumsuzluklarından çok çekti, büyük bedeller ödedi. Son dönemdeki gelişmelerle geleceğe dair ümitleri artan Diyarbakırlı kardeşlerimiz huzur ortamının devam etmesini, bu tür terör eylemleriyle huzurlarının bozulmamasını arzuluyor. Almanya'da bir devlet televizyonunda Alevi vatandaşlarımızı rencide eden bir yayın yapılmasının bizi çok üzdüğünü belirtmek istiyorum. Söz konusu yayında yer alan çirkin ima ve ithamlar İslam dinine ve milletimizin en önemli ortak değerlerinden olan aile geleneklerine bağlı Alevi vatandaşlarımız başta olmak üzere bütün milletimizi derinden üzmüştür. Gerek Diyanet İşleri Başkanlığımız gerek Dış İşleri Bakanlığımız ve vatandaşlarımız buna karşı tepkilerini dile getirdiler (Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 8 Ocak 2008)."

Bu aktarımda Erdoğan'ın, "birlik", "beraberlik", "kardeşlik", "kenetlenmek", "Alevi" gibi anlatı kalıplarını kullanması, bölücü ve ayrılıkçı hareketlerle mücadele hususuna dikkat çekmek istediğini göstermektedir. Erdoğan metnin söyleminde, kendisini ülke sorunlarının çözümüne adayan bir lider olarak halktan beklediği desteği söylemlerine aktarırken, karşıtlarına üstü örtülü bir anlatım tarzıyla göndermede bulunmuştur. Semantik açıdan, "kardeşlik duygusuyla birbirimizle daha fazla kenetlenmemizdir" anlatımıyla ardalana bağlam bilgisi verilmemiş, aktif yapılı cümlelerle inşa edilen anlamsal bir çerçeve tercih edilmiştir.

"Bu ülkede artık emirleri başkalarından alan değil sadece ve sadece milletinden alan bir Hükümet var, bir ordu var, bir devlet var. İşte şimdi buradan açıkça söylüyorum; çatlasanız da patlasanız da Türkiye'yi durduramayacaksınız. 2023 hedeflerimize ulaşmamıza engel olamayacaksınız. Büyük ve güçlü Türkiye'nin inşasının önünü kesemeyeceksiniz. 2053 ve 2071 vizyonlarımızın yükselişini engelleyemeyeceksiniz. Ok yaydan çıktı artık. Türk milleti üzerindeki asırlık külleri silkeleyerek kadim medeniyetinin inkişaf ateşini yeniden alevlendirmiştir. Bu yolda milletimizle birlikte olan büyük Türkiye'deki yerini alır. Kendisine saf olarak milletimizin karşısını belirleyen ise kaderine razı olur. Önümüzdeki denklem işte bu kadar basittir (Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 20 Mart 2018)."

Bu aktarımda Erdoğan'ın "emir", "başkaları", "hükümet", "ordu" gibi anlatı kalıplarını tercih etmesi metnin ekseninin vesayet odaklarına yapılan atıfla "biz ve onlar" karşıtlığı ekseninde siyasal bir kutuplaşmaya dayandırılmak istendiğini göstermektedir. Erdoğan, muktedir bir söylemle ifade ettiği "büyük ve güçlü Türkiye'nin inşasının önünü kesemeyeceksiniz" anlatımıyla sivil iradenin önemine dikkat çekmiş ve karşıtlarına provake edici bir dil kullanmıştır. Semantik açıdan, "...2053 ve 2071 vizyonlarımızın yükselişini engelleyemeyeceksiniz" gibi anlatımlarla ardalana bağlam bilgisi verilmiş, aktif yapılı cümleler kullanılmıştır.

"Bu ülkenin başörtülü hanımlarına Suudi Arabistan'a gidin demek, faşistliğin en sefil halidir. Bir konserden çıkan başı açık, başı örtülü kızlarımıza sataşıp, Suudi Arabistan'a gidin,

Adalet ve Kalkınma Partisi Siyasetinin Reel Politikası ve Siyasal Söylem Dili Üzerindeki**Etkileri: 2002-2009/2016-2023 Dönemi Karşılaştırması**

burada ne işiniz var diyenlerin halini düşünün. Adı da neymiş, sanatçıymış, buyurun. Bu ülkede insanların yaşam biçimiyle uğraşan CHP zihniyetidir. AK Parti, tam aksine, yaşam çeşitlerini garanti altına alan bir siyasi zihniyettir (Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 8 Ocak 2019)."

Bu aktarımda Erdoğan'ın, "insanların yaşam biçimi", "uğraşmak", "CHP" gibi sözcük kalıplarını kullanması, ana muhalefetin merkeze alınarak metnin söyleminin biz ve onlar karşıtlığı ekseninde siyasal bir kutuplaşmaya dayandırılmak istendiğini göstermektedir. Erdoğan metnin söyleminde, kendisini yaşam çeşitlerine saygı duyan siyasal bir aktör olarak konumlandırırken, karşıtları için "insanların yaşam biçimiyle uğraşan" anlatımıyla olumsuz ve provakatif bir retorik üretmiştir. Semantik açıdan, "AK Parti, tam aksine, yaşam çeşitlerini garanti altına alan" cümlesiyle ardalan-bağlam bilgisi verilmemiş, aktif yapılı cümlelerle inşa edilen anlamsal bir çerçeve tercih edilmiştir.

"Anayasa ve yasalarımızı, demokrasimizi, hak ve özgürlükleri kalkınma mücadelemizi destekleyecek adımlarla geliştirmek için her yola çıktığımızda çareyi başka elde değil hep burada aradık. Temel hakların anayasa konusu olmaması gerektiği inancımızı mahfuz tutarak, ülkemizin geçmişten bugüne yaşadığı acıların bir daha tekerrür etmemesi için kendi teklifimizi hazırladık (Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 1 Şubat 2023)."

Erdoğan'ın metnin söyleminde, "çare", "başka elde değil", "burada aradık" gibi anlatı kalıplarını tercih etmesi, kendisinden ve icraatlarından emin bir devlet adamı sıfatıyla temel haklar ve anayasa ilişkisine dikkat çekmek istediğini göstermektedir. Retorik açıdan, tam olarak karşıtlıklar eksenine dayandırılmayan ve liberal bir dille inşa edilen metnin söyleminde, "geçmişten bugüne acıların bir daha tekerrür etmemesi" anlatısıyla üstü örtülü bir anlatım tarzıyla ana muhalefete göndermede bulunulmuştur. Semantik açıdan, "...kendi teklifimizi hazırladık" cümlesiyle ardalan-bağlam bilgisi verilmemiş, sentaktik olarak aktif yapılı cümleler kullanılmıştır.

"Köken ve mezhep üzerinden siyaset yapıyorlardı. Bugün de milleti bölmeye çalışıyorlar. Bizim gündemimizde sadece ülkeye, millete, insanlığa, hizmet var, muhalefetin gündeminde ise bolca ayak oyunu var (Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 29 Kasım 2023)."

Bu aktarımda Erdoğan'ın, "köken", "mezhep", "siyaset", "yapmak" gibi sözcük kalıplarını tercih etmesi, metnin söyleminin biz ve onlar karşıtlığı ekseninde siyasal bir kutuplaşmaya dayandırılmak istendiğini göstermektedir. Erdoğan metnin söyleminde, kimlik siyasetinden bağımsız bir siyasi perspektifi olduğunu ön plana çıkarmaya çalışırken, karşıtları için "...bolca ayak oyunu var" gibi tabirlerle provakatif bir retorik üretmiştir. Semantik açıdan, ardalan-bağlam bilgisi verilmemiş, sentaktik olarak aktif yapılı cümleler inşa edilmiştir.

6. Reel Politikasının Siyasal Söylem Dili Üzerindeki Etkileri ve Karşılaştırılması

Bahse konu edilen bu gelişmelerin siyasal söylem dili üzerindeki etkileri 2002-2009/2016-2023 dönemleri baz alınarak karşılaştırıldığında;

2002-2009 dönemi için, muhafazakâr demokrat kimliğiyle öne çıkan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin muhafazakâr ancak değişimci yönüyle diğer merkez sağ siyasal partilerden farklılaştığı görülür. Şöyle ki, Millî Görüş Geleneği içerisinde gelen Adalet ve Kalkınma Partisi, iktidarıyla beraber, Cumhuriyet'in kazanımlarıyla barışılması, Batı eleştirisinin bırakılması gibi unsurlarla karakteristiği olan Millî Görüş çizgisinden ayrılmıştır. Fakat bu ayrışma, dini referanslara dayalı siyaset yapılması anlayışına işaret etmemektedir. Nitekim, dini hassasiyetler göz ardı edilmemiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi ve Millî Görüş arasındaki fark söylemsel yönüyle ön plana çıkmaktadır. Farklılıkları, zenginlik olarak kabul eden parti, farklı dillerde yayın ve kültürel faaliyetler serbestisinin sağlanması gibi bütünleştirici müdahaleler sayesinde kitleselleşmiştir. Böylece, kendisine meşruiyet alanı açan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin muhafazakâr demokrat kimliği, evrensel muhafazakârlık değerlerini ön

plana çıkarırken, liberal-demokratik değerleri merkezine katmıştır. Çoğulcu demokrasi anlayışından yükselen eklektik karakteristiğiyle, devlet kavramı vurgusu bırakılmıştır. Devlet vurgusu, millet kavramı vurgusu ile ikame edilmiştir. Muasır medeniyetler seviyesine erişebilme amacıyla dünyaya açılım sağlanmıştır. Hizmet odaklı bir siyaset anlayışı benimsenmiş, ussal söylemlerden ziyade yerel değerlere vurgu yapılmıştır. Özellikle bu dönemde, Batı kavramı ve vurgusuna önem verilmiştir. Ancak, ulusal değerler göz ardı edilmemiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin din anlayışı, muğlaklaşmış din ve inanç vurgularını içermez. Din, birleştirici ve değer üretici bir unsur olarak politikasının temelini oluşturur. Laiklik, demokrasinin vazgeçilmez bir şartı ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak görülür. Bütün inanç değerlerine saygı ilkesi ile toplumsal barışın tesisine önem verilir. Dil, din, ırk, köken gibi ayrımcılık çizgisinde siyaset anlayışı benimsenmemektedir. Bu itibarla incelemeye esas alınan bu dönemde; Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ılımlı ve yumuşak vurguların ağır bastığı siyasal söylem dilini tercih ettiği görülmektedir. İktidarını meşrulaştırma çabaları ekseninde kuşatıcı, kucaklayıcı ve birleştirici söylemlerle inşa edilen siyasal bir dilin hâkim olduğu tespitine varılmıştır.

2016-2023 dönemi; partinin birçok kırılma noktasını tecrübe ettiği döneme işaret etmektedir. 2010 sonrası dönüşmeye başlayan liberal-muhafazakâr kimlik milliyetçi muhafazakâr bir hal almaya başlamıştır. Siyasal söylem diline kadar sirayet eden bu değişim, "devlet" ve "beka" kavramları ile kendisini görünür kılmıştır. Bu dönemde, halkın desteğini arkasına alan ve meşruiyetini muktedir kılan Adalet ve Kalkınma Partisi, milliyetçi kimliğini öne çıkarmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin söylemlerinde kimlere-hangi duygu yükü ile seslendiği irdelendiğinde; "millet-devlet-iktidar-demokrasi-Türkiye" gibi kavramlarla oluşturulan cümleler siyasal söylem diline sirayet eden hitap şeklidir. Bu hitap şekli ile direkt olarak "halkı" hedef alındığı görülmektedir. Hitabetinde vurguladığı, "diyeceğiz, yapacağız, olacağız, alacağız, koyacağız, kaldıracağız" gibi "biz ve geleceği" içeren sözcüklerle siyasette birlik ve beraberlik içerisinde "muktedir olma" hedeflenmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin politik diline yansıyan emir kipleri, "bakın, bakacağım, bakacağız, yapacağız, olacaksınız" gibi gelecek zamanı içeren sözcüklerle harmanlanınca ortaya hem kucaklayıcı hem buyurgan bir hitap şekli çıkmıştır. Ancak, tercih edilen bu politik dil, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin seçmeni tesir altına almadaki önemli bir stratejisidir. Siyasal söylem dilindeki koşulsallık kipleri, "yaşıyorsam, yaşıyorsak, yapıyorsam, yapıyorsak" gibi şimdiki zamanı içeren sözcüklerle inşa edilmiştir. Genel anlamda, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kullandığı politik dil, kararlılık-devamlılık-muktedir olma üzerine kurulan söylemsel bir dildir. Özetle, 2002-2009 dönemi özelinde, söylem dilinin genel olarak pasif yapılı cümlelerle inşa edilmiş anlamsal bir çerçevede oluşturulduğu görülmektedir. 2016-2023 dönemine tekabül eden söylemlerin, genel olarak aktif ve buyurgan yapılı cümlelerle inşa edilen anlamsal bir çerçevenin tercih edildiği görülmektedir.

7. Sonuç

2002 yılında iktidara gelen ve uzun erimli bir iktidar sürecine sahip olan Adalet ve Kalkınma Partisi birçok kırılma noktasını tecrübe edinmiştir. Millî Görüş Geleneği içerisinde gelen ve muhafazakâr demokrat karakteristiği olan Adalet ve Kalkınma Partisi, 2003-2008 yılları arasında komşularla sıfır sorun, yumuşak güç kullanımı, diyalogların pekiştirilmesi ve ekonomik iş birliği gibi hedef prensipler çerçevesinde sivilleşmeye yönelik önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Vesayet kırılması noktasında askeri yargı alanındaki düzenlemeler önemli olduğundan, asker-sivil ilişkileri dönüştürülmüştür. TSK'nın siyasi otonomisi demokratik bir yapıya oturtulma amacıyla muayyen ölçüde pasivize edilmiştir. Ordunun siyasete açık müdahalesi engellenmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisinin kullandığı politik dil, istikrar, kararlılık ve devamlılık mesajları ekseninde emir kiplerini içeren sözcüklerle inşa edilmiş cümlelerden oluşmaktadır. Bu durum, siviller üzerinde aidiyet duygusunu beslerken, toplumun farklı kesimlerinde gerginliği perçinlemiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin demokratikleşme söylemi, kendisini önceki iktidarlardan ayıran en önemli husustur. Demokrasi

kavramı, partinin siyasi çizgisi haline gelmiş ve gündeminin merkezinde konumlanmıştır. Bu doğrultuda, temel hak ve özgürlükler, farklı kültürlerin bir arada yaşayabilmesi gibi hususlara yapılan vurgu, Kürt meselesinin ele alınış biçimini değiştirmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin birlik-beraberlik-kardeşlik ve kucaklayıcı söylemleri, suların durulmasını sağlamıştır. Kültürel farklılıkların zenginlik olarak görüldüğü, dini referanslardan yükselinerek inanca ve kökene saygı, birlik-beraberlik vurgulu söylemler partinin halk nezdinde benimsenmesini pekiştiren unsurlardır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kadın politikalarına bakıldığında genel anlamda muhafazakâr yönün baskın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yaratılıştaki farklı, ancak fırsat bakımından eşit haklara sahip olması gereken kadın, erkek ile eşit görülmemektedir. Şöyle ki, kadın sağlıklı nesillerin yetişmesi ve ailede mutluluğun kaynağının sembolüdür. Kadın ile erkek doğaları gereği eşit değildir. İslâmi-muhafazakâr bir anlayışla kadının aile içi geleneksel rollerinin yüceltilmesi önem taşımaktadır. İnançlı bir insanın kadına şiddet uygulamayacağını vurgulayan Recep Tayyip Erdoğan, kadın sorunlarını dinsel referanslarla ele almaktadır. Kadınlara yönelik neo-liberal bir anlayışla tesis edilen sosyal yardımlar, sosyal koruma rolünü devletten alıp aileye yüklemektedir. Kadınların kamusal yaşama ve istihdama katılımını arttırmak için kurulan kadın girişimcilik programında kadınların hem ailelerine hem de ülkelerine faydalı olmaları amaçlanmıştır. Genel anlamda, biz ve onlar karşıtlığı üzerinden siyasal kutuplaşmaya dayandırılan söylemler muhalif unsurları bertaraf etmeye yöneliktir. Etnik çeşitlilik ve bütünleştirici birlik-beraberlik vurgusu hiç bırakılmamıştır. Özellikle bu dönemde, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kullandığı ılımlı dil, ulus devlet sınırları içinde yaşayan herkesin etnik, köken, kimlik ve inanç farklılığı gözetmeksizin tanınması ve saygı duyulmasının gerekliliğini vurgular. 2016-2023 dönemi incelendiğinde; siyasal söylem dilinde değişim gözlemlenmektedir. 2010 sonrası dönüşmeye başlayan politik dil, medeniyetçi ekseninde konumlanırken, 15 Temmuz darbe teşebbüsünün etkisinde MHP ile Cumhur İttifakı gerçekleşmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi-MHP koalisyonu, partinin kimliğini yerlilik ve millilik ekseninde şekillendirmeye başlamıştır. Siyasetin temel dinamiklerinin yeni sistemle uyumlu hale getirilmesi amacıyla birçok düzenleme yapılmıştır. Bahse konu edilen dönemde, meşruiyetini muktedir kılmış ve halkın desteğini arkasına almış Adalet ve Kalkınma Partisi'nin milliyetçi kimliğini gün yüzüne çıkardığı ve politik söylem dilinde daha buyurgan yapıyla cümlelerle inşa edilen söylemlere başvurduğu görülmektedir. Buyurgan, emir ve koşulsallık kiplerinin yoğun olduğu söylemler, toplumun bir kesiminde aidiyet ve teslimiyet duygusu oluştururken, diğer kesiminde tepki yaratmıştır. Kıyaslamaya alınan iki dönemin incelenmesi neticesinde; Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002-2009 döneminde daha ılımlı, kucaklayıcı, birlik-beraberlik-kardeşlik vurgulu politik bir dili mevcutken, ilerleyen süreçle birlikte konjonktürel faktörlerin etkisinde milliyetçi kimliğin öne çıkarıldığı, politik dilin buyurgan yapıyla bir hal aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Melike Kayıral

Vol: 8 Issue: 1

Adalet ve Kalkınma Partisi Siyasetinin Reel Politiđi ve Siyasal Söylem Dili Üzerindeki

Winter 2025

Etkileri: 2002-2009/2016-2023 Dönemi Karşılaştırması

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu çalışma oluşturulurken, Bartın Üniversitesi'nde hazırlanan "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin liberal muhafazakâr söylemden yerli ve milli söyleme geçişinin analizi" başlıklı doktora tezinden faydalanılmıştır. Yazarın kendi inceleme, araştırma ve çalışmaları neticesinde oluşturulmuştur.

While creating this study, the doctoral thesis was used that titled analysis of the transition of the "Justice and Development Party from liberal conservative discourse to local and national discourse" in Bartın University. This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akdoğan, Y., (2004). AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Alkan, H., (2016). 15 Temmuz'u Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar, *Bilig*, S. 79, 253-272.
- Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 1 Nisan 2003, <https://www.mk.gov.tr>, 01.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 14 Aralık 2004, <https://www.mk.gov.tr>, 01.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 6 Mart 2007, <https://www.mk.gov.tr>, 01.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 12 Şubat 2008, <https://mk.gov.tr>, 01.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 8 Ocak 2008, <https://www.mk.gov.tr>, 01.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 20 Mart 2018, <https://www.akparti.org.tr>, , 01.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 8 Ocak 2019, <https://www.akparti.org.tr>, 01.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 1 Şubat 2023, <https://www.akparti.org.tr>, 01.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Adalet ve Kalkınma Partisi TBMM Grup Toplantısı 29 Kasım 2023, <https://www.akparti.org.tr>, 01.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Ankara-Şam Görüşmesi 2011, <https://www.youtube.com>, 03.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Arslan, M., E., (2020). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Recep Tayyip Erdoğan'ın AB Söylemi, İstanbul, Sabahattin Zaim Üniversitesi, Uzmanlık Tezi.
- Aslan, A., Miş, N., ve Eren, A., (2013). Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı'nın Demokratikleştirilmesi, SETA Analiz, S.103.
- Aydınlı, E., Özcan, N., ve Akyaz, D., (2006). The Turkish Military's March Toward Europe, *Foreign Affairs*, C.85, S., 1.
- Aydoğan, D., ve Karaarslan, M., H., (2017). Üniversiteler Kendini Nasıl Tanımlıyor? Üniversite Tanıtım Filmleri Üzerine Söylem Analizi, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 119-146.
- Coşkun, V., (2014). Çözüm süreci: Dün, Bugün, Yarın, *Liberal Düşünce Dergisi*, 19(75): 7- 18.
- Çaylak, A., Dinç, G., Güngör, M., (2018). AK Parti Döneminde Türkiye'de Siyaset ve Muhafazakâr Siyasetin Serencamı: 2002'den Günümüze, (Ed. Adem Çaylak ve Seyit Ali Avcu), Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı, Ankara Savaş Yayınları, 709-764.
- Çiçek, C., ve Coşkun, V., (2016). Dolmabahçe'den Günümüze Çözüm Süreci: Başarısızlığı Anlamak ve Yeni Bir Yol Bulmak, İstanbul, Barış Vakfı Yayınları, Politika Raporu: 1.
- Doğan, G. (2009). Söylemin Yorumlanması, Ankara, ODTÜ Yayıncılık.
- Doyuran, L. (2018). Medyatik Bir Çalışma Alanı Olarak Eleştirel Söylem Çözümlemesi (Televizyon Dizileri Örneğinde), *Erciyes İletişim Dergisi*. 5(4), 301-323.
- Duran, B., (2022). AK Parti ve Türkiye'nin Geleceği, (Ed. Nebi Miş, Burhanettin Duran ve Abdurrahman Babacan), AK Parti ve Türkiye'nin Dönüşümü, Cilt I, İstanbul, Seta Yayınları.
- Eagleton, T. (1996). İdeoloji. (Çev. Muttalip Özcan), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Adalet ve Kalkınma Partisi Siyasetinin Reel Politikası ve Siyasal Söylem Dili Üzerindeki

Etkileri: 2002-2009/2016-2023 Dönemi Karşılaştırması

Esen, B., ve Gümüştü, Ş., (2017). A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017, *South European Society and Politics*, 22 (3).

Ete, H., (2018). 24 Haziran Genel Seçimleri: Yeni Sistemin Siyaseti ve Sosyolojisi, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl 15, Sayı 54, 293-321.

Fairclough, N., (1998). *Discourse and Social Change*, Cambridge Policy Press.

Gözen, R., (2011). Türkiye ve Arap Baharı: Değişimi Açıklamak ve Anlamak, Adam Akademi, S.2, 1-25.

Günay, V., D., (2013). *Söylem Çözümlemesi*, İstanbul, Papatya Yayıncılık.

Güngör, B., (2020). Söylem Yaklaşımı Üzerine Bir Kavram Çalışması ve Eleştirel Söylem Analizi, *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, S.2, 1-12.

Hall, S. (1977). *Culture, the Media and the Ideological Effect*, (Ed. Curran, J, Gurevitch, M., Woolacott J.), Mass Communications and Society. Londra: Edward Arnold.

Jenkins, G., H., (2010). Gerçek ile Fantezi Arasında Türkiye'nin Ergenekon Soruşturması, Central Asia Caucasus Institute Silk Road Studies Programme.

Kadercan, P., ve Kadercan, B., (2016). The Turkish Military as a Political Actor: It's Rise and Fall, *Middle East Policy*, C. 13, S. 3.

Kara, T., (2022). Devlet Akı ve Türkiye'de Kürt Sorununun Politik Algılanışı, Bartın Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Uzmanlık Tezi.

Keskin, M. (2015). Görsel Medya ve Kamuoyu İlişkisi: Televizyonda Siyasi Tartışma Programlarının Söylem Analizleri, Uzmanlık Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Konda Analiz Raporu 2017, <http://konda.com.tr/tr/rapor/16-nisan-halkoylamasi-sandik-ve-secmen-analiz-raporu>, 03.06.2023 tarihinde alınmıştır.

Konda Analiz Raporu 2018, <https://konda.com.tr/rapor/38/24-haziran-sandik-ve-secmen-analizi>, 03.06.2023 tarihinde alınmıştır.

Konda Analiz Raporu 2023, <https://konda.com.tr/rapor/177/14-ve-28-mayis-2023-genel-milletvekili-cumhurbaşkanligi-secimleri-sandik-analizi>, 03.06.2023 tarihinde alınmıştır

Miş, N., (2022). AK Parti'nin Uzun Dönemli İktidarda Kalmasını Sağlayan Dinamikler, (Ed. Nebi Miş, Burhanettin Duran ve Abdurrahman Babacan), AK Parti ve Türkiye'nin Dönüşümü, Cilt I, İstanbul, Seta Yayınları.

Oktar, L., ve Yağcıoğlu, S., (1996). Türkçede Söylem Yapısı ve Artgönderim, VIII. Uluslararası~ Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri, 331-345.

Özipek, B., (2017). *Muhafazakarlık: Akıl Toplum Siyaset*, İstanbul, Timaş Yayınları.

Purvis, T., ve Hunt, A., (2014). Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji, (Çev. Simten Coşar), *Moment Dergi*, 1(1), 9-36.

Recep Tayyip Erdoğan Konuşması 2014, <https://www.dailymotion.com/video/x1b6ddx>, 01.10.2023 tarihinde alınmıştır.

Sözen, E. (1999). *Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi, Güç ve Refleksivite*, İstanbul, Paradigma Yayınları.

Sözen, E., (2017). *Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi-Güç ve Refleksivite*, İstanbul, Profil Kitap.

Türkiye-Suriye İlişkileri 2011, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-tr.mfa>, 03.06.2023 tarihinde alınmıştır.

Tocci, N., (2007). *Profiling Normative Foreign Policy: The European Union and its Global Partners*. CEPS Working Document, No, 279.

Melike Kayıral

Vol: 8 Issue: 1

Adalet ve Kalkınma Partisi Siyasetinin Reel Politiđi ve Siyasal Söylem Dili Üzerindeki

Winter 2025

Etkileri: 2002-2009/2016-2023 Dönemi Karşılaştırması

Van Dijk, T., A., (1985). Discourse Analysis as a New Cross-Discipline, Handbook of Discourse Analysis, V.1, London, Academic Press.

Yeşiltaş, M., (2018). AK Parti Döneminde Sivil-Asker İlişkileri, (Ed. Nebi Miş ve Ali Aslan), Kuruluşundan Bugüne AK Parti, Ankara, Seta Yayınları.

Yetim, M., ve Erdağ, R., (2018). Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Söylem Analizi: Revizyonist Söylemin Gelişimi, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S. 1.

6551 Sayılı Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6551.pdf>, 03.06.2023 tarihinde alınmıştır.

Liberal Humanism in The Reluctant Fundamentalist by Mohsin Hamid

Saman Hashemipour¹

DOI: [10.59445/ijephss.1563569](https://doi.org/10.59445/ijephss.1563569)

Atf / Cite: Hashemipour, S., (2025). Liberal humanism in the reluctant fundamentalist by mohsin hamid, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 8(1), 38-46, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1563569>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 08.10.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 23.12.2024

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Abstract

The Reluctant Fundamentalist by Mohsin Hamid sparks a debate on liberal humanism, and its repercussion during post-9/11 throws Neo-Orientalism and Islamic terrorism into question—recounted by Hamid. The novel mirrors all aspects of humanism and liberal intellection as a cultural product of humanism in the West. Hamid’s sensibilities of the fluctuant Western paradigm opposing immigrants, fundamentalism, and terrorism during post-9/11 is depicted from the protagonist’s perspective. *The Reluctant Fundamentalist* is invigorated in a threshold world of multiple borders—of characters and cultures—by the medium of brace contradictions. The protagonist observes the sufferings of his beloved city/woman and stages his changed position in society while the world of his dreams is crumbled, and he must select between staying in the country of his dreams or returning home country. Accordingly, this study surveys the neoliberal American society in the context of liberal humanism globally after the polarization of Islam/liberalism in the realm of Orientalism discourse due to Mohsin Hamid’s display of the U.S.A.

Keywords: Liberal Humanism, Post-9/11, Mohsin Hamid, U.S.A., *The Reluctant Fundamentalist*

¹ Doç. Dr. / Assoc. Prof., Haliç Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü / *Halic University, Faculty of Art and Sciences, Department American Culture and Literature*, samanhashemipour@halic.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1756-3929>.

1. Introduction

During the past decades, a new generation of authors such as Alex Haley, Doctorow, Germaine Greer, Toni Morrison, Tom Wolfe, and Salman Rushdie was interested in social and historical events emerged, and a few decades later, fiction in the realm of the post-impact of 9/11 caused a critical threshold for many critics to discuss post-9/11 fiction as a literary genre. Don DeLillo and John Updike in the U.S. and Ian McEwan and Martin Amis in the U.K. dealt with the socio-political and socio-psychological aspects of 9/11 exposed in fiction and mass media—published in *Guardian*, *The Observer*, or *The Independent*. This study addresses subtle manifestations via connections between culture and power notion in a controversial work of contemporary American literature. What distinguishes this study from other reviews of *The Reluctant Fundamentalist* by Mohsin Hamid is the liberal-humanist notion underlying the theme of this novel. By dealing with the post-9/11 process, the narrator makes the reader feel empathy and notes cultural liberation as a vital notion for the expansion of liberalism. Thus, here, liberal humanism highlights the moral function of fiction under ethics, discussed by Hartnell (2010), who examines the novel in the context of post-9/11 multiculturalism by studying racism in the U.S., and Shamsie (2009) discussed two contrasting dual identities—Eastern/Western—of the protagonist.

2. What Is Liberal Humanism?

An emerged post-9/11 fiction is a sample of liberal humanism, an approach that treasures human rights for liberty. Attacked by theories such as Marxism and Feminism, liberal humanism inspired reliance on rationality and the quest for truth due to the modern Western prospect of freedom—as the principal of humanism—by emphasizing the individual within the scope of rights—in relation to rational Romanticism, with a reaction to Enlightenment Rationalism. Humanism discusses humanity through criticism of democracy in the realm of class, gender, ethnicity, or racial issues. The establishment of humanity under the norms of rights is linked to Kant’s transcendental and Hegelian idealism in neo-Kantian and socialist approaches such as the Frankfurt school. Governments consolidate rights, which makes the modern Western judicial system challenged by humanism and its legal norms. The moral values of liberal democracy in governmental policy guarantees human rights are distorted due to politico-legal populism as Ronald Steel says, Easterners hate them for being “champion [of] a ‘new world order’ of capitalism, individualism, secularism and democracy,” which became “the norm everywhere,” end to whatever Robert Fisk, Mary Robinson, and Noam Chomsky call “crime against humanity” (2001: 101). This sanctioned ‘openness’ is the debate Žižek challenges organizational liberalism imposed by the bureaucratic ethos of liberal democratic institutions. (De Cock & Böhm, 2007)

The quest for undermining the text is detached from context, and by bearing individuality as a distinct transcendent subject, liberal humanism doctrines literature procures meaning out of cliché or inflated norms of ideological/political assumptions. The discourses of liberalism and humanism put rationality and individuality as the basis and freedom as the humanistic discourse. The central difference between liberalism and other humanist discourses is the concept of freedom and its achievement. Due to the roots of humanism in the classics and the polyphonic nature of literary fiction, all authors are humanists. The rediscovery of classical literature stands by “Humanism, with its reverence for classical authors” (Cartwright, 2024). However, for authors who find the liberal aspect of freedom a common foundation of humanism and individualism, the scope is limited. Liberalism examines humanity through the lens of individualism, which is the metaphysical and ontological core of liberal thought and the foundation of moral, political, economic, and cultural aspects. For individualism, everyone is ontologically prior to social structures and, morally and legally, takes priority over society in political, social, economic, moral, and religious realms.

Capitalism as a cursor of liberalism and individualism occasioned liberal humanism to support proprietarily capital-oriented individualism. Although liberalism distances itself from democracy, it does not set into the capitalist political system, but "... in time, liberalism and capitalism became compatible with democracy". (Popa, 2012: 590) Hobbes first proposed the underlying foundation of individualism, and later, other liberal thinkers, including Locke, Hume, Bentham, Adam Smith, Spencer, and John Stuart Mill, strengthened it and defined liberal democracy. For Hobbes, humanity is a commodity priced according to the demand, and "a state of nature, that is, a condition without government" (Lloyd & Sreedhar, 2022). John Locke's theory of proprietary individualism and Hobbes's theory of social contract find property a primary right and a priority to the capitalists. Prescribing the masses by the social contract, John Stuart Mill, the founder of liberal democracy, discusses individualism through materialism; thus, "liberal justice [is a] respect for liberty and fairness in the distribution of material resources" (Kymlicka, 1989: 885). John Stuart Mill defends the public right to vote but denies the capitalists' equal notion of poverty.

Social liberalism supports state welfare and freedom; it is distanced from Hobbesian individualism and follows a type of liberalism adopted in socialist democracy. (Rothstein, 2024) By the mid-19th century, individualism emerged, and the lower classes, impressed by the capitalist system, alarmed the liberals. Due to the irreplaceable role of individualism in liberal rationality, proprietary individualism flowed again by neoliberals who believed the welfare state encroached its bounds on privacy and legitimate individual freedoms. Thus, the aggressor government should be pushed back and not mess the masses with the same political rights. Here, Hayek's critique of pluralist democracy discusses depriving government employees, salary earners, the elderly, and the unemployed of voting and taking an active role in society, "as a form of government that characteristically degenerates into a regime of force and fraud." (Moore, 2016: 48) For authoritarians and liberals, the government protects property and citizens and sets rules to settle peace (Waldron, 1998: 600) under governmental authority.

The conflict between liberalism and democracy is a hidden issue, and the inconsistencies of liberalism and democracy in terms of individualism without the proper dominance of ethical liberalism seem far-fetched. Accordingly, Terry Eagleton reflects on the weak side of liberal humanism, in which freedom, individual rights, and democracy are abstract international policies: "Liberal humanism is a suburban moral ideology, limited in practice to largely interpersonal matters....and its valuable concern [is] with freedom, democracy and individual rights are simply not concrete enough.... Its view of individual freedom is similarly abstract" (Eagleton, 2008: 181).

Noam Chomsky (2002) believes that only a few intellectuals were not in the service of power (p.261), and Edward Said's explanation of the relationship between culture and imperialism elaborately deals with the essential connection between texts that the string of various connections interweaves them globally. (Said, 1993: 39) The novel places a cultural manifest in the global context, and for Said, the relation between a literary genre—e.g., novel—and imperialism is beyond a substantive relationship. By analyzing the novel—as a cultural product—the subtle cultural manifestations of imperialism are applicable. Liberal humanism is closely connected with the latest stage of the evolution of the long-standing discourse of Orientalism, such as neo-orientalism. For Said, "...it is genuinely troubling to see how little Britain's great humanistic ideas...having the power ahistorically to command over approval, how little they stand in the way of the accelerating imperial process" (1993: 82). This old phenomenon is a reconstruction of classical Orientalism designed to justify American imperialism's aggressiveness in the Middle East as a threat to Western civilization's assumptions. For Head (2008), "9/11 marks a watershed in literary history... the end of a particularly confident phase, legitimately characterized as the internationalization of the novel" (p.100); however, family and domestic realization distances us—from a break in the literary understanding of cosmopolitanism. The Western policy of

post-9/11 in the U.S.—regarding the Middle East—realized a new phase after obscure domination of colonization and imperialist presence in the realm of justification and public persuasion in the 21st-century war on Afghanistan and then Iraq.

The idea of the East's inferiority compared to the West's modernity is a redefinition of a long-standing theoretical cornerstone of neo-colonialism, in which the West presents a model, and civilizations adopt it. Stereotyped Orientalism in the post-9/11 era is attributed to the Easterners' shift to a "Muslim East"—a Eurocentric archetypal Hegelian understanding. Accordingly, "radical, uncompromising, unconvertible Otherness of Islam" (Almond, 2007: 171) is due to "[the] consensual reduction of Islam to the global order" (Almond, 2007: 172), which is considered "irreducible" due to "the law of democracy and the New World Order" and "the most radical form of anti-Western challenge", which Baudrillard emphasizes. (Almond, 2007: 172) The West has resorted to myth-making and proposed Huntington's political myth of the clash of civilizations to align the world's public opinion with its war policies. Huntington's *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World* is in response to Fukuyama's *The End of History and the Last Man*, in which Fukuyama—referencing Hegel's theory—finds liberal democracy the ideological evolution of humankind and the best form of government. In September 2002, America declared its national security strategy to maintain its global dominance and remove any obstacle by resorting to force. (Chomsky, 2003)

Bottici and Challand (2010) investigate the mechanism of political myth-making as a narrative to respond to politico-social goals, including curbing free thinking on global issues and neutralizing decisions and policies in the global system. In cultural-based media analysis, the clash of civilizations has become a cognitive scheme for realizing today's time and age by an aesthetic form of stimulating humanism. (p.3) In the shadow of such policies and myth-making, countless unasked questions are left unanswered because the mere fact that they are asked will reveal the contradictory, dual, and hypocritical nature of the modern era. Due to this allegorical understanding, these questions are linked to power issues, for which Chomsky procured a story narrated by St. Augustine: Alexander the Great asks a pirate on what grounds he abuses the seas, and the pirate answers, "Because I do it with a little ship only, I am called a thief; you, doing it with a great navy, are called an Emperor." (2002: vii)

3. Liberal Humanism and Changez

In such a novel supposed to reveal humanistic aspects, the United States' position is debated from a liberal humanist perspective. For Eagleton (1985), "liberal humanism...lies creative exploration, richness of personal response," and (p.99) "a suburban moral ideology, limited in practice to largely interpersonal matters." (p.181) Here, postmodernism is more or less the same as liberal humanism: "It is this prison camp which the liberal humanists guard and patrol, believing as they do that it is one—perhaps *the*—enclave of freedom." (Eagleton, 1985: 99) Thus, Liberal humanism is "a literary ideology not because it always finds its own moral values" but because "[it] is perfectly able to identify moral and political values in literature whose implications would subvert its own ideology." (Eagleton, 1985: 100) However, Eagleton (1985) continues, "Now if liberal humanism is ideologically bankrupt...it is so because it cannot really survive the scandalous modern insight" (Eagleton, 1985: 100). Liberal humanism "[is] imagining free or potentially free subject whose creative experience is then stifled and shackled by *external* powers." (Eagleton, 1985: 100) Although "it would have nowhere else to go" (Eagleton, 1985: 101), "all good liberal humanist desire a transformed society, that is to say one marked by peace, justice, and loving kindness," although "is in utter self-contradiction." (Eagleton, 1985: 103)

In *The Reluctant Fundamentalist*, the protagonist's transformation into a control freak of destiny is the myth of liberal humanism. Changez, chained to social events and the historical paradigm, unsatisfactorily shifts his role from a dependent human—due to the tragedy of modern liberalism to

control his destiny as a victim of the social realm—to the dominant social and historical situations fundamentally exposed. Due to the evolutionary course of human consciousness, Changez, as an immigrant, doubts the essence of historical awareness out of the Western globalization understanding. Here, Capitalism's impact on Western societies is studied by Liberalism; the society comprises individuals, and liberals challenge governmental/personal dichotomy thoroughly. (Reilly, 1999: 479)

Western humanistic approaches in the Middle Ages and thereafter humanism's emergence that dates back to the Renaissance associates human centrality, and global orientation. The phenomenon of humanism and its later form, liberal humanism, is so vague and turbulent that any exact definition is tangled. For Davies (1997), "powerful connotations" and "ideological allegiance" of liberalism and its very imprecision make it "a shibboleth of approval or deprecation." (p.3). The origin of liberalism, as the cognate of humanism, goes back to the Renaissance and religious maturation during the 18th and 19th centuries. Initially, humanism and religion were not in conflict; religious humanists and Protestant reformers such as John Milton and Thomas More were sacrificed to reform the church to lead humanism rout secularism. However, secular humanists have traditionally contrasted science with religion since the Enlightenment (Norman, 2004: 45), and there is an essential contrast between the religious aspect of humanism during the Renaissance and its modern version. (Norman, 2004: 14) Changez talks about subjects "not permitted" to be discussed "religion, for example, and sexual orientation" (Hamid, 2007: 8) and religion restrictions that prevent him from getting his love, Erica. He confesses as grown up in "a tradition of shared rituals of mysticism" (Hamid, 2007: 140) but in New York, he realizes the effects of being "on the threshold of great change" when everything is "transformed" (Hamid, 2007: 150). He is "not at war with America" (Hamid, 2007: 73).

One justification of imperialism is the mission of civilizing in the realm of the humanistic dignity of equality, which helps Westerners justify globalism under cultural civilization. Here, anti-religion manifestation is the demonstrated threat of terrorism—equivalent to Islam—in *The Reluctant Fundamentalist*. Mohsin Hamid's storyteller, Changez, is well-educated, and his career makes him a cognitive protagonist; his empiricist approach pervades being subjected to liberal humanism's skeptical and questioning entity. Changez says, "I was not at war with America. Far from it: I was the product of an American university.... So why did part of me desire to see America harmed?" (Hamid, 2007: 73) Changez queries the liberal intellectualism of the West, as he empathizes emotionally with the opponents of the war and replaces facts with meta-narratives. (Hulme, 1986: 15) He says, "I was confronting the possibility that soon my country could be at war" or watch news on "war on-terror montage" (Hamid, 2007: 182).

Liberalism and democracy after the Enlightenment resorted to values such as empiricism and utilitarianism to form a colonial mentality among intellectuals. (Habib, 2008: 225) The Enlightenment and the rational idealism after the 20th century in defining liberal-political postmodern rationality led to fascism. (Szahaj, 2005: 206) The impact of post-9/11 and the conflict between the Eastern and Western civilizations makes a debate on the ideological struggle between religion and literature in the Islamophobic works of authors such as Christopher Hitchens and Richard Dawkins. For example, Martin Amis finds ideology "a belief system with an inadequate basis in reality" and religion "a belief system with no basis in reality"; thus, "Religious belief is without reason and without dignity, and its record is near-universally dreadful." (Amis, 2002) Many authors of post-9/11, like Mohsin Hamid, created a counter-narrative, and liberal novelists turned to the creation of literary myths. (DeLillo, 2001: 34) Hamid imposes us to intercept narrative arrangements while challenging stereotypes "to be the kind of deterritorialized reader demanded by the emerging category of world literature" (Morey, 2011: 135).

According to Eagleton (1985), a human liberalist novel has a political appeal of moral techniques to build subjectivity in line with capitalist society's defined forms of value. In *The Reluctant*

Fundamentalist, the economy causes fundamentalism. For Giddens (2002), globalization is settled on the conflict between cosmopolitanism and fundamentalism. Fundamentalism is a reading of a text in the social, economic, and political realms (p.47) first applied to the beliefs of followers of Protestantism in the U.S. who had rejected Darwin, and until the late 1950s, this word was not defined in the Oxford Dictionary (p.47). In Hamid's interpretation of the post-9/11 paradigm, fundamentalism cannot be independent of the West, and Changez is a graduate of an American university who works for a successful American business company and assures that he is "a believer in nonviolence" (Hamid, 2007: 181). To comprehend fundamentalism through economics, Žižek says, "The only way to conceive of what happened on September 11 is to locate it in the context of the antagonisms of global capitalism." (Lecouras, 2010: 49) For Hamid, this novel is the story of a person who encountered the capitalist system (Singh, 2012: 154) that is why Changez says, "The economy's an animal....That's where I wanted to be....We came from places that were wasting away." (Hamid, 2007: 96-97)

Fundamentalism can be studied in the public and the elite/non-public arena. From the novel's beginning—fully aware of the confiscation of the Western media's representation of fundamentalism—explores the signs of fundamentalism in literary, political, and social spheres from Changez's perspective. Thus, returned from Chile, Changez realizes "New York was in mourning after the destruction of the World Trade Center, and floral motifs figured prominently in the shrines to the dead and the missing that had sprung up in my absence." (Hamid, 2007: 78-79) He gradually realizes "[his] days of focusing on fundamentals were done" (Hamid, 2007: 153-154), and in the West, "[they] have got some serious problems with fundamentalism" (Hamid, 2007: 55).

All forms of fundamentalism are spiritualities besieged by the secular policy of decipherment. Fundamentalists fear the destruction of beliefs and struggle to strengthen their identity by reviving customs. (Armstrong, 2000: 2) The most important characteristic of fundamentalism, which is a fear of modernity, demonstrates the golden age of mental peace. (Armstrong, 2000: 28-29) The myth of the Golden Age makes fundamentalists mix historical reality and legends. (Ruthven, 2007: 56) Changez exposes his past to American readers without adherence to Islamic restrictions out of fundamentalism in the Western media and fiction. In Pakistan and after immigration, drinking alcohol and having intimacies with women represent Changez as a cultural Muslim rather than a fundamentalist. (Moore-Gilbert, 2012: 195) Lost in an imaginary past prevents us from knowing the present accurately and making precise decisions. As Changez says, "[We] have acquired a certain familiarity with the recent history of our surroundings...allows us to put the present into much better perspective." (Hamid, 2007: 45)

4. Conclusion

In *The Reluctant Fundamentalist* by Mohsin Hamid, the present and the past are delicately interwoven, and the reader is confused about how the past is seen in the present. This study discusses the liberal humanism represented in light of the post-9/11 events, the invasion of the U.S. to Afghanistan, neo-Orientalism, and the generated Islamic terrorism in the West. *The Reluctant Fundamentalist*, a cultural product of manifestations of humanism and liberal thought in the West—through rationalism and human rights centrality in art and literature—emphasizes humanism thoroughly. Despite the apparent questioning of the novel's protagonist, queries about the contemporary world remain unanswered. Despite the apparent quest of the protagonist, basic debates on the state of the world in our age and time remain blank. Avoiding bias consideration and comebacks regarding issues is the basic quest of liberal humanism pursuant to socio-political and economic contexts. The novel's humanistic perspective of avoiding bias and dealing fairly with all aspects of the power issues is a well-representer of liberal humanism in the context of individualism.

Competing Interest

The author declares that he has no competing interests.

Fundings and Acknowledgments

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Author's Contributions

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

REFERENCES

- Almond, I. (2007). *The New Orientalists*, I. B. Tauris.
- Amis, M. (2002). "The Voice of the Lonely Crowd", *The Guardian*, Retrieved 25/11/2013 from <http://www.theguardian.com/books/2002/jun/01/philosophy.society>.
- Armstrong, K. (2000). *The Battle for God: Fundamentalism in Judaism, Christianity and Islam*. London: Harper Collins.
- Bottici, C., & Challand B. (2010). *The Myth of the Clash of Civilizations*, Routledge.
- Cartwright, M. (2024, September 9). *Renaissance humanism*. World History Encyclopedia. https://www.worldhistory.org/Renaissance_Humanism/
- Chomsky, N. (2002). *Pirates and Emperors, Old and New: International Terrorism in the Real World*, South End Press.
- Chomsky, N. (2003). "Preventive war, the supreme crime. Iraq: invasion that will live in infamy", <http://www.informationclearinghouse.info/article4416.htm>.
- Chomsky, N. (2011). *9-11: Was There an Alternative?* (Ser. The Open Media Series). Seven Stories Press.
- Davies, T. (1997). *Humanism*, Routledge.
- De Cock, C., & Böhm, S. (2007). Liberalist Fantasies: Žižek and the Impossibility of the Open Society. *Organization*, 14(6), 815-836. <https://doi.org/10.1177/1350508407082264>
- DeLillo, D. (2001). "In the ruins of the future: Reflection on terror and loss in the shadow of September". *Harper's Magazine*, 33-40. <http://harpers.org/archive/2001/12/in-the-ruins-of-the-future/>
- Eagleton, T. (1985). "The subject of literature", *Cultural Critique*, 2 (winter), 95-104.
- Eagleton, T. (2008). *Literary Theory: An Introduction*, Blackwell.
- Giddens, A. (2002). *Runaway world: How globalisation is reshaping our lives*. Profile Books.
- Habib, R. (2008). *Modern Literary Criticism and Theory: A History*, Blackwell.
- Hamid, M. (2007). *The Reluctant Fundamentalist*. HarcourBooks.
- Hartnell, A. (2010). "Moving through America: Race, place and resistance in Mohsin Hamid's The Reluctant Fundamentalist", *Journal of Postcolonial Writing*. 46(3-4). pp. 336-348.
- Head, D. (2008). *The State of Novel: Britain and Beyond*, Blackwell.
- Hulme (1986). *Colonial Encounters, Europe and the Native Caribbean, 1492-1797*. Methuen.
- Kymlicka, Will. (1989). Liberal Individualism and Liberal Neutrality. *Ethics*. 99: 883-905. doi: 10.1086/293125.
- Lecouras (2010). 9/11, Critical theory, and globalization. *Interdisciplinary Literary Studies*, 12(1), 78-90.
- Lloyd, S. A., & Sreedhar, S. (2022, September 12). *Hobbes's moral and political philosophy*. Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/hobbes-moral/>
- Moore, A. (2016). Hayek, Conspiracy, and Democracy. *Critical Review*, 28(1), 44-62. <https://doi.org/10.1080/08913811.2016.1167405>

- Moore-Gilbert, B. (2012). "From "the Politics of Recognition" to "the Policing of Recognition": Writing Muslims, *Ummah*, Nation and Modernity in Hanif Kureishi and Mohsin Hamid" in R. Ahmed: Morey & A. Yaqin (Eds.). *Culture, Diaspora, and Modernity in Muslim Writing*. Abingdon, VA: Routledge. pp. 183-99.
- Morey (2011). "The Rules of the Game Have Changed: Mohsin Hamid's *The Reluctant Fundamentalist* and Post-9/11 Fiction". *Journal of Postcolonial Writing*. Vol. 47. No. 2. pp. 135-146.
- Norman, R. (2004). *On Humanism*, Routledge.
- Reilly, S. (1999). "Liberalism", in "Bullock", Alan & Trombley, eds., *The New Fontana Dictionary of Modern Thought*, (3rd ed: 479). Harper Collins Publishers.
- Rothstein, B. (2024, September 6). *The idea of a Liberal socialism*. Social Europe. <https://www.socialeurope.eu/the-idea-of-a-liberal-socialism>
- Popa, C. (2012). Liberal capitalism versus state capitalism. *Revista economică*. 589 – 595.
- Ruthven, M. (2007). *Fundamentalism*. Oxford: Oxford UP.
- Szahaj, A. (2005). "Postmodern Liberalism as a New Humanism", *Diogenes* 206 52 (63): 63-70.
- Said, E. W. (1993). *Culture and Imperialism*, Vintage Books.
- Shamsie, M. (2009). "Covert operations in contemporary Pakistani fiction". *Commonwealth Essays and Studies*. 31(2). pp. 15-25
- Singh, H. (2012). Deconstructing terror: Interview with Mohsin Hamid on *The Reluctant Fundamentalist*. *Ariel: A Review of International English Literature*, 42(2), 149-156.
- Steel, R. (2001, September 14). *The weak at war with the strong*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2001/09/14/opinion/the-weak-at-war-with-the-strong.html?ysclid=m0wep5vw3k940802496>
- Waldron, J. (1998). Liberalism. In *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Taylor and Francis. Retrieved 28 Oct. 2023, from <https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/liberalism/v-1>. doi:10.4324/9780415249126-S035-1.

Efficiency of the Use of Employed Persons in European Tourist Accommodation Establishments in Europe, during 2008-2022

Marian Zaharia¹, Rodica-Manuela Gogonea², Aniela Bălăcescu³

DOI: [10.59445/ijephss.1583880](https://doi.org/10.59445/ijephss.1583880)

Atf / Cite: Zaharia, M., Gogonea, R.M., Bălăcescu, A. (2025). Efficiency of the use of employed persons in european tourist accommodation establishments in europe, during 2008-2022, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 8(1), 47-60, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1583880>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 12.11.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 24.12.2024

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Abstract

Tourism is an economic branch with significant potential in the vast majority of European states. However, its exploitation differs from one state to another with implications on the contribution to sustainable development at the regional and national level. Taking this aspect into account, the paper offers a comparative picture between most European states regarding the evolution of tourist arrivals in tourist accommodation establishments and the people employed in them, as well as the ratio between the intensity of tourist traffic and the employed persons in tourist accommodation establishments, highlighting the impact of the pandemic of Covid-19 on them. A strong correlation has been observed between the number of employed persons in tourist establishments and arrivals, though elasticity analysis indicates that employment does not respond uniformly to changes in arrivals, suggesting variable workforce adaptability. The study also has found considerable differences in employment efficiency across regions. Nordic countries, such as Iceland, have reached up to higher tourist numbers per employee compared to other areas, while nations like Slovakia and Ireland have reported lower figures, highlighting diverse workforce utilization rates in European tourism.

Keywords: Employed Persons, Tourism, Arrivals, Tourist Accommodation Establishments, Time Series

¹ Prof. Dr. / *Prof. Dr.*, Petroleum-Gas University of Ploiesti, Romania / *Petroleum-Gas University of Ploiesti, Romania* marianzaharia53@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6580-5913>.

² Doç. Dr. / *Assoc. Prof.*, The Bucharest University of Economic Studies, Romania / *The Bucharest University of Economic Studies, Romania*, manuela.gogonea@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2117-0821>

³ **Sorumlu Yazar / Corresponding Author.** Prof. Dr. / *Prof. Dr.*, “Constantin Brâncuși” University of Targu Jiu, Romania / “Constantin Brâncuși” University of Targu Jiu, Romania, anielabalacescu@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2937-4917>

1. Introduction

Except for the period of the Covid-19 pandemic, in the last decades, tourism experienced a continuous growth with significant influences on the level of development of the destinations. This process was determined, on the one hand, by the evolution of the size of the business environment and their competitive advantages (Sul, Chi and Han, 2020; Stoicea 2022), and on the other hand, by the preferences of tourists (Dobrotă et.al. 2021; Gherghina, 2022)

Although the Covid-19 pandemic had a particularly negative impact on the tourism industry and industries interconnected with them (Bilevsky, 2023; Nagaj, 2021), it led to the identification and adoption of solutions to develop businesses and tourist destinations, more durable and resilient (Seabra and Bhatt, 2022).

In the development of sustainable tourism, an important role is played by the correlation of the capacity of tourist accommodation establishments with the flows of tourists. Their evolution over time highlighted the existence of positive feedback loops between them, tourist arrivals in the current period positively influenced by the quality of structures with accommodation functions and tourist arrivals from the previous period (Simionescu, 2017), as well as, last but not least, by eco-certification of tourist accommodation establishments (Constantin, et.al., 2013). These flows, in turn, drive the dynamics of the number of employed persons in tourist accommodation establishments. Regarding the relationship between the dynamics of tourist arrivals and employment in tourism, Sharma and Mitra (2021) demonstrate the existence of an asymmetry, in the sense that a decrease in tourist arrivals leads to a relatively lower reduction in employment, highlighting a relative stability of employment in tourism.

Taking into account these aspects, the paper evaluates the characteristics of the dynamics of arrivals and the number of employed persons in tourist accommodation establishments, as well as a comparative analysis regarding the efficiency of their use, expressed by the number of tourists per person employed in tourist accommodation establishments. In the analyses, the 27 current member states of the European Union were included, within the limits of available data, Iceland, Norway, Switzerland, United Kingdom, Montenegro, North Macedonia, Serbia and Turkey.

2. Research Methodology

Considering the objective of the work, the main data sources were the databases of Eurostat (EUDB, 2024) and World Tourism Organization (WTO, 2024). The main data series used in analyzes were Employed persons and employees by sex and full-time/part-time activity and NACE Rev. 2 activity (EPTA, 2024) and Arrivals at tourist accommodation establishments (ARTO, 2024). The identifiers and meanings of the variables included in analyzes are presented in table 1.

Table 1. The identifiers and the meanings of the variables used in the analysis

Variable	Signification	Units
ATAEU	Arrivals at tourist accommodation establishments at EU27 level	persons
EPAEU	Employed persons in accommodation establishments at EU27 level	persons
REPEU	Tourists per employed persons in accommodation establishments at EU27 level	persons
IATAS	Annual indices of arrivals at tourist accommodation establishments at country level	%
IEPAS	Annual indices of employed persons in accommodation establishments at country level	%
REPS	Tourists per employed persons in accommodation establishments at country level	tourists

For the analysis of data series, with chronological series, of $(n+1)$ terms, of the form $\{y_i\}_{i=0, \bar{n}}$, were used: the fixed base growth ($\Delta_{i/0}$), the chain-based growth index ($I_{i/i-1}$), average annual growth ($\bar{\Delta}$), average annual index (\bar{I}), average annual rate (\bar{R}):

$$\Delta_{i/0} = y_i - y_0, \quad I_{i/i-1} = \frac{y_i}{y_{i-1}}, \quad \bar{\Delta} = \frac{\Delta_{n/0}}{n}, \quad \bar{I} = \sqrt[n]{I_{n/0}}, \quad \bar{R} = \bar{I} - 1 \quad (1)$$

Also, regression models were used to analyze the $y = f(t)$ time series, and for the analysis of the dependence between variables, models $y = f(x)$, as well as marginal ($M_{x/y}$) and elasticity indicators ($E_{x/y}$):

$$M_{x/y} = \frac{\Delta_x}{\Delta_y}, \quad E_{x/y} = \left| \frac{\Delta_x}{\bar{x}} \cdot \frac{\bar{y}}{\Delta_y} \right| \quad (2)$$

The condition for accepting the statistical hypotheses is: $\text{Sig.} > \alpha$, where $\alpha=0.05$ corresponding to a confidence level of 95%. Data processing was performed using SPSS.

3. Results and Discussions

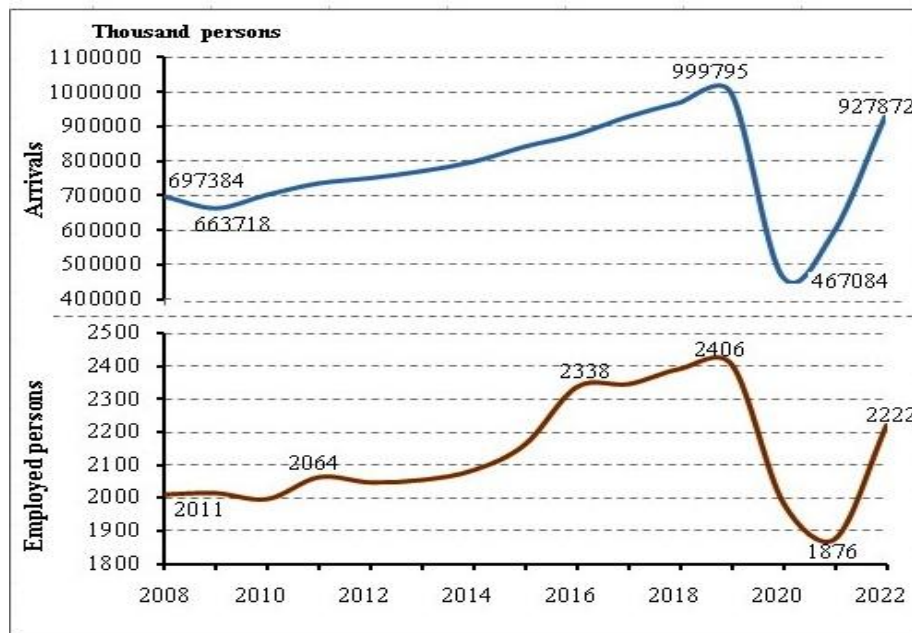
In order to provide the most conclusive picture of the evolution of the number of employed persons and the arrivals of tourists in accommodation establishments at the level of the 35 European states, the discussions refer to the evolutions of the arrivals and of employed persons in tourist accommodation establishments at the level of the European Union and at the level of each countries, as well as the evolution of the number of arrivals per person employed in tourist accommodation establishments.

3.1. The Evolution of Arrivals and Employed Persons in Tourist Accommodation Establishments at The Level of The European Union

In order to capture the characteristics of the relationship between the intensity of tourist arrivals in tourist accommodation establishments (ATAEU) and the number of employed persons (EPAEU), the analyzes focused on three aspects: the analysis of the characteristics of the two time series, the analysis of the bilateral correlation between them and the analysis of the characteristics of the function $EPAEU = f(ATAEU)$.

The analysis of the time series of the ATEAU and EPAEU variables highlights the fact that, between 2008 and 2022, at the EU27 level, these evolutions were relatively similar (Figure 1), characterized by a continuous increase until the end of 2019, followed by a significant gap in 2020, caused by the outbreak of the Covid-19 pandemic, and a significant return in 2021 and 2022.

Figure 1. The Evolution of The Number of Arrivals and Employed Persons in Tourist Accommodation Establishments

Source: prepared by authors based on ARTO and EPTA

In the period preceding the outbreak of the Covid-19 pandemic, the number of tourist arrivals in tourist accommodation establishments (ATAEU) increased from 697,384 thousand tourists in 2008 to 999,795 thousand tourists in 2019, an increase of 43.36%, which corresponds to an average annual increase ($\bar{\Delta}$) 27,492 thousand tourists annually (Table 2), and an average annual rate (\bar{R}) of 3.33%.

Table 2. The Characteristics of The Evolutions Over Time of The Number of Arrivals And of Employed Persons in Tourist Accommodation Establishments in The EU27, in The Period 2008-2019

	$I_{2019/2008}$	$\bar{\Delta}$	\bar{R}	$y = a + b \cdot t + \varepsilon, t = \overline{0,11}; t_{2008} = t_0$		
	%	Thousand	%	a	b	Sig.F
ATAEU	143.36	27492	3.33	644958.6	30266.97	0.000
EPAEU	119.64	36	1.64	1930.6	41.76	0.000

Source: prepared by the authors

At the same time, the number of staff employed in tourist accommodation establishments (EPAEU) decreased from 2011 thousand people in 2008, to 2406 thousand employees in 2019, an increase of 19.64%, which corresponds to an average annual increase ($\bar{\Delta}$) of 36 thousand people annually, and an average annual rate (\bar{R}) of 1.64%. On the other hand, both ATAEU and EPAEU had relatively linear evolutions, a fact highlighted by their corresponding are statistically significant (Sig.F=0.00< α =0.05), and the values of the regressor (b) being quite close to the values of the average annual increase ($\bar{\Delta}$).

On the other hand, the results of the analysis of the bilateral correlation between the intensity of tourist arrivals in tourist accommodation establishments (ATAEU) and the number of employed staff (EPAEU) highlight the fact that (Table 3), there is a very strong ($r=0.964$) and statistically significant correlation between them (Sig.2_tailed=0.000< α =0.05).

Table 3. The Bilateral Correlation Coefficient Between ATAEU and EPAEU

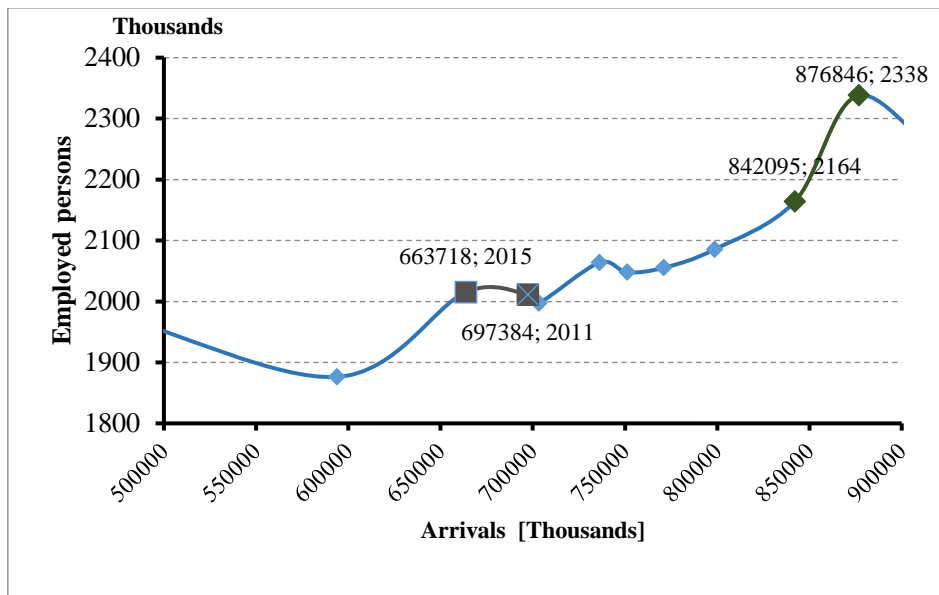
		ATAEU	EPAEU
ATAEU	Pearson Correlation	1	0.964**
	Sig. (2-tailed)		0.000
EPAEU	Pearson Correlation	0.964**	1
	Sig. (2-tailed)	0.000	

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Source: prepared by authors using SPSS

However, although, as figure 1 suggests, as well as the value of the correlation coefficient, the evolutions of ATAEU and EPAEU, in the period 2008-2019, are similar and correlated, the analysis of the characteristics of the $EPAEU = f(ATAEU)$ function highlights a series of significant particular aspects.

Figure 2. Graphic Representation of The Dependence Between EPAEU And ATAEU Values at The EU27 Level, Registered in The Period 2008-2019

Source: prepared by authors based on ARTO and EPTA

Secondly, it is expected that ATAEU directly and in the same sense influence EPAEU, so that the increase in the number of arrivals in tourist accommodation establishments leads to the increase in the number of employed persons in these structures. The shape of the function (Figure 2) contradicts this.

To emphasize this aspect, the elasticity of the number of employed personnel was calculated depending on the number of tourist arrivals, for an increase in their number from 663,718 to 697,384 thousand tourists, as well as for an increase from 842,095 to 876,846 thousand tourists.

In the first case,

$$E_{EPAEU/ATAEU} = \left| \frac{\Delta_{EPAEU}}{EPAEU} \cdot \frac{ATAEU}{\Delta_{ATAEU}} \right| = \left| \frac{-4}{2013} \cdot \frac{680551}{33666} \right| = 0.04 \quad (3)$$

In the second case,

$$E_{EPAEU/ATAEU} = \left| \frac{\Delta_{EPAEU}}{EPAEU} \cdot \frac{ATAEU}{\Delta_{ATAEU}} \right| = \left| \frac{192}{2242} \cdot \frac{859471}{34751} \right| = 2.12 \quad (4)$$

Comparing the two results shows that, in the first case (4), the elasticity of the number of employees in tourist accommodation establishments (EPAEU) in relation to the number of tourist arrivals (ATAEU) highlights an almost perfectly inelastic relationship, which means that their number does not depend on arrivals, and in the second case, the value of the elasticity coefficient (5) highlights that the EPAEU is significantly elastic in relation to the ATAEU, which means that, with a 1% increase in the ATAEU, the EPAEU increases by 2.12%.

Correlating these findings with the fact that between the number of employed persons in tourist accommodation establishments and the number of tourist arrivals in these reception structures is very strong, it follows that, at certain moments, the influence of disruptive factors on them is quite strong.

3.2. Evolutions at The Country Level

The analysis carried out at the EU27 level highlighted the fact that, overall, there is a strong correlation between the number of employees in tourist accommodation establishments and the number of arrivals, although for certain ranges of values of the number of arrivals, the ways in which the number of employed persons, changes differ greatly.

These findings lead to the verification of the hypothesis regarding the impact of sudden changes in the intensity of the flow of arrivals at the level of the member states on the ratio between the number of arrivals in tourist accommodation establishments and the number of employed persons.

For comparability between countries, the analyzes were performed on the evolution of the annual indices corresponding to arrivals in tourist accommodation establishments (IATAS) and the number of employed persons (IEPAS), and not on their nominal values.

In the period preceding the Covid-19 pandemic, at the level of the 35 European states included in the IATAS analysis, there were fluctuating evolutions (Figure 3) with values ranging between 141.94%, recorded in 2012, in Lithuania, and a minimum of 71.59%, recorded in 2009, in Latvia.

Regarding this period, several aspects must be emphasized. First of all, the year 2009 was characterized by a decline in the flow of tourist arrivals in 31 of the analyzed states. Thus, with the exception of Greece, Sweden, Iceland and the United Kingdom, in all the others, due to the financial crisis, compared to 2008, IATAS decreased by values between 0.05% in Italy and 28.41% in Latvia. Also, significant reductions of IATAS were registered in Lithuania (21.57%), Slovakia (17.03%), Romania (13.81%) and Bulgaria (12.70%). At the EU27 level, IATAS recorded a reduction of 4.83%.

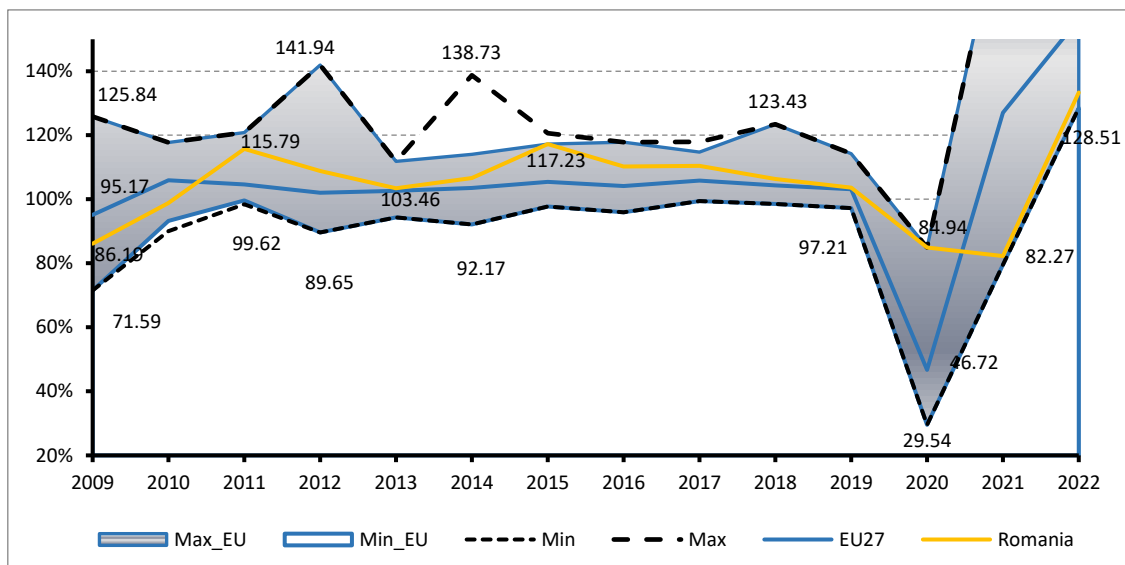
The impact of the financial crisis of 2009 induces in the period 2010-2012, evolutions of the IATAS values at the state level in a very wide range compared to the EU27 average, different behaviors towards stabilization, the biggest fluctuations being registered in Ireland, Greece, Lithuania and Latvia.

In the period 2013-2019, in EU27 member states, there is a relative stability in terms of IATAS values, around an increasing EU27 average, with annual indices between 103% and 106%. Regarding non-EU countries, Iceland stands out with significantly higher IATAS values of 138.73%, in 2014, and 120.68%, in 2015. Also, during this period, in 2017, the smallest difference is recorded in the IATAS values in the EU27 member states, of 15.23 percentage points.

The outbreak of the Covid-19 pandemic has a particularly strong impact on the flows of arrivals in tourist accommodation establishments, implicitly on the IATAS values, which in 2020 become subunits in all 35 analyzed states. Compared to 2019, in 2020, at the EU27 level, IATAS was 46.72%, a reduction of over 50% in the number of arrivals in tourist accommodation establishments.

In the year 2021, among the 27 EU member states, only six states, including Romania, recorded regressions in the number of arrivals in tourist accommodation establishments, in the others, IATAS registering positive values. The year 2022 characterized by IATAS values of over 128% in all the states included in the analysis.

Figure 3. Evolutions of The Annual Indices of Arrivals at Tourist Accommodation Establishments At State Level (IATAS).

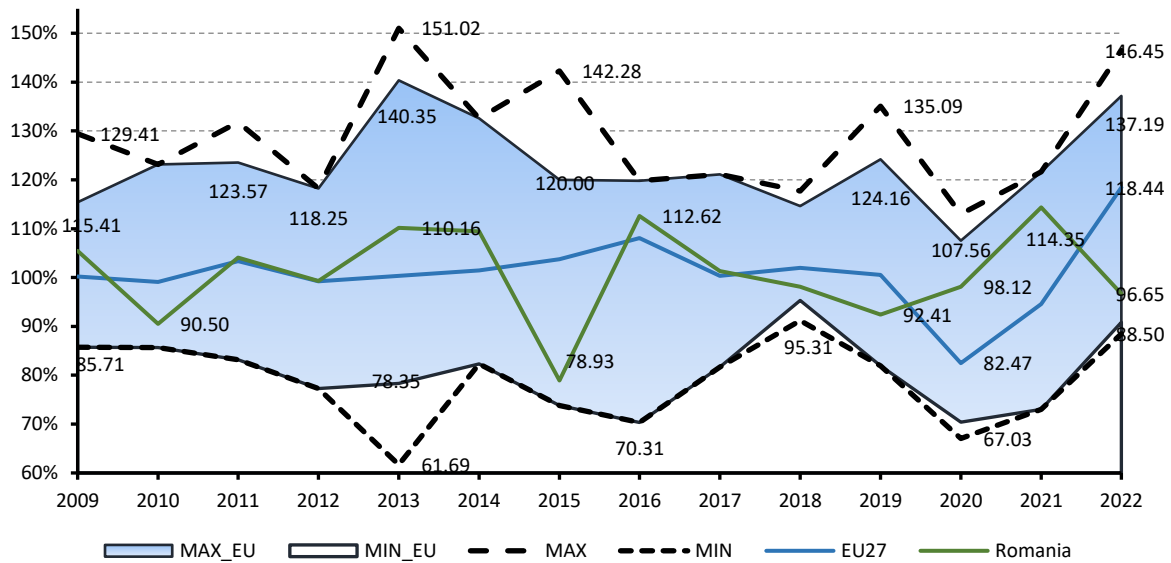

Source: prepared by authors based on ARTO

The evolutions of the annual indices of employed persons in accommodation establishments, at the state level (IEPAS), differ from the evolutions of the annual indices of arrivals at tourist accommodation establishments (IATAS).

The IEPAS evolutions of the EU27 member states (Figure 4) are much more compact than those of the seven non-member states, included in the analysis. Thus, while in the case of EU27 member states, they evolved between a maximum of 143.35%, in 2013, in Lithuania, and a minimum of 70.45%, in 2020, in Cyprus, in non-EU member states they evolved between 151.02% in Montenegro and 61.68%, in Serbia, values recorded in 2014.

Figure 4. Evolutions of The Annual Indexes of Employed Persons in Accommodation Establishments At State Level (IEPAS).

Source: prepared by authors based on EPTA

On the other hand, however, the differences between the maximum and minimum annual values of IEPAS are much greater than in the case of IATAS values. Thus, in the period 2010-2019, with the exception of 2013, while the extreme annual values of IATAS were between 15.23 and 24.89 percentage points, between the extreme values of IEPAS the difference was between 19.33 and 50.27 percentage points, highlighting significant differences between the EU27 member states regarding employed persons in accommodation establishments.

Regarding the impact of the covid-19 pandemic on employed persons in accommodation establishments, it determined, in 2020 and 2021, reductions in employed persons in accommodation establishments in the vast majority of states. Compared to 2019, in 2020, in the EU27 member states with the exception of Luxembourg and Slovenia, the IEPAS values fall between a maximum of 95.51%, in the Netherlands, and 70.42% in Cyprus. In 2021, in 20 of the 27 EU member states, reductions of employed persons in accommodation establishments were still recorded.

3.3. The evolution of the number of arrivals per employed person in tourist accommodation establishments

One way of comparative evaluation of the efficiency of the use of employed persons in tourist accommodation establishments is to determine their yield expressed by the number of tourists arriving in tourist accommodation establishments per employed person (REPEU).

At the EU27 level, from the point of view of REPEU, in the period 2008-2022 (Figure 5), it had an upward evolution until 2019, interrupted in 2020 by the drastic limitation of tourist traffic, caused by the outbreak of the Covid-19 pandemic.

In the period 2008-2019, except for the years 2009 and 2016, when there were slight reductions, with 17.5 and 14.1 tourists respectively, the REPEU evolution was increasing, from 346.8 tourists per employed person, in 2008, to 415.6 tourists in 2019, an increase of 19.83%, which corresponds to an average annual increase ($\bar{\Delta}$) of 6.3 tourists (Table 4) and an average annual rate (\bar{R}) of 1.66%. The relatively linear evolution of the number of tourists per person employed in tourist accommodation establishments is highlighted by the fact that the corresponding regression model is statistically

significant (Sig.F=0.00< α =0.05), and the regressor value (b) being quite close of the value of the average annual increase ($\bar{\Delta}$).

Figure 5. Evolution of The Number of Tourists Per Employed Person in Tourist Accommodation Establishments in the EU27.

Source: prepared by authors

The outbreak of the Covid-19 pandemic in 2020 had a major impact both on tourist traffic, at the EU27 level the number of arrivals was reduced by 53.28%, and on the number of employed persons in tourist accommodation establishments, which recorded a reduction of 17.53%. Under these conditions, REPEU recorded a minimum of 235.4 tourists per person employed in tourist accommodation establishments.

Table 4. The characteristics of the time evolutions of the number of arrivals per employed person in tourist accommodation establishments in the EU27, in the period 2008-2019

	$I_{2019/2008}$	$\bar{\Delta}$	\bar{R}	$y = a + b \cdot t + \varepsilon, t = \overline{0,11}; t_{2008} = t_0$		
	%	tourists	%	a	b	Sig.F
TEPEU	119.83	6.3	1.66	330.8	6.59	0.000

Source: prepared by authors

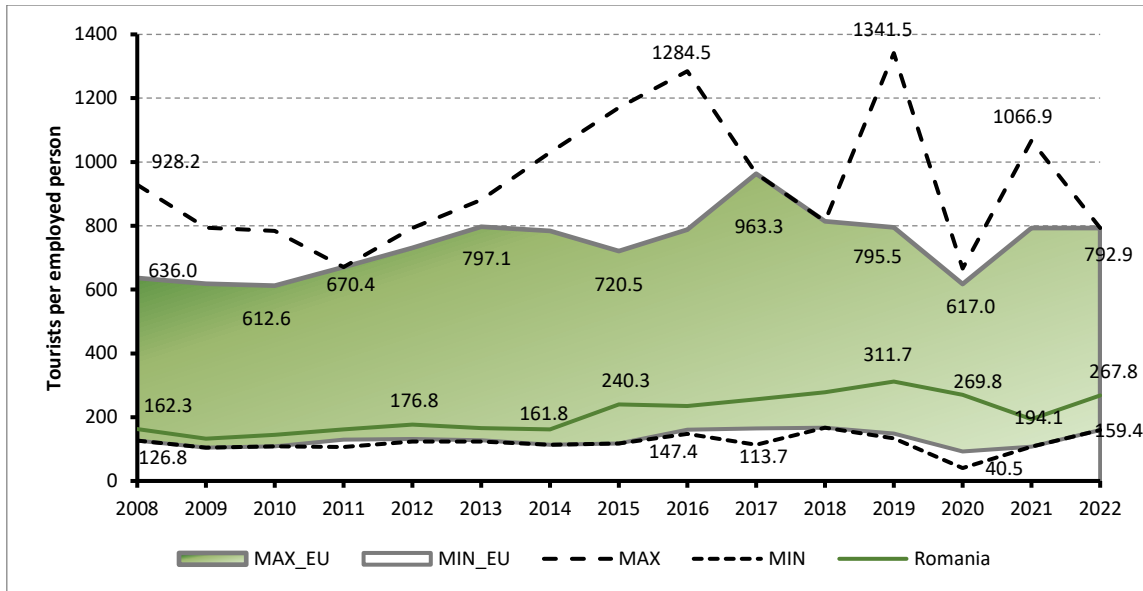
The relaxation of tourist circulation starting from 2021 led to the relaunch of the tourism industry so that the REPEU was 316.4 tourists per person employed in tourist accommodation establishments, reaching 417.6 tourists in 2022, which corresponds to the general trend recorded in the period before the outbreak of the pandemic.

Compared to the evolution of the REPEU, at the level of all the states included in the analysis, the evolution of the number of tourists per person employed in tourist accommodation establishments (RPES) shows a series of differences, both from the point of view of the recorded values and their evolutions.

Among the 35 states included in the analysis, the 27 member states of the European Union are characterized by more compact REPS evolutions, the differences between the maximum and minimum values falling between a minimum of 504.0 tourists, recorded in 2010, and a maximum of 798.6 tourists, recorded in 2017, while, in the case of the other eight non-member states of the EU27, the amplitude of

the differences between the REPS values, evolved between 413.3 tourists, in 2011, and 1207.5 tourists, in 2019.

Figure 6. Evolutions of the number of tourist arrivals per employed person in accommodation establishments at the country level (REPS).

Source: prepared by authors based on ARTO and EPTA

In order to highlight the characteristics of REPS evolutions at the country level, as well as to emphasize the differences between countries from this point of view, the following were determined: the variation intervals (AVI), the mean values of REPS over the period 2008-2019 (MREPS), as well as the deviations of the REPS values recorded in 2020, 2021 and 2022 compared to the value recorded in 2019.

Table 5. Variation Intervals (AVI), The Mean Values of REPS Over the Period 2008-2019 (MREPS), and The Deviations of REPS Values Compared to MREPS, Recorded in The Years 2020, 2021 and 2022

Countries	Period 2008 - 2019			Deviation from 2019		
	AVI	MREPS	AVMREPS	2020	2021	2022
	tourists	tourists	%	%	%	%
Spain	48.6	314.5	15.45	-56.77	-23.27	-3.74
Italy	74.5	437.2	17.05	-48.49	-17.39	-7.09
Germany	64.2	325.8	19.72	-30.08	-20.80	19.64
EU27	86.3	374.2	23.05	-43.35	-23.87	0.47
Cyprus	51.9	219.9	23.60	-51.64	-19.37	-19.75
Belgium	176.6	575.1	30.71	-50.74	-16.14	-1.80
Lithuania	304.7	420.0	72.55	-32.65	-30.90	4.08
Slovakia	115.3	147.3	78.30	-42.48	-40.69	16.30
Romania	179.0	202.3	88.51	-13.43	-37.72	-14.06
Slovenia	308.5	336.3	91.73	-54.30	-27.19	-18.78
Luxembourg	525.2	571.1	91.96	-52.74	-24.71	-4.38

Source: prepared by authors

In the period 2008-2019, the best stability of the REPS values around the average values were recorded in Spain, Italy and Germany (Table 5), where the amplitude of the variation interval (AVI) in relation to MREPS (AVMREPS) were included between 15.45% and 19.72%, with more than 3 percentage points below the EU27 average. Likewise, relatively stable values of REPS around MREPS were also registered in Cyprus and Belgium. The impact of the pandemic on the REPS, in these five states, led to its reduction in 2020, with values between 30.08%, in Germany, and 56.77%, in Spain. Although in the period 2021 - 2022 there are increases in the REPS values, only Germany ends up exceeding the value recorded in 2019 by 19.64 percentage points, in the other four states the deviations remain negative. Among them, the most unfavorable situation is registered in Cyprus (-19.75 percentage points)

At the opposite pole, high values of AVI in relation to the averages recorded in the period preceding the Covid-19 pandemic were recorded in Luxembourg, Slovenia, Slovakia, Lithuania, as well as in Romania. They highlight very high values, from one year to the next, of the number of tourist arrivals and/or employed persons in tourist accommodation establishments.

The outbreak of the Covid-19 pandemic has a significant impact on the REPS in these states as well, with values between -13.34%, in Romania, and -52.74%, in Luxembourg. However, this gap is overcome in the period 2021-2022 by Slovakia and Lithuania, in the other gaps remaining negative.

Romania, located in the group of states with the highest values of AVI in relation to the averages recorded in the period preceding the pandemic, registers different evolutions. This consists in the fact that, although in the other states the REPS values recorded in 2021 are higher than in 2020, in Romania in 2021 the REPS was 194.1 tourists per employed person in tourist accommodation establishments, compared to 268.1 tourists in 2020, and in 2022 it had reached to only 267.8 tourists, lower by 1.3 tourists than during the pandemic crisis.

Also, the significant differences, from the point of view of REPS, are highlighted by the values recorded at the beginning and end of the analyzed period as well as in the year preceding the pandemic crisis and the year of the outbreak of the crisis (Table 6).

Table 6. Values of The Number of Tourists Per Person Employed in Tourist Accommodation Establishments, Recorded in 2008, 2019, 2020 and 2022

2008		2019		2020		2022	
Countries	REPS	Countries	REPS	Countries	REPS	Countries	REPS
Iceland	928	Iceland	1341	Iceland	666	Iceland	793
Finland	636	Sweden	795	Finland	617	Sweden	699
Sweden	582	Finland	777	Sweden	540	Croatia	683
Belgium	531	France	742	Norway	464	Switzerland	654
France	530	Netherlands	589	France	424	UK	583
EU27	346	EU27	415	EU27	235	EU27	417
Cyprus	196	Slovakia	227	Ireland	108	Greece	216
Romania	162	Ireland	224	Serbia	105	Netherlands	209
Malta	145	Turkey	219	Malta	97	Latvia	183
Slovakia	143	Bulgaria	149	Bulgaria	93	Turkey	170
Bulgaria	127	N th Macedonia	134	N th Macedonia	40	Czechia	159

Source: prepared by authors

On the first places, from the point of view of REPS values are the northern counties. Of these, Iceland ranks first with values between 666 and 1341 tourists per employed person in tourist accommodation establishments. At the level of 2008, 2018 and 2020, Finland and Sweden are alternately in second and third place, and France is alternately in fourth and fifth place. in 2022, Croatia will take third place with 683 tourists per employed person in tourist accommodation establishments. Also, significant values of REPS were recorded in Belgium in 2008, in 2019 in the Netherlands, in 2020, and in 2022 in Croatia, Switzerland, and the UK.

At the opposite pole, low and very low values, below 200 tourists per employed person in tourist accommodation establishments, in the period preceding the pandemic, were registered in Nth Macedonia, Bulgaria, Slovakia, Malta, as well as in Romania and Cyprus. During the pandemic, in addition to Nth Macedonia, Bulgaria and Malta where tourist flows are almost completely reduced, extremely low values were also recorded in Serbia and Ireland.

4. Conclusions

In the period preceding the outbreak of the Covid-19 pandemic, as a result of the evolution of tourism, both the number of tourist arrivals in tourist accommodation establishments, as well as the number of employed persons in these reception structures, had significant ceasing evolutions. At the EU27 level, their evolution was relatively linear, with a 43.36% increase in the number of arrivals, and a 19.64% increase in the number of employed persons in tourist accommodation establishments. In 2020, the impact of the pandemic on tourism was particularly strong. Compared to 2019, the number of

arrivals decreased by 53.28% and the number of employed persons in tourist accommodation establishments, by 17.53%.

The analysis of the dependence between the number of employed persons (EPAEU) and the number of arrivals in tourist accommodation establishments (ATAEU) highlighted a previously strong correlation between them (the value of the Pearson correlation coefficient being 0.964). On the other hand, however, the analysis of the elasticity of EPAEU as a function of ATAEU highlighted that its values differ significantly in certain points of the curve of the $EPAEU=f(ATAEU)$ function, which leads to the conclusion that, under certain conditions, there are different reactions of the number employed persons to changes in the number of arrivals in tourist accommodation establishments.

Regarding the efficiency of the use of employed persons in tourist accommodation establishments, significant differences have resulted from one group of states to another. Thus, in the case of the Nordic countries, including Iceland, Sweden and Finland, in 2019, the number of tourists arriving in tourist accommodation establishments per employed person (REPS) was between 777 tourists, in Finland, and 1341 tourists, in Iceland, and in 2020, there were over 540 tourists. At the same time, in 2019, in countries such as Slovakia, Ireland and Turkey, REPS was less than 230 tourists, in Bulgaria and North Macedonia it was under 150 tourists, and in 2020 their number drops below 100 tourists, in Malta, Bulgaria and North Macedonia.

The final conclusion is that, although there are significant differences between the 35 European states included in the analysis in terms of the number of tourists arriving in tourist accommodation establishments per employed person, in the case of tourist reception structures with accommodation functions, the dynamics of their number is much lower than the number of arrivals, which highlights a relative stability of employed persons in tourist accommodation establishments.

Competing Interest

The authors declare that they have no competing interests.

Fundings and Acknowledgments

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Author's Contributions

This article was created as a result of the authors' own efforts and reviews

REFERENCES

- Bilevsky, G., (2023), The impact of Covid-19 on the dynamics of tourism in Romania, *Internal Auditing and Risk Management*, 68 (2), 60-69.
- Constantin, C., Ispas, A. Candrea, A. N., (2013). Identifying tourists interested in eco-certified accommodation units from Braşov, Romania, *Management Dynamics in the Knowledge Economy*, 1 (3), 521-542.
- Dobrotă, G. L., Grigore, A., Chifan, R. M., (2021), The analysis of the tourists' preferences regarding accommodation, *Romanian Economic Business Review*, 16 (2), 87-97.
- Gherghina, L., (2022). Study regarding the preferences and attitude of consumers for spending vacations in tourist resorts in Romania, *Ovidius University Annals, Economic Sciences Series*, XXII (2), 574-583.
- Nagaj, R., Žuromskaitė, B., (2021). Tourism in the era of Covid-19 and its impact on the environment, *Energies*, 14 (7), 1-18.
- Seabra, C., Bhatt, K., (2022). Tourism sustainability and Covid-19 pandemic: Is there a positive side?, *Sustainability*, 14 (14), 1-14.
- Sharma, J., Mitra, S. K., (2021). Asymmetric relationship between tourist arrivals and employment, *Tourism Economics*, 27 (5), 952-970.
- Simionescu, M., (2017), The relationship between tourist arrivals and accommodation in Romanian regions. A panel data approach, *Revista de turism - studii si cercetari in turism / Journal of tourism - studies and research in tourism*, 23
- Sul, H. K., Chi, X., Han, H. (2020). Measurement development for tourism destination business environment and competitive advantages, *Sustainability*, 12 (20), 1-20.
- Stoica (Ignătescu), D. M., (2022). The competitiveness of the destination and the development of tourism in Romania: problems and challenges, *Annals of University of Craiova - Economic Sciences Series*, 1 (50), 116-128.

Enflasyonist Ortamda Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Öz Sermaye Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi

Determination of Factors Affecting Profitability of Equity Capital of Foreign Capital Deposit Banks in an Inflationist Environment

Ersan Özgür¹

DOI: [10.59445/ijephss.1594998](https://doi.org/10.59445/ijephss.1594998)

Atf / Cite: Özgür, E. (2025). Enflasyonist ortamda yabancı sermayeli mevduat bankalarının öz sermaye kârlılığına etki eden faktörlerin belirlenmesi, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 8(1), 61-80, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1594998>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 03.12.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 11.01.2025

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Türkiye’de mevcut faaliyette bulunan yabancı sermayeli mevduat bankaları 2022 yılı itibariyle bankacılık sektöründe toplam aktifler yönünden %20 paya ulaşmış bulunmaktadır. Bu çalışma ile yabancı sermayeli bankaların enflasyonist ortamda öz sermaye kârlılıklarını etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Panel veri analizi uygulanması gerçekleştirilen çalışmada bağımlı değişken olarak Net Kâr / Öz Sermaye oranı kullanılmıştır. Çalışmaya göre; bir dışsal değişken olarak enflasyon oranının öz sermaye kârlılığına pozitif etkisinin olduğu ve enflasyon arttıkça öz sermaye kârlılığının da arttığı, 2017 yılında başlayan ve takip eden yıllarda hızla artan yüksek enflasyonlu dönemde ise enflasyonun öz sermaye kârlılığı ile istatistiki olarak anlamlı bir ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen analiz sonuçları değerlendirildiğinde ise, modelin anlamlı ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün %53.98 oranında olduğu ortaya çıkmıştır. Bağımsız değişkenlerden FGEL ve ENF %1 anlamlılık düzeyinde öz sermaye kârlılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif etkiye sahip iken, FGİD %1 anlamlılık düzeyinde öz sermaye kârlılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı negatif etkiye sahiptir. Bu çalışma ile enflasyon düzeyinin bankaların öz sermaye kârlılığını nasıl etkilediği, enflasyonun istikrarlı olduğu dönemde yüksek seyrettiği dönem arasında farklılık bulunup bulunmadığı ile seçilen faktörlerin kârlılığa ne miktarda ve hangi yönde etkide bulunduğu hususunda literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Sermayeli Bankalar, Öz Sermaye Kârlılığı, Panel Veri Analizi.

JEL Kodu: C33, G17, G21

Abstract

As of 2022, foreign-capital deposit banks operating in Türkiye have reached a 20% share in the banking sector in terms of total assets. In this study, it is aimed to determine the factors affecting the return on equity of foreign-capital deposit banks in the inflationary environment. In the study, where panel data analysis was applied, Net Profit / Equity ratio was used as the dependent variable. According to the study; it has been concluded that the inflation rate as an external variable has a positive effect on the return on equity and that the return on equity increases as inflation increases, but during the period of high inflation that started in 2017 and increased rapidly in the following years, inflation rate did not have a statistically significant relationship with return on equity. When the results of the analysis were evaluated, it was revealed that the explanatory power of the model and independent variables was 53.98%. While the independent variables, FGEL and ENF have a statistically significant positive effect on return on equity at the 1% significance level, FGID has a statistically significant negative effect on return on equity at the 1% significance level. It is evaluated that this study will contribute to the literature on how the inflation level affects

¹ Dr. / PhD, TBMM Kamu Denetçiliği Kurumu / Grand National Assembly of Türkiye Ombudsman Institution, ersanozgur@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6165-4556>

Ersan Özgür

***Enflasyonist Ortamda Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Öz Sermaye
Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi***

***Vol: 8 Issue: 1
Winter 2025***

banks' equity profitability, whether there is a difference or not between the period when inflation is stable compared to the period when it is high, and to which amount and in what direction the selected factors affect profitability.

Keywords: Foreign Capital Banks, Return On Equity, Panel Data Analysis.

JEL Kodu: C33, G17, G21

1. Giriş

Bankacılık sektörü, ülke ekonomisinin büyümesi ve gelişmesi yönünden önemli bir konuma sahiptir. Bankalar genel olarak; sermaye birikiminin sağlanması, işletmelerin gelişmesi ve ekonomik zenginliğin artması için piyasalarda önemli bir rol üstlenmektedir. Bankacılık sisteminin güçlü olması ve sürdürülebilir kârlılığının gerçekleşmesi finansal istikrarın sağlanmasına destek olmaktadır (Taşkın, 2011: 289).

Türkiye’de piyasa ekonomisi özellikle 24 Ocak kararları sonrasında uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemde uluslararası sermaye dolaşımını denetlemek için kısıtlamalar terk edilerek ulusal finans sektörü dış dünyaya açılmaya başlamıştır. Bu dönemde alınan kararlar doğrultusunda finansal sistemde bankacılık sektörünün önemi artmış ve yabancı sermaye teşvik edilmesi ile birlikte Türk bankacılık sektörüne yabancı sermayenin girişi artarak devam etmiştir (Koyuncu ve Şahan, 2011: 259-260).

24 Ocak kararları ile birlikte ayrıca finansal serbestleşme yönelimleri ile bankacılık sektöründe önemli bir farklılaşma söz konusu olmuş ve bu dönemde finansal enstrüman çeşitliliği artmıştır. Öte yandan bu dönemde Türkiye ekonomisi uzun bir süre yüksek enflasyon oranı, artan kamu borçları ve yüksek faiz gibi makroekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. 2000’li yılların başında bu sorunlar daha da artmış ve yaşanan siyasi istikrarsızlık ile birleşerek sonunda finans sektörünün tetiklediği finansal ve ekonomik krizler ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu dönemde yüksek oranda artan faiz bankaların öz sermayelerini azaltıcı etkiye sahip olmuş ve bankaların sermaye yeterlilik oranlarını ciddi oranda düşmüştür. Bu süreçte birçok banka çeşitli sebeplerle ve özellikle sermaye yetersizliği dolayısıyla Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’na devredilmiştir. Kasım 2002 seçimlerini takiben ülkede siyasi istikrarın sağlanması ile birlikte ekonomik büyüme oranında artışlar kaydedilmiş ve özellikle dezenflasyon süreci ile birlikte fiyat istikrarı sağlanmıştır (Sarıtaş vd., 2016: 88). Süreç içerisinde yabancı sermaye akımları gelişerek günümüzde bankacılık sektörü içindeki yabancı banka payı %20’ye ulaşmıştır.

Dünya çapında ülkeler arasında karşılaştırma yapıldığında, finansal istikrarın sağlanması açısından uygulamalar birbirinden önemli farklılıklar göstermektedir. Merak edilen bir konu, yabancı bankaların girişinin yerli bankacılık firmalarına nasıl etkide bulunacağıdır. Prensip olarak, yabancı girişi, yerel yapıların rekabet dolayısıyla daha etkin çalışmasını sağlayabilir ve işletme maliyetlerini düşürmeleri ile yabancıların kalıcı olarak ülkede kalmaları zorlaşabilir. Bu etkilerin her ikisi de yabancı girişinin genel refahı iyileştirmesine olumlu etkide bulunduğu sonucunu doğurur. (Demirgüç-Kunt ve Huizinga, 1999:407)

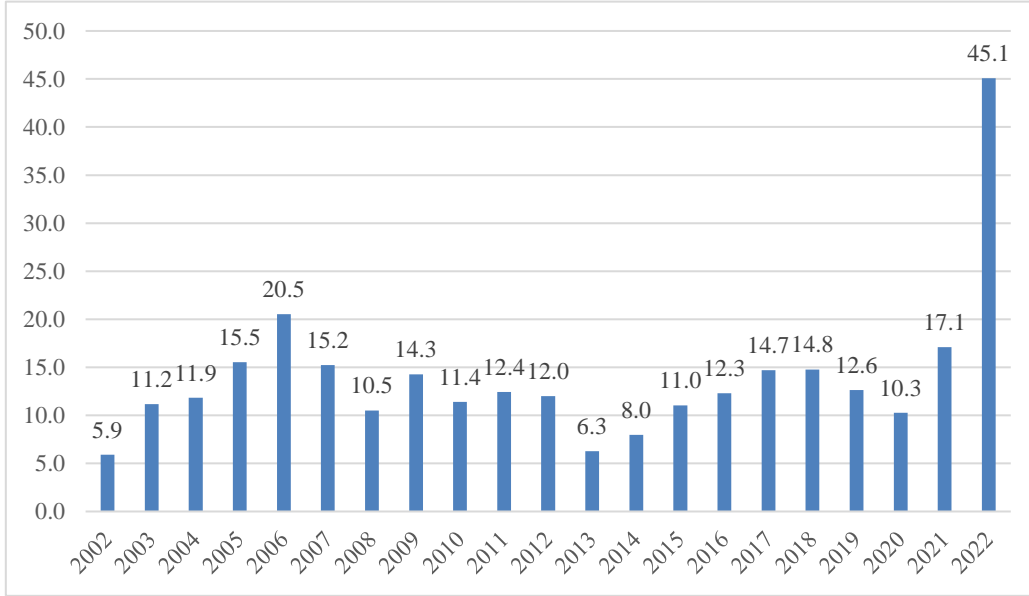
Sermayesinin % 50’sinden fazlası kurulu olunan yabancı ülkede yerleşik gerçek veya tüzel kişilere ait olan ve yönetim ve denetimi bu kişiler ya da temsilcileri tarafından kontrol edilen bankalar yabancı sermayeli banka olarak tanımlanmaktadır. Yabancı bankalar, merkezleri başka ülkelerde bulunan esas işletmenin dışarıdaki bir şubesi olabildiği gibi, doğrudan yabancı sermayeyle o ülkede kurulmuş da olabilir. (Delikanlı, 2018:45)

Türkiye’de yabancı sermayeli bankalarla Türk bankaları arasında düzenlemeler açısından bir ayırım bulunmamaktadır. Yabancı sermayeli bankaların Türkiye’de faaliyet göstermesine ilişkin hususlar 4389 Sayılı Kanunun 7 maddesi üçüncü fıkrasında “*Türkiye’de şube açmak suretiyle faaliyet gösterecek yurtdışında kurulu bankaların; a) Türkiye’ye ayrılan ödenmiş sermayelerinin (2) numaralı fıkranın (d) bendinde belirtilen miktardan az olmaması, b) Kuruldukları veya faaliyette buldukları ülkelerde mevduat kabul etmelerinin veya bankacılık işlemleri yapmalarının yasaklanmamış veya kısıtlanmamış olması, şarttır.*” hükmüyle düzenlenmiştir.(TBB, 2005:8)

Enflasyonist Ortamda Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Öz Sermaye Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi

Öz sermaye miktarı bir finansal kurumunun üstlenilebileceği riskin düzeyini belirleyen temel faktörlerden birisidir. Öz sermaye kârlılığı ise, bir şirketin öz sermayesiyle ne kadar kâr elde ettiğini gösteren bir finansal performans ölçüsüdür. Şirketin net kârını öz sermayesine bölerek hesaplanır. Yabancı sermayeli mevduat bankalarının 2002-2022 yılları arasındaki öz sermaye kârlılığı aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Şekil 1. Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaların Öz Sermayelerinin Kârlılığı 2002-2022

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, 2023

Yabancı sermayeli mevduat bankalarının 2002-2022 yılları arasında öz sermaye kârlılığı değerlendirildiğinde; 2005-2007 yıllarında, 2017-2018 yıllarında ve 2021-2022 yıllarında %15'e yakınsayan ve daha üzerinde kârlılığa sahip olduğu, 2008-2014 yılları arasında %10 civarında ve daha altında kârlılığa sahip olduğu görülmektedir. Bu kârlılık oranlarının genel ekonomi ile bağlantısı olduğu ifade edilebilir. Özellikle enflasyon oranları ile bağlantılı olarak değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Bu doğrultuda enflasyon ve etkileri hakkında bilgi verilmesi gerekmektedir.

Enflasyon ekonomide açıklanması gereken önemli bir kavramdır. Çünkü toplumdaki tüm ekonomik birimler fiyatlar genel düzeyindeki farklılıklardan önemli ölçüde etkilenmektedir. Enflasyonist ortamda paranın alım gücü azaldığı dolayısıyla daha önce satın alınan miktarda alım imkânı sağlanamamaktadır. Yüksek enflasyon ekonomik birimlerin harcama davranışlarını etkilediği için piyasalarda büyük dalgalanmalara yol açmakta ve geçmiş dönemin piyasa alışkanlıklarını bozmaktadır. Enflasyon düzeyinin ölçülmesi ve dezenflasyon politikaları ile yüksek enflasyon oranının dizginlenmesi ekonomi yönetimlerinin hassasiyetle çalışması gereken bir konudur. Türkiye'de enflasyon oranı Türkiye İstatistik Kurumunca (TÜİK) hesaplanmaktadır. Kurum tarafından farklı fiyat endeksleri oluşturulmakta olup, bu yönde tüketici fiyat endeksi (TÜFE), üretici fiyat endeksi (ÜFE) gibi fiyatlar genel düzeyindeki değişimin yönünü belirleyen birçok endeks söz konusudur. Uygulamada en sık kullanılan fiyat endeksleri; TÜFE ve ÜFE'dir (Kantar ve Öndeş 2022: 40-41).

Yüksek oranlı enflasyon yaşanan bir ortamda ekonomik birimlerin davranışları ve yatırım alışkanlıkları değişebilmektedir. Ekonomik birimler yüksek enflasyon dönemlerinde uzun vadeli pozisyon almaktan kaçınırlar. Enflasyonist dönemlerde bir tedbir olarak uygulanan sıkılaştırıcı para politikalarının sonucu olarak faizler artış sürecinde olduğundan tasarruf sahipleri kısa vadeli mevduatlara yönelmelidir. Bu durum bankaların faiz riskini arttıran bir etkiye sahiptir. Sonuç olarak,

Enflasyonist Ortamda Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Öz Sermaye Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi

enflasyonist ortam; ekonomik birimlerin varlıklarını etkilemekte, tüketim ve yatırım davranışlarını değiştirmekte, bankaların mali yapısını etkilemekte ve sonuç olarak finansal sistemde ve piyasalarda bozucu etkisi bulunmaktadır (Kurt, 2023: 8).

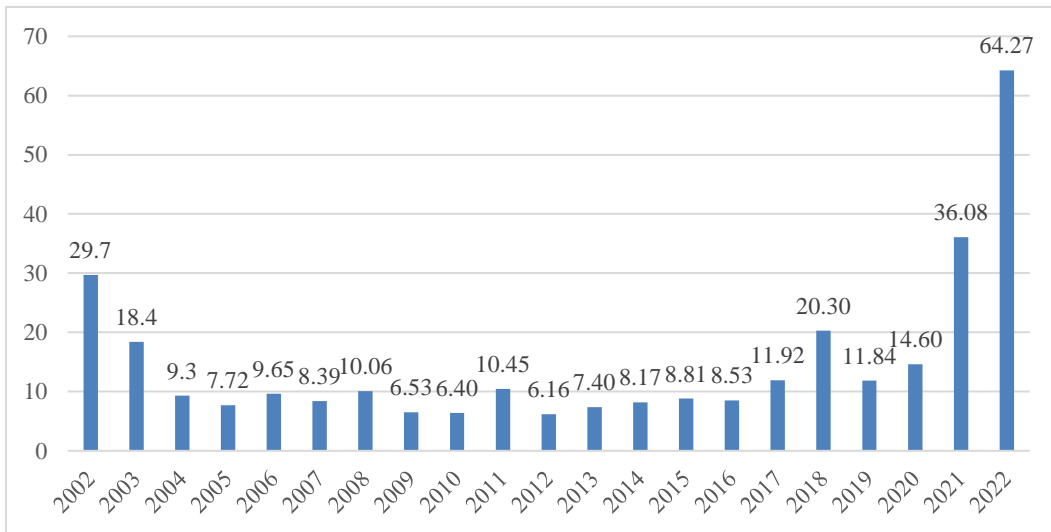
Enflasyon, en temelde iktisadi birimlerin ellerinde tuttukları ve getirisi olmayan para üzerinde bir “vergi” etkisi oluşturarak toplumsal refah kaybına yol açmaktadır. Bununla beraber fiyatların sıklıkla değiştiği bir ekonomide görece fiyatlar da değişeceği için kaynakların etkin dağılımında yaşanacak olan aksaklıklar da önemli bir verimlilik problemini beraberinde getirecektir. Enflasyonun neden olduğu sorunları inceleyen akademik literatür, yüksek enflasyonun uzun dönemli büyüme, yatırımlar, finansman maliyetleri, finansmana erişim ve gelir dağılımı gibi birçok temel makroekonomik değişkeni olumsuz etkilediği konusunda çok güçlü kanıtlar sunmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2018: 6-7).

Bankaların enflasyon dönemlerinde kredi hacmindeki artışa paralel olarak toplanan mevduatlarında da artış kaydedilmektedir. Faiz oranlarında mevduat ile kredi faiz makasının açılması sonucunda bankaların kârları da büyümektedir. Enflasyon oranında hızlı artış ve süregelen yapı bankaların bilançolarında birçok kalemi önemli ölçüde etkileyebilmektedir.

Makroekonomik faktörlerdeki değişim faiz marjlarını etkileyebilmektedir. Yüksek enflasyon faiz marjlarının daha yüksek olmasına bunun sonucunda karlılığın da artmasına etkide bulunduğu görülmektedir. Enflasyon, daha yüksek kâr, daha fazla işlem ve genellikle daha kapsamlı şube ağları ve ayrıca bankalarda daha yüksek gelir oluşmasını sağlamaktadır. Enflasyon ile banka kârlılığı arasında pozitif ilişki bulunmakta olup, banka gelirleri enflasyon ile birlikte banka maliyetlerinden daha fazla arttığı değerlendirilebilir. Ayrıca, yüksek reel faiz oranları, daha yüksek faiz marjlarına ve artan kârlılığa işaret etmektedir. (Demirgüç-Kunt ve Huizinga, 1999:383)

Fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi ekonomide çok büyük değişikliklere sebep olduğu için enflasyonun etkilerinin araştırılması gerekli görülmektedir. Bu çalışmada TÜFE dikkate alınmış olup, analiz uygulamasında da belirtilen enflasyon oranları kullanılmıştır. Bu hususta TÜFE kullanılması, piyasayı anlamak ve dönemsel olarak daha çok hane halkı davranışlarını ve etkileşimini değerlendirmek için böyle bir tercihte bulunulmuştur. Türkiye’de TÜFE’nin 2002-2022 yılları arasındaki gelişimi aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Şekil 2. Tüketici Fiyat Endeksi Oranları 2002-2022

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2024

Enflasyonist Ortamda Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Öz Sermaye Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi

2001 yılında bankacılık alanında yapılan yasal düzenlemelerin etkisi ve sağlanan ekonomik ve siyasi istikrar ile 2004 yılından itibaren 2018 yılına kadar geçen dönemde enflasyon oranı nispeten düşük seviyede olduğu görülmektedir. 2018 yılından itibaren yaşanan önemli ekonomik ve siyasi olayların ardından 2020 yılı itibariyle enflasyon oranında ciddi bozulmanın ana nedeni olarak tüm dünyayı etkileyen COVID 19 salgını olduğu söylenebilir.

Türk bankacılık sisteminde hatırı sayılır bir paya sahip bulunan yabancı sermayeli mevduat bankalarının öz sermaye kârlılığını etkileyen faktörler hakkında araştırma yapılması önemli görülmektedir. Bu doğrultuda uygulama çalışmasının temel amacı, Türk bankacılık sektöründe 2022 verilerine göre %20 paya sahip yabancı sermayeli mevduat bankaların öz sermaye kârlılığına etki eden faktörlerin enflasyon oranında yaşanan artış da dikkate alınarak tespit edilmesidir. Bu çalışmada, Türkiye’de kurulmuş mevcut 2010-2022 yılları arasında faaliyette bulunmuş 12 adet yabancı sermayeli mevduat bankası kapsam içinde örneklem olarak değerlendirilmektedir. Enflasyonist ortam ile ilişkili analiz gerçekleştirileceği dolayısıyla Türkiye ekonomisinde 2010 yılında TÜFE’nin dip seviyeye inerek 6,40 oranından 2011 yılında hızlı bir şekilde yükselmek suretiyle 10,45 seviyesine ulaşması TÜFE’de ciddi bozulmaya işaret olduğundan bu çalışmada analize konu bankaların 2010-2022 yılları arasında 13 yıllık verisi kullanılmaktadır.

Çalışmada 12 yabancı sermayeli bankanın 13 yıllık dönemde çok sayıda verisinin değerlendirmeye konu olması dolayısıyla uygulama çalışmasında panel veri analizi yöntemi kullanılmaktadır. Çalışmanın analiz uygulamasında bağımlı değişken olarak Net Kâr/Öz Sermaye oranına etki eden faktörler belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu çalışma, yabancı sermayeli mevduat bankaları ile ilgili uygulama itibariyle özgün bir analizdir. Özellikle enflasyon düzeyinin bankaların öz sermaye kârlılığını nasıl etkilediği, enflasyonun istikrarlı olduğu dönemle yüksek seyrettiği dönem arasında farklılık bulunup bulunmadığı ile seçilen faktörlerin kârlılığa ne miktarda ve hangi yönde etkide bulunduğu hususunda literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinin planları itibariyle; ilk önce uygulama konusu ile ilgili literatür taramasına yer verilecek, akabinde metodoloji bilgisi kapsamında; araştırmanın amacı, kapsamı, modeli ve analizi ile elde edilen bulgular ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Son olarak araştırmanın sonuç ve önerilerine yer verilecektir.

2. Literatür Taraması

Enflasyonun olası etkileri hususunda yapılan birçok çalışma göstermiştir ki bu makro ekonomik faktörün öz sermaye kârlılığını arttırıcı yönde etkisi bulunmaktadır. Enflasyon genel fiyatlar seviyesini arttırıcı bir etkisinin bulunduğu dolayısıyla nominal olarak kârları yükseltmekle birlikte reel olarak enflasyondan arındırılmış şekli ile bu durum kesin olarak kârı arttırdığı veya azalttığı yönünde bir tahminde bulunulamaz. Bu durum ancak enflasyon muhasebesi uygulanması veya analiz edilmesi suretiyle tespit edilebilir. Literatürde, panel veri analizi yöntemi kullanarak bankaların kârlılığını etkileyen faktörleri araştırmış bulunan çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Athanasoglou v.d., (2008), 1995-2001 yılları arasında Yunanistan’da faaliyette bulunan bankaların kârlılığına etki eden faktörlerin belirlenmesi için yaptıkları araştırmada; enflasyonun banka kârlılığı üzerinde pozitif etkisi olduğunu ve sermaye büyüklüğü ile işgücü verimliliği değişkenlerinin banka kârlılığını pozitif yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Demirhan (2010), Türkiye’de 2003-2008 yılları kapsamında bankaların finansal yapıya ilişkin kararlarının kârlılık üzerindeki etkisini tespit etmek üzere yapmış olduğu çalışmada panel veri analizi yöntemi kullanmış olup; ulaşılan sonuçlara göre aktif büyüklüğü ve kârlılık arasında olumlu, faiz dışı giderler ile kârlılık arasında ters yönde ilişki belirlenmiştir.

***Enflasyonist Ortamda Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Öz Sermaye
Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi***

Taşkın (2011), 1995-2009 yıllar kapsamında Türkiye’de faaliyette bulunan ticari bankalarının performanslarını etkileyen faktörleri belirlemek üzere gerçekleştirdiği çalışmada panel veri analizi yöntemini kullanmıştır. Performans ölçütü olarak hem öz sermaye kârlılığı, hem aktif kârlılığı ve hem de net faiz marjı değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda; öz sermaye kârlılığının bağımsız değişken olduğu ve rassal etkiler modeli kullanılmak suretiyle elde edilen bulgulara göre bankaların kârlılıklarına ilişkin performanslarının en fazla mikro değişkenlerden etkilenmekte olduğunu, makroekonomik unsurların ise kârlılık üzerinde çok fazla bir etkiye sahip olmadığını tespit etmiştir.

Hoffmann (2011) çalışmasında, 1995-2007 döneminde Amerikan bankacılık sektöründe 11.777 bankayı örneklem olarak kullanarak dinamik panel veri analizi uygulamıştır. Çalışmada ulaşılan bulgulara göre; Öz Sermaye kârlılığı ile sermaye yeterliliği arasında doğrusal olmayan bir etkinin olduğu tespit edilmiştir.

Trujillo-Ponce (2013), 1999–2009 dönemi veri seti kullanarak İspanyol bankacılık sektöründen 89 banka örneklemini ile dinamik panel veri analizi uygulamıştır. Çalışmanın bulgularına göre, enflasyon gibi makroekonomik faktörlerle kârlılık arasında pozitif yönde bir etki olduğu belirlenmiş olmakla birlikte Öz Sermaye kârlılığını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Güneş (2015), Türkiye’de mevduat bankaların 2002-2012 yılları kapsamında verilerini panel veri modeli ile analiz ettiği çalışmasının bulgularına göre; enflasyon beklentilerinin kârlılığa pozitif etkide bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Özkaynak kârlılığı analiz sonuçlarına göre sermaye ve enflasyon değişkenleri ile aktif kârlılık arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Sarıtaş vd. (2016), dinamik panel veri modeli kullanılarak yapmış olduğu çalışmada 2005-2013 dönemi kapsamında Türkiye’de mevcut 11 adet bankanın analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; mevcut enflasyon oranının öz sermaye kârlılığına anlamlı ve pozitif yönde etkide bulunduğu tespit edilmiştir.

Aydın (2019) yapmış olduğu çalışmada, Türkiye’de 2005-2015 yılları kapsamında faaliyette bulunan ticari bankaların ilişkin verileri kullanılarak panel veri regresyon analizi uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre; bağımlı değişkenin özkaynak kârlılığı olduğu modelde enflasyon oranı ile özkaynak kârlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir.

Demirel vd. (2021) çalışmalarında, 2005-2017 dönemine ilişkin verileri kullanarak regresyon yöntemi ile BIST’te mevcut işlem gören bankaların finansal performansları ile makroekonomik faktörler ve içsel değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma bulgularına göre; öz kaynak kârlılığı ile toplam aktifler arasında olumlu yönde ilişki bulunurken finansal kaldıraç, enflasyon, yaş ve işsizlik arasında istatistiki olarak anlamlı ilişki belirlenmemiştir.

Ulusal düzeyde karlılık odaklı yapılan panel veri analiz çalışmalarından bazıları etki faktörleri ile birlikte Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Ulusal Alanda Yapılan Panel Veri Analiz Çalışmaları

Araştırmacı	Yıl	Yöntem	Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler
Kaya	2002	Panel Veri Analizi- İki Aşamalı yöntem	Aktif Karlılığı, Özkaynak Karlılığı, Net Faiz Marjı	Likidite, Özkaynak, Personel giderleri, Mevduat, Piyasa payı, Takipteki alacaklar, Yabancı para pozisyonu, Menkul Kıymet
Tunay ve Silpar	2006	Panel Veri Analizi	Aktif Karlılığı, Özkaynak Karlılığı	Faiz Dışı Gider, Faiz Dışı Gelir, Banka Büyüklüğü, Özkaynaklar, Büyüme Oranı, Borsa Piyasa Kapitalizasyonu
Atasoy	2007	Panel Veri Analizi- Çoklu Doğrusal Regresyon	Aktif Karlılığı, Net Faiz Marjı	Enflasyon, Büyüme Oranı, Özkaynak/Aktifler, Mevduatlar/Aktifler, Krediler/Aktifler, Takipteki Alacaklar, Aktif Büyüklüğü
Ata	2009	Panel Veri Analizi	Aktif Karlılığı	Banka Aktif Büyüklüğü, Krediler/Mevduat, Sermaye Yeterliliği Oranı, Takipteki Krediler, GSYİH, TÜFE
Demirhan	2010	Panel Veri Analizi	Aktif Karlılığı, Özkaynak Karlılığı, Net Faiz Gelirleri, Faiz Dışı Gelirler	Toplam Mevduat / Toplam Pasifler - Alınan Krediler/ Toplam Pasifler - Özkaynaklar/ Toplam Pasifler - - Bankanın Toplam Aktifleri/ Toplam Bankacılık Sektörü Aktifleri - Net Faiz Gelirleri/ Toplam Aktifler (Net Faiz Marjı'nın bağımlı değişken olarak kullanıldığı model hariç) - Faiz Dışı Gelirler/ Toplam Aktifler (Faiz Dışı Gelirler'in bağımlı değişken olarak kullanıldığı model hariç) - Faiz Dışı Giderler/ Toplam Aktifler
Taşkın	2011	Panel Veri Analizi	Aktif Karlılığı, Özkaynak Karlılığı, Net Faiz Marjı	Toplam Krediler/ Toplam Aktifler (KRED), Aktif Büyüklüğü (SIZE), Özkaynaklar /Toplam Aktifler (SYR), Özel Karşılıklar/ Toplam Krediler (NPL), Personel Giderleri/ Toplam Gelirler (PGIDER), Bilanço Dışı Faaliyetler/ Toplam Aktifler (OFFBS), Yabancı Banka (DF), Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), Sanayi Üretim Endeksi (UREN), Faiz Oranı (INT), Enflasyon Oranı (TUFE)
Güneş	2015	Panel Veri Analizi	Aktif Karlılığı, Özkaynak Karlılığı	Büyüklük (BÜY), Sermaye (SER), Risk Yönetimi (RİSK), Gider Yönetimi (GİDER), Takipteki Krediler (TKREDİ), Likidite (LİK), Enflasyon (ENF), GSYİH Büyüme Oranı (GSYİH), Yoğunlaşma (YOĞ)
Sarıtaş vd.	2016	Panel Veri Analizi	Aktif Karlılığı, Özkaynak Karlılığı	Sermaye Yeterlilik Rasyosu, Takipteki Krediler/Toplam Kredi, Toplam Kredi ve Alacaklar/Aktif, Toplam Mevduat/Toplam Aktif, Özkaynak/Varlık Toplamı, Toplam Gelir/Toplam Gider, TCMB'nin Gecelik Borç Verme Faiz Oranı, Büyüme Oranı, Enflasyon Oranı, 2008 Krizi ve Sanayi Üretim Endeksi.

**Enflasyonist Ortamda Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Öz Sermaye
Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi**

Saldanlı Aydın	ve	2016	Panel Veri Analizi	Aktif Karlılığı, Özkaynak Karlılığı	Likit Aktifler, Kısa Vadeli Yükümlülükler, Faiz Dışı Gelirler, Personel Giderleri
Kocaman, Hazar Babuşcu Aydın	ve	2018	Statik Panel Veri Analizi	Aktif Karlılığı, Özkaynak Karlılığı	Sektör Payı, Likit Aktifler, Sermaye Yeterlilik Oranı, Takipteki Krediler, Enflasyon, Faiz Oranı, GSYİH
Aydın		2019	Panel Veri Analizi	Aktif karlılığı (AK) Özsermaye karlılığı (ÖK)	Kredi riski (KRİSK) Büyüklük (BÜY) Likidite riski (LRİSK) Faaliyet giderleri (FGİDER) Sermaye (SER) Net faiz gelirleri (NFGELİR) Faiz dışı gelirler (FDGELİR) Makroekonomik bağımsız değişkenler Ekonomik büyüme (EBÜY) Enflasyon oranı (ENFO) Sektörel bağımsız değişkenler Kredi yoğunlaşması (HHI-Kredi)
Demirel vd.		2021	Panel Veri Analizi	Aktif karlılığı, Özsermaye karlılığı, Tobin's Q, Fiyat/Kazanç Oranı	Finansal Kaldıraç, Toplam Aktifler, Banka Yaşı, İşsizlik, Enflasyon

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışmada enflasyonist ortamda yabancı sermayeli mevduat bankalarının öz sermaye kârlılığına etki eden faktörler araştırılmaktadır. Bu grup bankalar bankacılık sektörünün toplam aktifleri itibariyle %20'sini oluşturmaktadır. Belirtilen büyüklük ile yabancı sermayeli mevduat bankaları Türk finans sisteminde önemli bir konuma sahiptir. Yabancı sermayeli mevduat bankaları verimli çalışması ve faaliyetlerini yüksek performans ile ifa etmesi ile ilgili olarak öz sermaye kârlılığına etki eden faktörler belirlenerek değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Yabancı sermayeli bankalarının öz sermaye kârlılığına etki eden faktörlerin belirlenmesi ile ilgili çalışmanın analiz uygulamasında bağımlı değişken olarak Net Kâr / Öz Sermaye oranına etki eden faktörler belirlenmeye çalışılmaktadır. Türkiye'de kurulmuş mevcut 2010-2022 yılları arasında faaliyette bulunan yabancı sermayeli mevduat bankaları kapsam içinde değerlendirilmiştir. Bank Mellat Habib Bank Limited, Intesa Sanpaolo S.p.A., JPMorgan Chase Bank N.A. ve Société Générale (SA) şeklinde sıralayabileceğimiz şube bankacılığı şeklinde hizmet veren Türkiye'de tek şube ile veya birkaç şube ile faaliyette bulunan yabancı sermayeli bankalar başka bir ülkede yerleşik bir biçimde çalışmalarını sürdürdükleri dolayısıyla Türkiye'de kurulmuş olmadıkları dikkate alınarak kapsam dahiline alınmamıştır. Türkiye'de mevcut kurulmuş olmakla birlikte faaliyetleri itibariyle veri kısıtı bulunan; Bank of China Turkey A.Ş., MUFG Bank Turkey A.Ş. ve Rabobank A.Ş. analiz kapsamında değerlendirilememiştir. Sonuç itibariyle Türkiye'de kurulmuş 12 adet yabancı sermayeli mevduat bankası verileri kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Bu bankalar gerek şube sayıları, gerekse sermaye miktarları ve varlıkları itibariyle tam homojen bir yapıya sahip değildir. Panel veri analizi uygulama şekli etki analizi olduğundan örneklemin homojen olması değil belli kriterleri sağlaması yeterli olacaktır. Yabancı sermayeli bankalar ile ilgili yapılmış çok sayıda bilimsel çalışma bulunmaktadır. Burada; bankacılık faaliyeti yürütmek, Türkiye'de kurulmuş olmak, yabancı sermayeli olmak gibi genel bazı ayrımların yanı sıra dengeli panel uygulaması için veri eksikliğinin bulunmaması bu çalışmada dikkate alınarak veri seti oluşturulmuştur. Bu bankaların listesi Tablo 2'de yer almaktadır.

Enflasyonist Ortamda Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Öz Sermaye Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi

Örneklem olarak kullanılan tüm bankaların ilgili zaman periyodunda tüm verilerine erişilerek analiz çalışması gerçekleştirilmiştir. Bankaların finansal tüm verileri Türkiye Bankalar Birliği tarafından hazırlanan Türkiye'de Bankacılık Sistemi Seçilmiş Rasyolar (2010-2022) çalışmasından elde edilmiş olup, enflasyon verisi ise TÜİK verilerine dayanmaktadır.

Aynı zaman (t) döneminde n sayıda birim için gereksinim duyulan tüm veriler elde edilebilmesi halinde bu veri seti dengeli panel olarak ifade edilmektedir (Wooldridge, 2012:469). Çalışmanın veri seti kapsamındaki tüm yabancı sermayeli bankalarının 2010-2022 yılları arasında değişken olarak kullanılan finansal verilere erişilmiş olması dolayısıyla dengeli panel uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada dönemsel farklılaşma yönüyle 2010-2016 yılları arası düşük enflasyon oranının bulunduğu, 2017-2022 yılları arası ise enflasyon oranlarında yükseliş olduğu dönemler olarak değerlendirilmiştir. Örneklem olarak belirlenen tüm bankaların analiz yapılan dönem itibarıyla 2010-2022 yıllarında yabancı sermayeli bankacılık statüsü mevcuttur. Uygulama çalışmasında kullanılan örneklem bilgileri ve aktiflere göre tüm bankacılık sektörü içindeki payları Tablo 2.'de verilmektedir.

Tablo 2. Araştırma Örneklemi Yabancı Sermayeli Mevduat Banka Bilgileri

Gösterim	Mevduat Bankası	Aktiflere Göre Sektör Payı (2022)
1	Alternatifbank A.Ş.	0,4
2	Arap Türk Bankası A.Ş.	0,1
3	Burgan Bank A.Ş.	0,4
4	Citibank A.Ş.	0,3
5	Denizbank A.Ş.	4,0
6	Deutsche Bank A.Ş.	0,1
7	HSBC Bank A.Ş.	0,7
8	ICBC Turkey Bank A.Ş.	0,5
9	ING Bank A.Ş.	0,8
10	QNB Finansbank A.Ş.	4,6
11	Turkland Bank A.Ş.	0,1
12	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	8,8

Araştırma çalışmasında yabancı bankalarının öz sermaye kârlılığına etki eden muhtemel faktörlerin tespit edilmesi yönünden kullanılan değişkenler bankaların finansal tablolarında yer alan öz sermaye kârlılığını etkileyen kalemlerden oluşmaktadır. Bu doğrultusunda çalışmanın analiz aşamasında yararlanmak üzere belirlenen değişkenler ve kısaltmalar Tablo 3.'teki gibidir.

Tablo 3. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler Tablosu

Kısaltma	Değişken Açıklaması	Değişken Türü
ÖZKÂR	Net Kâr/Öz Sermaye	Bağımlı
AKKÂR	Net Kâr/Toplam Aktifler	Bağımsız
MEV	Toplam Mevduat / Toplam Varlıklar	Bağımsız
ÖZAK	Öz Sermaye / Toplam Aktifler	Bağımsız
AKRE	Alınan Krediler / Toplam Varlıklar	Bağımsız
FGEL	Faiz Gelirleri / Toplam Varlıklar	Bağımsız
FGİD	Faiz Giderleri / Toplam Varlıklar	Bağımsız
SYO	Sermaye Yeterliliği Oranı	Bağımsız
LİKİT	Likit Aktifler / Toplam Aktifler	Bağımsız
TKRE	Toplam Krediler / Toplam Varlıklar	Bağımsız
FİNVAR	Finansal Varlıklar (Net) / Toplam Varlıklar	Bağımsız
ENF	Enflasyon Oranı	Bağımsız
D	Enflasyonist Dönem Kukla Değişkeni	Bağımsız

Enflasyonist Ortamda Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Öz Sermaye Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi

Uygulama çalışmasında Net Kâr/Öz Sermaye bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bankaların öz sermaye kârlılığına etki eden faktörler daha önce yapılmış bulunan bilimsel çalışmalardan elde edilen bilgiler ışığında özgün bir veri seti oluşturularak analiz çalışmasında değerlendirilmiş olup; ilgili faktörlerin beklenen etki durumu şöyledir:

- Net Kâr/Toplam Aktifler, istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etki beklenmektedir.
- Toplam Mevduat / Toplam Varlıklar, istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etki beklenmektedir.
- Öz Sermaye / Toplam Aktifler, istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etki beklenmektedir.
- Alınan Krediler / Toplam Varlıklar, istatistiki olarak anlamlı ve negatif etki beklenmektedir.
- Faiz Gelirleri / Toplam Varlıklar, istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etki beklenmektedir.
- Faiz Giderleri / Toplam Varlıklar, istatistiki olarak anlamlı ve negatif etki beklenmektedir.
- Sermaye Yeterliliği Oranı, istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etki beklenmektedir.
- Likit Aktifler / Toplam Aktifler, istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etki beklenmektedir.
- Toplam Krediler / Toplam Varlıklar, istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etki beklenmektedir.
- Finansal Varlıklar (Net) / Toplam Varlıklar istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etki beklenmektedir.

belklenmektedir.

Belirtilen finansal oranlara ilave olarak enflasyon oranlarının (TÜFE) çift haneli rakamlara ulaşp daha sonra da devamlı bir artış trendine girdiği 2017 yılı için bir kukla değişken (KD) modele dahil edilmiştir. Böylelikle 2017 yılı sonrasında yaşanan yüksek enflasyonun bağımlı değişken (öz sermaye kârlılığı) üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışma ile yabancı sermayeli mevduat bankalarının öz sermaye kârlılığına etki eden faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Etki eden faktörlerin tespitinde araştırmacılar tarafından genellikle panel veri analizi yöntemi kullanılmaktadır. Panel veri analizi uygulama itibariyle yatay kesit ve zaman serisi verileri birleştirmek suretiyle oluşturulan bir regresyon analiz yöntemidir (Tatoğlu, 2021: 6).

Panel veri modelinde etki faktörlerinin tespiti amacıyla bir tane bağımlı değişken ile birden çok bağımsız değişken kullanılmaktadır. Panel veri modeli istatistiki bir model olduğu için hata terimi de modelde yer almaktadır. Modelde kullanılan değişkenler hem birime hem de zaman serisine göre değişim göstermekte olduğundan her ikisi için de farklı indislerin modelde yer alması gerekmektedir (Taysı, 2020: 21).

$$Y = \alpha_{it} + \beta_{it} X_{it} + u_{it} \quad i=1, \dots, N ; t=1, \dots, T \quad (1)$$

Formülde mevcut kullanılan terimler itibariyle, Y: bağımlı değişkeni, x: bağımsız değişkeni, α sabit parametreyi, β eğim parametresini ve u hata terimini ifade etmektedir. i alt indisi birey, firma, şehir, ülke gibi birimleri, t alt indisi ise gün, ay, yıl gibi zamanı göstermektedir (Tatoğlu, 2020: 7).

3.2. Araştırmanın Modeli ve Bulgular

Bu çalışmada yabancı sermayeli mevduat bankalarının öz sermaye kârlılığını etkileyen faktörlerin tespiti için “Net Kâr/Öz Sermaye” oranı bağımlı değişken olup, Tablo 2.’de belirtilen bağımsız değişkenler kullanılmak suretiyle model tahmini yapılmaktadır. Toplam 156 gözlem ile analiz gerçekleştirilmektedir. Panel veri analizi için Stata 17 programı kullanılarak çözümlene yapılmıştır.

Çalışmada yabancı sermayeli mevduat bankalarının öz sermaye kârlılığına etki eden faktörleri tespit etmek amacıyla panel veri analizi yöntemi kullanılmış olup, uygulanan model aşağıdaki gibidir;

$$\begin{aligned} \text{ÖZKAR}_{it} = & \alpha_{it} + \beta_{it} \text{AKKAR}_{it} + \beta_{it} \text{MEV}_{it} + \beta_{it} \text{ÖZAK}_{it} + \beta_{it} \text{AKRE}_{it} + \beta_{it} \text{FGEL}_{it} + \beta_{it} \text{FGİD}_{it} + \beta_{it} \text{SYO}_{it} + \beta_{it} \text{LİK} \\ & \text{İT}_{it} + \beta_{it} \text{TKRE}_{it} + \beta_{it} \text{FİNVAR}_{it} + \beta_{it} \text{ENF}_{it} + \beta_{it} \text{D}_{it} + u_{it} \end{aligned} \quad (2)$$

**Enflasyonist Ortamda Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Öz Sermaye
Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi**

Uygulamada $i=1, \dots, 12$ örneklem bankaları, $t=2010, \dots, 2022$ zaman serisini göstermektedir. Değişkenlerle ilgili tanımlayıcı istatistiklere ait sonuçlar Tablo 4.'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler Tablosu

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
ÖZKAR	10.90	19.71	-176.68	60.92
AKKAR	1.39	1.97	-11.90	9.79
MEV	58.92	14.11	14.93	84.52
ÖZAK	12.18	4.62	2.88	39.69
AKRE	15.93	13.36	0	57.19
FGEL	8.30	2.64	2.79	23.24
FGİD	4.06	1.96	0.46	13.09
SYO	20.31	7.71	12.57	62.95
LİKİT	30.89	14.66	10.80	91.30
TKRE	56.30	14.36	5.52	78.90
FİNVAR	24.25	15.03	4.55	75.81
ENF	16.53	15.85	6.16	64.27

Çalışmanın değişkenlerine ilişkin Tablo 4.'te yer alan Türkiye Bankalar Birliği verileri ışığında tanımlayıcı istatistiklere göre, örneklemde yer alan bankaların ortalama öz sermaye kârlarının yaklaşık %11, aktif kârlarının ise %1.39 düzeyinde olduğu görülmektedir. Özellikle Turkland Bank A.Ş.'nin 2019 yılı öz sermaye kârlılığının oldukça yüksek sayılabilecek zarar ile %-176,68 oranı ve ICBC Turkey Bank A.Ş.'nin 2022 yılı oldukça yüksek öz sermaye kârlılığı %60,92 oranı ilginç bir ayrıntı olarak değerlendirilebilir. Değişkenler ile ilgili diğer önemli bulgu ise örneklemdeki bankaların aktiflerinin %12.18'i öz sermaye ile finanse edilirken, bu oran en yüksek ise %39.69'a ulaşabilmektedir. Aktiflerin öz sermaye ile finanse edilmeyen kısmı yabancı kaynak ile finanse edildiğinden, örneklemdeki yabancı kaynak finansmanının ideal düzey olarak %50'nin üzerinde olduğu ancak ülkemiz gibi finansal piyasaların tam gelişmediği ülkelerde %60 oranında yabancı kaynak finansmanının da makul kabul edilebileceği söylenebilir. Örneklemdeki bankaların toplam varlıkları içindeki toplam mevduat payının ortalama yaklaşık %59 düzeyinde, aktif içindeki alınan kredilerin ise ortalama %15.93 düzeyinde olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, gözlem döneminde (2010-2022) ortalama enflasyon oranının %16,53 seviyesinde olduğu, dönemdeki en düşük enflasyon oranı %6.16 iken, en yüksek enflasyon oranının ise %64.27 düzeyinde çıktığı ve böylece oranın en düşük olduğu yıla göre on katından fazla artış gösterdiği görülmektedir.

3.3. Verilerin Analizi

Bu çalışmada yabancı sermayeli bankalarının öz sermaye kârlılığını etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla panel veri analizi modeli uygulanmıştır. Çalışmada kullanılan veri seti hem yatay ($n=12$) hem de dikey ($t=13$) kesit değerleri içermesi dolayısıyla panel veri analizi ile uygulama yapılması tercih edilmiştir. Bu sayede, çalışma 156 gözlem üzerinden analiz edilmiştir.

Uygulamada yatay kesite ilişkin verilerle zaman serisine ilişkin tüm verilerin birleştirilmesi sonucunda oluşan veri setine "Havuzlandırılmış Veri (Pooled Data)" denilmektedir (Güriş, 2015: 2; Gujarati, 2003: 28). Yatay kesit analizlerine veya zaman serisi analizlerine kıyasla panel veri analizinin daha çok bilgi içermesi nedeniyle, istatistiksel analiz uygulamalarında panel veri analizi yöntemi daha fazla tercih edilmektedir (Gökbulut, 2009: 143).

3.4. Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırma çalışmasında panel veri analizi yapılmadan önce analizde kullanılan değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun bulunup bulunmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Bu

Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi

doğrultuda seçilen farklı iki değişken arasında basit korelasyon katsayısının 0.80 ve üstü olmaması doğrusal bağlantı sorunu olmadığına işaret etmektedir (Kasım, 2019: 122). Çalışmada panel veri analizi uygulamasına geçmeden evvel değişkenler arasında korelasyon analizi yapılmış olup Tablo 5'te korelasyon analizinden elde edilen katsayı verileri gösterilmektedir.

Tablo 5. Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

	ÖZKAR	AKKAR	MEV	ÖZAK	AKREDİ	FGEL	FGİD	SYO	LİKİT	TKREDİ	FİNVAR	ENF
ÖZKAR	1.00											
AKKAR	0.88	1.00										
MEV	-0.09	-0.11	1.00									
ÖZAK	0.19	0.47	-0.12	1.00								
AKREDİ	0.05	0.06	-0.89	0.05	1.00							
FGEL	0.00	0.11	0.07	0.27	-0.23	1.00						
FGİD	-0.32	0.40	0.27	-0.34	-0.35	0.62	1.00					
SYO	0.27	0.45	-0.05	0.41	0.05	0.05	-0.28	1.00				
LİKİT	0.03	0.18	-0.06	0.49	0.12	-0.15	-0.48	0.29	1.00			
TKREDİ	-0.17	-0.34	0.06	-0.41	-0.12	0.17	0.48	-0.61	-0.73	1.00		
FİNVAR	0.27	0.43	-0.01	0.26	-0.03	0.16	-0.09	0.64	0.08	-0.54	1.00	
ENF	0.41	0.37	0.07	-0.15	-0.03	0.07	0.08	0.35	-0.27	-0.19	0.45	1.00

Tablo 5.'te yer alan Pearson korelasyon katsayıları incelendiğinde, AKKAR ve ÖZKAR arasında 0.88 düzeyinde pozitif, AKREDİ ve MEV arasında 0.89, TKREDİ ve LİKİT arasında 0.73 düzeyinde negatif korelasyon olduğu görülmektedir. Elde edilen korelasyon analizine göre modeli oluşturan değişkenlerin uyumlu çalışması açısından ve etkileşimi yanlış olabileceği değerlendirilen değişkenlerin modelden çıkarılması gerekmektedir. Netice itibariyle modelde olası çoklu doğrusal bağlantı probleminden kaçınmak için AKKAR, MEV ve LİKİT değişkenleri analiz dışında bırakılmıştır.

Bu durumda araştırma modelinin son hali aşağıdaki gibidir;

$$\text{ÖZKAR}_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}\text{ÖZAK}_{it} + \beta_{it}\text{AKRE}_{it} + \beta_{it}\text{FGEL}_{it} + \beta_{it}\text{FGİD}_{it} + \beta_{it}\text{SYO}_{it} + \beta_{it}\text{TKRE}_{it} + \beta_{it}\text{FİNVAR}_{it} + \beta_{it}\text{ENF}_{it} + \beta_{it}\text{D}_{it} + u_{it} \quad (3)$$

Uygulamada zaman serisinin istatistiksel analizi gerçekleştirilmeden evvel seriyi oluşturan sürecin birim kök içerip içermediğinin değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Zaman içinde sabit olmayan seriler kullanılarak yapılan ekonometrik analizler, sapmalı sonuçlara yol açabilir (Tatoğlu, 2013: 199).

Araştırma örneklemindeki birimler arasında korelasyonun varlığı veya yokluğu durumunda uygulanacak birim kök testleri farklılık göstermektedir. Korelasyonun olmadığı durumlarda kullanılan birim kök testleri birinci nesil testler, korelasyonun olduğu durumlarda kullanılan birim kök testleri ise ikinci nesil testler olarak adlandırılmaktadır (Güriş, 2013: 204). Birimler arası korelasyon olup olmadığının belirlenmesi amacıyla Peseran's CD Testi'nden yararlanılmaktadır. Bu testte "H₀ : Birimler arasında bağlılık yoktur" olarak tanımlanırken p değeri > 0,05 ise H₀ reddedilemez, bu durumda birinci nesil birim kök testlerinin uygulanması gerekmektedir. Tablo 6'da değişkenlere ilişkin kesit bağımlılık sonuçları verilmektedir.

Tablo 6. Birim Kök Testleri

Değişken	Pesaran (2004) CD Test	Pesaran'ın CIPS Birim Kök Testi	
		Düzye	Birinci Fark
		CIPS	CIPS
ÖZKAR	14.61***		-2.73***
AKREDİ	1.99**		-3.47***
ÖZAK	5.51***	-2.39**	
FGEL	17.31***		-3.23***
FGİD	17.26***		-3.54***
SYO	11.69***		-3.20***
TKEDİ	7.46***	-2.67***	
FİNVAR	21.01***	-2.75***	

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 önem düzeylerini göstermektedir.

Pesaran (2004) CD Testi sonuçlarına göre modeldeki birimler arasında korelasyon olduğu ve bu nedenle ikinci nesil birim kök testlerinin uygun olduğu ortaya çıkmıştır. Modeldeki birimler yabancı sermayeli bankalardır ve belli bir sektör (bankacılık sektörü) içinde oldukça sınırlı bir örnekleme temsil etmektedirler. Bu nedenle birimler arasında korelasyon olması beklenen bir durumdur. Kullanılan değişkenlere Pesaran CIPS ikinci nesil birim kök testi uygulanmıştır. ÖZAK, TKREDİ ve FİNVAR değişkenleri düzeyde durağan iken, ÖZKAR, AKREDİ, FGEL, FGİD ve SYO değişkenlerinin birinci farkları alınarak durağanlığı sağlanmıştır ve bundan sonraki analizlerde durağanlığı sağlanmış değişkenler kullanılmıştır.

Panel veri analizi yönteminde havuzlandırılmış en küçük kareler modeli (HEKK), sabit etkiler (SE) modeli ve tesadüfi etkiler (TE) modeli olmak üzere üç temel model kullanılmaktadır. Panel veri analizine başlamadan önce, hangi modelin veri setine uygulanacağına karar vermek amacıyla F testi, LM testi ve Hausman testi yapılması gerekmektedir. Bu testlerin sonuçları Tablo 7.'de sunulmaktadır.

Tablo 7. Uygun Tahmincinin Belirlenmesi

	F Testi		LM Testi		Hausman Testi	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
ÖZKAR _{it}	0.19	0.99	0.00	1.00	-	-

Uygun tahmincinin tespit edilmesi için yapılan F Testi ve LM Testi sonuçlarına göre modelde birim etki bulunmadığı ve verilerin analizinde Havuzlandırılmış En Küçük Kareler (HEKK) modelinin kullanılmasının uygun olduğu tespit edilmiştir.

Modelin tahmininden önce modelde yer alan değişkenlere ilişkin spesifikasyon hatası testi yapılmıştır. Spesifikasyon hatası kısaca, modelin fonksiyonel biçiminin yanlış seçilmesi, modele gereksiz değişken alınması ya da gerekli değişkenlerin alınmaması olarak ifade edilebilir. Modelin spesifikasyon hatasına ilişkin RESET (Regression Specification Error Tests) Test sonuçları Tablo 8.'de verilmektedir.

Tablo 8. Spesifikasyon Hatası Test Sonuçları

Test Adı	İstatistik
Ramsey Specification ResetF Test Ramsey ResetF1 Test	0.39
DeBenedictis-Giles Spesification ResetL Test DeBenedictis-Giles ResetL1 Test	0.41
DeBenedictis-Giles Spesification ResetS Test DeBenedictis-Giles ResetS1 Test	0.73

Spesifikasyon hatası testlerinin hepsi “ H_0 : Spesifikasyon hatası yoktur” hipotezini test etmektedir. Tablo 8’de yer alan test istatistikleri > 0.05 olduğundan, tüm testler için H_0 hipotezi reddedilememiştir. Buna göre, modelin fonksiyonel biçimi doğru seçilmiştir ve modelden atılması ya da modele dâhil edilmesi gereken değişken bulunmamaktadır.

Panel veri analizinin sağlıklı sonuçlar verebilmesi için, birtakım varsayımların sağlanmasına ihtiyaç vardır. Bu varsayımlardan normallik varsayımı, bağımsız değişkenlerin koşulu altında hata terimlerinin normal dağıldığı anlamına gelmektedir. Bu varsayım HEKK, FE ve RE modellerinin tahmin edilmesi için zorunlu değildir. Ancak kalıntıların normal dağılım göstermesi, hipotez testlerinin gerçekleştirilmesinde önemli kolaylıklar sağlamaktadır. (Çınar, 2022:508)

Normallik varsayımı “ H_0 : Hata terimi normal dağılmaktadır” hipotezinin sınanmasıyla yapılırken, alternatif hipotez ise “ H_A : çarpıklık $\neq 0$, basıklık $\neq 3$ ” şeklindedir. Normallik varsayımı sınaması için yapılan Jarque-Bera Testi’nin Chi(2) değeri 0.00 (yani < 0.05) olduğundan H_0 hipotezi reddedilir. Diğer bir ifade ile veriler normal dağılmamaktadır. Bu durumun çarpıklık kaynaklı mı yoksa basıklık kaynaklı mı olduğu tespit edebilmek için D’agostino, Belancer ve D’agostino Testi yapılmıştır ve analiz sonuçları Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. D’agostino, Belancer ve D’agostino Testi

Değişken	Gözlem	Skewness	Kurtosis	Adj Chi2	Prob>Chi2
kalıntı	144	0.00	0.00	82.34	0.00

Tablo 9’da yer alan analiz sonuçları incelendiğinde, prob>Chi2 değerinin (0.00) 0.05’ten küçük olduğu görülmektedir. Buna göre, D’agostino, Belancer ve D’agostino Testi de önceki normal dağılım (Jarque-Bera) testini teyit ederek, verilerin normal dağılmadığını ifade etmektedir. Durumun sebebi araştırıldığında ise, “ H_0 : S=0 (Hata terimlerinin dağılımı çarpık değildir)” hipotezi sonucunun 0.00 olduğu ve “ H_0 : K=3 (Hata terimlerinin dağılımının basıklığı üçtür)” hipotezi sonucunun da 0.00 olduğu görülmektedir. Bu durumda her iki hipotez de reddedilmiştir. Diğer bir ifade ile hata terimlerinin çarpıklığı sıfıra, hata terimlerinin basıklığı ise üçe eşit değildir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin neler olduğunu tespit etmek için return list sorgusu yapıldığında; çarpıklığın 1.99 ve basıklığın ise 39.19 olduğu tespit edilmiştir.

Havuzlandırılmış En Küçük Kareler (HEKK) modelinde değişen varyans (heteroskedasite) sorunu ve otokorelasyon olup olmadığı araştırılırken, birimlerarası korelasyona bakılmamaktadır. Eğer modellerde değişen varyans, otokorelasyon veya birimler arası korelasyonun en az biri mevcut ise, parametre tahminlerini değiştirmeden standart hatalar düzeltilmeli ve yeni dirençli standart hatalar kullanılması gerekmektedir.

Tablo 10. Model Varsayımlarının Testleri

	Heteroskedasite		Otokorelasyon			
	Breush-Pagan/ Cook-Weisberg Testi		Durbin Watson Testi		Box-Pierce LM Testi	
	İstatistik	Olasılık	Rho	DW	İstatistik	Olasılık
ÖZKAR_{it}	4.03	0.04	-0.29	2.49	12.39	0.00

Tablo 10’da yer alan varsayım testlerine göre modelde yalnızca otokorelasyon problemlerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Buna göre, model HEKK yönteminde otokorelasyon problemine karşı Parks-Kmenta Dirençli Tahmincisi ile tahmin edilmiştir ve elde edilen bulgular Tablo 11’de yer almaktadır.

Tablo 11. Enflasyonist Dönemde Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Öz Sermaye Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Panel Veri Analizi Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	z İstatistik	Olasılık (P)
dAKREDi	-0.01	0.17	-0.07	0.94
ÖZAK	0.55	0.41	1.33	0.18
dFGEL	3.50	0.80	4.36	0.00
dFGiD	-7.20	1.52	-4.71	0.00
dSYO	-0.09	0.28	-0.32	0.74
TKREDi	0.18	0.14	1.26	0.20
FİNVAR	0.01	0.16	0.10	0.92
ENF	0.54	0.12	4.24	0.00
D	-4.40	4.27	-1.03	0.30
C	-22.04	12.80	-1.72	0.08
R²	0.5398			
Prob>Chi2	0.00			

Elde edilen analiz sonuçları değerlendirildiğinde, modelin anlamlı ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün 0.5398 oranında olduğu ortaya çıkmıştır. Bağımsız değişkenlerden FGEL ve ENF %1 anlamlılık düzeyinde öz sermaye kârlılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif etkiye sahip iken, FGİD %1 anlamlılık düzeyinde öz sermaye kârlılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı negatif etkiye sahiptir. Elde edilen bulgulara göre, FGEL (Faiz Gelirleri / Toplam Varlıklar) değişkeninde meydana gelen bir birimlik artış öz sermaye kârlılığını 3.50 birim arttırırken, FGİD (Faiz Giderleri / Toplam Varlıklar) değişkeninde meydana gelen bir birimlik artış öz sermaye kârlılığını 7.20 birim azaltmaktadır.

Bu çalışma ile ilgili olarak literatürde mevcut çalışmalarla mukayese edildiğinde; Athanasoglou v.d., (2008) enflasyonun banka kârlılığı üzerinde pozitif etkisi olduğu, Çakırcalı (2015) makroekonomik değişkenler öz sermaye kârlılığı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu, Güneş (2015) enflasyon değişkeni ile aktif kârlılık arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu, Sarıtaş vd. (2016) mevcut enflasyon oranının öz sermaye kârlılığına anlamlı ve pozitif etkide bulunduğu, Aydın (2019) faiz gelirleri, faiz dışı gelirler, banka büyüklüğü, sektörel yoğunlaşma ve enflasyon oranı gibi değişkenlerle öz sermaye kârlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu sonuçları ile uyumlu olduğu görülmüştür. Öte yandan; Taşkın (2011) makroekonomik unsurların ise kârlılık üzerinde çok fazla bir etkiye sahip olmadığı, Trujillo-Ponce (2013) enflasyon öz sermaye kârlılığını negatif yönde etkilediği, Demirel vd. (2021) öz sermaye kârlılığı ile enflasyon arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki belirlenemediği tespitleri ile uyumsuz olduğu anlaşılmıştır. Yapılan araştırma çalışmalarının bazıları ile uyumlu başka bazıları ile uyumsuz bulgular söz konusudur. Bu durum çalışmaya konu birimler aynı sektörde faaliyette bulunuyor olsalar da mevcut yapıları ve enflasyon gibi makroekonomik bir dışsal

Enflasyonist Ortamda Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Öz Sermaye Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi

etken karşısında durumlarının ve yönetim yapılarının verdiği tepkinin farklılaşabileceği şeklinde değerlendirme yapmak mümkündür. Ayrıca yüksek enflasyon oranlarının yaşandığı dönemlerde finansal davranışlar ve alışkanlıklar değiştiği için karmaşık piyasa ortamında düzenli bir faktör etkisinin olmaması da doğal karşılanabilir.

Araştırmanın amacı enflasyonist dönemde öz sermaye kârlılığına etki eden faktörleri tespit etmek olduğundan, bir dışsal değişken olarak enflasyonun öz sermaye kârlılığı üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla modele dahil edilen ve yıllık TÜFE oranlarını içeren ENF değişkeninin %1 anlamlılık düzeyinde öz sermaye kârlılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Buna göre, enflasyonda meydana gelen bir birimlik artış, öz sermaye kârlılığı üzerinde 0.54 birim artışa neden olmaktadır. Diğer yandan, 2017 yılında enflasyon oranının çift haneli rakama ulaşması ve takip yıllarda da hızla artmasıyla ülke ekonomisinde yaşanan yüksek enflasyonu temsil etmek üzere modele dahil edilen (D) kukla değişkeninin ise öz sermaye kârlılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Enflasyonla ilgili elde edilen bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bir dışsal değişken olarak enflasyonun öz sermaye kârlılığı üzerinde pozitif etkisinin olduğu ve enflasyon arttıkça öz sermaye kârlılığının da arttığı ancak 2017 yılında başlayan ve takip eden yıllarda hızla artan yüksek enflasyonlu dönemin ise öz sermaye kârlılığı üzerinde anlamlı bir ilişkisini olmadığı tespit edilmiştir.

4. Sonuç

Finansal kurumlardan en büyük varlık yapısına sahip olan bankalar faaliyetleri icabı mevduat toplarlar ve bunları kredi olarak kullanarak aracılık hizmetini yerine getirirler. Mevduat bankaları topladıkları fonları ve diğer yabancı kaynakları faiz kazancı elde etmek için kullandıkları gibi öz sermayelerini de aynı şekilde değerlendirirler. Bankalar faaliyetleri itibariyle ekonomik büyümenin ana unsurlarındandır. Ülke ekonomilerinin gelişimi için önemli olmaları dolayısıyla hassasiyetle takip edilmesi gereken kuruluşlardır. Bankaların ortakları açısından öz sermaye kârlılığı önemli bir husus olup, bu rasyoda olası gelişmeler dikkat çekici olabilmektedir.

Enflasyonun yüksek seyrettiği dönemlerde kaynakların etkin kullanımının sağlanması için bankaların farklı politikalar ve uygulamalar içinde olmalarını gerektirebilir. Enflasyonist ortamda genel olarak bankaların bilançolarında taşıdıkları finansal riskler sebebiyle kârlılıklarında değişiklikler görülebilir. Bu dönemlerde gerek faizlerdeki artış ve gerekse piyasa şartlarının değişmesi sebebiyle kaynakların maliyeti yükselmektedir. Özellikle enflasyonist dönemlerde yaşanan belirsizlik ve artan risk bankaların planlama yapmasını önemli ölçüde zorlaştırmaktadır. Fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi ekonomide çok büyük değişikliklere sebep olduğu için öz sermaye kârlılığına etkisi yönünden araştırılma yapılması gerekli görülmektedir.

Bu çalışma ile 2010-2022 yılları arasında faaliyette bulunan 12 adet yabancı sermayeli mevduat bankası verileri kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamındaki tüm yabancı sermayeli bankalarının 2010-2022 yılları arasındaki değişken olarak kullanılan finansal verilerine erişilmiş olup bu veriler Türkiye Bankalar Birliği tarafından hazırlanan Türkiye'de Bankacılık Sistemi Seçilmiş Rasyolar (2010-2022) çalışmasından elde edilmiştir.

Sonuç itibariyle elde edilen veriler ve analiz ışığında analiz sonuçları değerlendirildiğinde, oluşturulan modelin istatistiki olarak anlamlı ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün %53.98 olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgular ışığında, Faiz Gelirleri / Toplam Varlıklar oranı değişkeninde meydana gelen bir birimlik artış öz sermaye kârlılığını 3.50 birim arttırırken, Faiz Giderleri / Toplam Varlıklar oranı değişkeninde bir birimlik artış öz sermaye kârlılığını 7.20 birim azalttığı tespit edilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda enflasyonun öz sermaye kârlılığına etkisini belirlemek amacıyla modele dahil edilen yıllık enflasyon değişkeninin %1 anlamlılık düzeyinde öz

Enflasyonist Ortamda Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Öz Sermaye Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi

sermaye kârlılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkiye sahip olduğu ve enflasyonda meydana gelen bir birimlik artışın, öz sermaye kârlılığında 0.54 birim artışa neden olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan enflasyon oranının ciddi miktarda yükselişe geçtiği ve yükseldiği 2017 yılından sonraki yüksek enflasyon oranının ise öz sermaye kârlılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığı belirlenmiştir. Netice itibariyle enflasyonun öz sermaye kârlılığı üzerinde pozitif etkisinin olduğu ve enflasyon arttıkça öz sermaye kârlılığının da arttığı ancak yükselen enflasyonist sürecin öz sermaye kârlılığı üzerinde anlamlı bir ilişkisinin olmadığı değerlendirilebilir.

Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında politika önerileri çerçevesinde enflasyon oranı da dikkate alınarak yabancı sermayeli mevduat bankalarının öz sermaye kârlılığının artırılması için toplam varlıklar içinde faiz gelirlerini daha fazla arttırmaları için rekabetçi piyasa şartlarında daha çok müşteriye ulaşmaları gerekmektedir. Öte yandan toplam varlıklar içinde faiz giderlerini azaltmaları öz sermaye kârlılığını arttırmak için faiz gelirlerini arttırmanın öz sermaye kârlılığına etkisinin iki katından fazla olduğu dolayısıyla faiz giderlerini azaltmak öz sermaye kârlılığını yükseltmek için daha çok tercih edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu durum bankaların kredi faiz oranları ile mevduat faiz oranları arasındaki makasın genişliği ile ilgili olup, bankaların faiz giderlerini azaltmak için mevduat sahiplerine başka bazı avantajlar sağlayarak mevduat faiz oranını düşük tutması gerekmektedir.

Bu çalışma, yabancı sermayeli mevduat bankaları ile ilgili uygulama itibariyle özgün bir analizdir. Özellikle enflasyonist ortamda öz sermaye kârlılığını etki eden faktörlerin tespiti yönünden literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Yapılan bu çalışma ilerleyen süreçte araştırmacılar tarafından öz sermaye kârlılığına etki etmesi muhtemel başka faktörlerin belirlenmesine imkân sağlayacağı öngörülmektedir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu çalışma yazarın kendi inceleme, araştırma ve çalışmaları neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

**Enflasyonist Ortamda Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Öz Sermaye
Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi**

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Athanasoglou, P., Brissimis, S., and Delis, M. (2008). Bank-Specific, Industry-Specific and Macroeconomic Determinants of Bank Profitability. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 121-136.
- Ata, A. (2009). Kriz Sonrası Türkiye’de Mevduat Bankaları Kârlılığına Etki Eden Faktörler. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(2), 137-151.
- Atasoy, H. (2007). *Türk Bankacılık Sektöründe Gelir Gider Analizi ve Karlılık Performansının Belirleyicileri*, [Yayımlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi], Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, Ankara.
- Aydın, Y. (2019). Türk bankacılık sektöründe kârlılığı etkileyen faktörlerin panel veri analizi ile incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 181-189.
- Çınar, M. (2022). *Panel Veri Ekonometrisi Stata ve EViews Uygulamalı*, Bursa: Ekin Basım Yayın
- Delikanlı, İ.U. (2018). *Bankacılık ve Sigortacılığa Giriş*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Demirel, B. L., Koçyiğit, S. Ç., ve Kevser, M. (2021). Makroekonomik değişkenler ve içsel faktörler ile bankaların finansal performansı arasındaki ilişki: Türkiye için ampirik bir araştırma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 598-611.
- Demirhan, D. (2010). Türkiye’deki Mevduat Bankalarının Finansal Yapıya İlişkin Kararlarının Kârlılığa Etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 45, 157-168.
- Demirgüç-Kunt, A. ve Huizinga H. (1999). Ticari Banka Faiz Marjları ve Kârlılığının Belirleyicileri: Bazı Uluslararası Kanıtlar. *Dünya Bankası Ekonomi İncelemesi*, 13(2), 379–408, <https://doi.org/10.1093/wber/13.2.379>
- Gökbulut, R. İ. (2009). *Hissedar Değeri ile Finansal Performans Ölçütleri Arasındaki İlişki ve İMKB Üzerine Bir Araştırma*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gujarati, D. N.(2003). *Basic Econometrics*, New York: McGraw-Hill
- Güneş, N. (2015). Banka kârlılığının belirleyicileri: 2002-2012 dönemi Türk mevduat bankaları üzerine bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 265–282.
- Gürüş, S. (2015), *Panel Veri Modelleri*, İstanbul:Der Yayınları
- Hoffmann, P. S. (2011). Determinants of the Profitability of the US Banking Industry. *International Journal of Business and Social Science*, 2(22), 255-269.
- Kantar, M.A. ve Öndeş, T. (2022). Enflasyonun İşletmelerin Finansal Faaliyetlerine ve Finansal Oranlarına Etkisinin Teorik Çerçevesi. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 11(21), 39-47.
- Kasım, M. (2019). *İslam İşbirliği Teşkilatı ülkelerinde sermaye piyasalarının gelişmişliğini etkileyen faktörlerin panel veri analizi ile incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Kaya, Y.T. (2002). *Türk Bankacılık Sektöründe Karlılığın Belirleyicileri 1997-2000*. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, MSPD Çalışma Raporları :2002/1.Ankara
- Kocaman, B.E., Hazar, A. ve Babuşçu, Ş. (2018). Türk Bankacılık Sektöründe Sorunlu Kredilerin Yapılandırılmasının Banka Karlılığı Üzerine Etkileri. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*. 3(3), 226-242.
- Koyuncu C. ve Şahan, D., (2011). Türkiye’de Yabancı Bankaların Varlığının Yatırım ve GSMH Üzerindeki Etkisinin Analizi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 259-270
- Kurt, D. (2023). *Türkiye’de Bankacılık Sektöründe Kârlılığı Belirleyen Faktörlerin Panel Veri Analizi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

**Enflasyonist Ortamda Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Öz Sermaye
Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi**

Saldanlı, A. ve Aydın M. (2016). Bankacılık Sektöründe Kârlılığı Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi İle İncelenmesi, *Türkiye Örneği. Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, 24, 1-9.

Sarıtaş, H., Uyar, S.G.K. ve Gökçe, A. (2016). Banka kârlılığı ile finansal oranlar ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin sistem dinamik panel veri modeli ile analizi: Türkiye araştırması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 11(1), 87–108.

Taşkın, F.D., (2011). Türkiye’de Ticari Bankaların Performansını Etkileyen Faktörler, *Ege Akademik Bakış*, 11/(2), 289 – 298

Tatoğlu, F.Y. (2013). *İleri panel veri analizi*. İstanbul: Beta Yayınları.

Tatoğlu, F.Y. (2020). *Panel veri analizi*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Ders Notları. http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/ekonometri_ue/panelverianalizi.pdf, 10 Ocak 2021 tarihinde alınmıştır

Tunay, K. B., ve Silpar, A. M. (2006). *Türk Ticari Bankacılık Sektöründe Karlılığa Dayalı Performans Analizi-I*. TBB Araştırma Tebliği Serisi 1. Ankara

Türkiye Bankalar Birliği. (2023). *Türkiye’de bankacılık sistemi seçilmiş rasyolar 2002-2012*. Rapor Kodu: YT05. İstanbul

Türkiye Bankalar Birliği (2005) Türkiye’de Yabancı Bankalar, *Bankacılar Dergisi*, 52, 3-9

Türkiye Bankalar Birliği (2023). *Türkiye’de bankacılık sistemi seçilmiş rasyolar 2012-2022*. Rapor Kodu: YT05. İstanbul

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2018) *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Enflasyonla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu* Yayın No: KB: 3017 - ÖİK: 798

Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). *İstatistik Veri Portalı*, <https://data.tuik.gov.tr/> 25 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır

Trujillo-Ponce, A. (2013). What Determines The Profitability of Banks Evidence from Spain. *Accounting & Finance*, 53(2), 561-586

Wooldridge, J. M. (2012), *Introductory Econometrics: A Modern Approach*, South-Western: Cengage Learning.

Uluslararası Sistemde İklim Değişikliği: Krizler ve Yeni Arayışlar***Climate Change in the International System: Crises and New Pursuits**Ebru Demir¹**DOI:** [10.59445/ijephss.1597197](https://doi.org/10.59445/ijephss.1597197)

Atf / Cite: Demir, E. (2025). Uluslararası Sistemde İklim Değişikliği: Krizler ve Yeni Arayışlar, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 8(1), 81-94, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1597197>

Araştırma Makalesi / Research Article**Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First):** 06.12.2024**Makale Kabul Tarihi / Accepted:** 14.01.2025

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

İklim değişikliği yalnızca çevresel bir sorun olmanın ötesinde uluslararası iş birliği gerektiren çok boyutlu küresel bir meseledir. İklim değişikliğinin nedenleri ve etkileri ülkeler arasında farklılıklar gösterdiğinden devletler arası iş birliği hayati önem taşımaktadır. Özellikle gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki iş birliği, sera gazı emisyonlarının azaltılması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) gibi kuruluşlar, uluslararası çevre hukukunun gelişimine katkı sağlamış ve politika yapıcılara bilimsel veriler sunarak küresel çözümler geliştirilmesine öncülük etmiştir. Bununla birlikte devletler arası iş birliği sadece teorik olarak var olan bir ihtiyaç değildir. Aynı zamanda uluslararası güvenlik ve ekonomik çıkarlar açısından da önemli bir alanı kapsamaktadır. Ancak iş birliği süreçlerinin etkili olabilmesi için gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında daha dengeli ve kapsayıcı bir yaklaşım benimsenmesi gerekmektedir. Bu çalışmaya göre küresel ölçekteki iklim değişikliği mücadelesinde daha güçlü liderlik ve daha fazla iş birliği gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Küresel Isınma, Sürdürülebilir Kalkınma, Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli.

Abstract

Climate change represents not just an environmental issue, but a complex global challenge that requires international cooperation. The causes and effects of climate change vary across countries and make state-to-state collaboration crucial. Particularly, the cooperation between developed and developing countries is an extremely important factor in the reduction of greenhouse gas emissions and achieving sustainable development goals. In this context, institutions like the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) have contributed significantly to the development of international environmental law and have led the way in providing scientific data to policymakers and fostered global solutions. However, international cooperation is not only a theoretical necessity but also an area of significant importance concerning international security and economic interests. Effective collaboration requires a more balanced and inclusive approach between the developed and developing countries. This article argues that stronger leadership and greater cooperation at the global level are required to combat climate change..

Keywords: Climate Change, Global Warming, Sustainable Development, Intergovernmental Panel On Climate Change.

* Bu çalışma Prof. Dr. Özgün Erler Bayır danışmanlığında hazırlanan "Devletler için yeni bir iş birliği alanı: Yapay zekanın iklim değişikliği ile mücadelede kullanımı" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler Anabilim Dalı, İstanbul-Türkiye, 2024). / *This article is extracted from a graduate dissertation entitled "Devletler için yeni bir iş birliği alanı: Yapay zekanın iklim değişikliği ile mücadelede kullanımı", supervised by Assoc. Prof. Dr. Özgün Erler Bayır (Graduate Dissertation, İstanbul University Institute of Social Sciences, İstanbul-Turkiye, 2024).*

¹ Öğr. Gör. Dr. / *Lecturer, PhD*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk ABD / *Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Law, Department of International Law*, ebrudemir@aybu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2529-3383>

1. Giriş

Küresel iklim rejimi, devlet ve devlet-dışı aktörlerin şekillendirdiği hızla gelişen ve güncel gelişmeler ışığında sürekli yenilenen bir rejimdir. Küresel ısınma konusunda 1988 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (Inter-Governmental Panel on Climate Change - IPCC) kurulması ile iklim değişikliği konusunda bilimsel araştırmaların ve çalışmaların yapıldığı küresel ölçekli bir platform oluşturulmuştur. Ancak Panel'in 2007 yılında ortaya çıkardığı kriz ve "iklim skandalı (climate-gate)" olarak adlandırılan olay, iklim değişikliği konusunda Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli tarafından daha isabetli çalışmaların gerçekleştirilmesi gerektiğini göstermiştir. Eldeki çalışma, yaşanan "Climate-gate" skandalının yaratmış olduğu sonuçların nasıl minimize edilebileceğini sorgulamaktadır.

Çalışma, iklim değişikliği alanında yerel, bölgesel ve küresel ölçekte iş birliklerinin önemini altını çizmektedir. Bu çalışma kapsamında hem mevcut iş birlikleri incelenmekte hem de bu iş birliklerinin artırılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Her ne kadar iklim değişikliği alanında son yıllarda önemli bir literatür ortaya çıkmış olsa da (Özel ve Kılıç, 2011; Kahraman ve Şenol, 2018; Kaymaz ve Tut, 2020), doğrudan bu alandaki iş birliklerinin önemine odaklanan bir çalışma mevcut değildir. Çalışma, bu açıdan özgün bir nitelik taşımakta ve mevcut literatüre önemli bir katkı sunmaktadır. Çalışmanın temel argümanı, iklim değişikliği problemine yönelik çözümlerin uluslararası iş birliği ile gerçekleştirilmesi gerektiğidir. Çalışma kapsamında, mevcut uluslararası sistemde bu argümanı destekleyici nitelikteki örneklerle sıklıkla yer verilmektedir.

İklim değişikliği konusunda her ne kadar toplumsal hareketler hızla yaygınlaşıyor olsa da (Aktaş, 2022), iklim değişikliği sıklıkla politika ve bilimin kesiştiği dar bir alana hapsedilebilmektedir. Harriet Bulkeley ve Peter Newell'in (2023) belirttiği gibi, tehlikenin boyutları, nedenleri, etkileri ve bu tehlikeye yönelik tedbirlerin yaratacağı maliyet söz konusu olduğunda, bilim bir "savaş alanı" haline gelebilmektedir. İklim değişikliğinin uluslararası politikada öne çıkması 1990'lı yılları bulmuş (Bodansky, 2001) ve özellikle de Soğuk Savaş sonrasında bu konu hızla politik çıkarlar doğrultusunda şekillenen bir alan haline almıştır. İklim değişikliği konusu ve küresel iklim rejimi, kaynakların devletler arasında mevcut dağılımını doğrudan etkileyebilecek ve küresel güç dengelerini değiştirebilecek bir konudur (Luterbacher ve Sprinz, 2001). Bu nedenle bu alanda gerçekleştirilen bilimsel çalışmaların politik çıkarlar doğrultusunda çarpıtılması ve hatta bilimsel verilerin karartılması gibi durumların ortaya çıkması mümkündür. Örneğin, 2002 yılında Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli başkanlığı için aday gösterilen iklim değişikliği aktivisti Dr. Bob Watson'ın adaylığı, ABD'nin baskıları sonucunda başarısızlığa uğramıştır. (Borger, 2002) ABD Watson'ın başkan seçilmemesi için, gelişmekte olan devletlere yönelik bir diplomatik kampanya yürütmüştür. Skandal, en büyük petrol şirketlerinden biri olan Exxon-Mobil'in Beyaz Saray'la olan gizli görüşmesini basına sızdırması sonucu ortaya çıkmıştır. İklim değişikliği, devletlerin politik ve ekonomik çıkarlarını doğrudan ilgilendirdiğinden, onların bu alana sık sık müdahale ettiklerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Bilimsel verilerle desteklenen ve etkilerinin gözle görülür hale geldiği iklim değişikliği hususunda devletlerin neden farklı tutumlar sergiledikleri incelenmesi gereken önemli bir meseledir. Devletler, ekonomik ve politik çıkarlar doğrultusunda, iklim değişikliği konusuna yönelik farklı yaklaşımlar benimseyebilmektedir. İklim politikaları, çoğu zaman bütçe meselelerinin ve politik pazarlıkların merkezinde yer alabilmektedir. (Dolšak ve Prakash, 2022) Karbon emisyon oranlarını azaltma yahut yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanma gibi çevre-dostu (environment-friendly) metotlar devletlerin bütçelerinde değişiklikler ve ekstra harcamalar yapmalarını gerektirebilecek adımlardır. Bunun bir sonucu olarak devletler bu gibi metotlar kullanmaktan kaçınmayı tercih edebilmektedir. Ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan devletler arasında iklim değişikliği konusuna yönelik şöyle bir anlayış farklılığı da yer almaktadır: Gelişmekte olan devletler, sanayileşme ve

endüstrileşme yolunda attıkları adımlar dolayısıyla en fazla sorumluluğu gelişmiş devletlerin alması gerektiğini iddia etmektedir. (Nath ve Behera) Ancak bazı gelişmekte olan devletler, gelişme yolunda ilerlerken kendileri de yüksek emisyon oranlarına sahip olabilmektedir. Örneğin, Hindistan'ın emisyon hacmi 1990 ve 2004 yılları arasında yüzde 97 artmış ve bu ülke, en hızlı emisyon artış oranına sahip ülke olmuştur. Dolayısıyla gelişmiş devletler kadar olmasa da gelişmekte olan devletlerin de sorumlulukları vardır.

Devletler, sorumluluk alma noktasında “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk” kavramı üzerinde uzlaşmaya varmışlardır. Paris İklim Anlaşması'nda yer alan bu kavram “kirletici etkinliklere öncülük eden ülkelerin sorumluluk paylarının büyük olması” gerekliliği temeline dayanmaktadır. (Keleş, 2023) Bu temel prensip, çevre hukukundaki “kirleten öder” prensibiyle aynı anlama sahiptir. Devletler, kirliliğe sebep olmaları halinde ve sebep oldukları ölçüde bu kirliliğin ortadan kalkması yahut etkilerinin en aza indirilmesi için sorumluluk almakla yükümlüdürler. Altı çizilmesi gereken önemli bir nokta, sorumluluk konusunda Paris İklim Anlaşması ve Kyoto Protokolü arasındaki farklılıktır. Kyoto Protokolü sera gazı azaltma yükümlülüğünü yalnızca gelişmiş devletlere vermiştir. Paris İklim Anlaşması ise, tüm devletlere sorumluluk getirmekte ancak bu sorumluluğun farklı ölçü ve düzeylerde olduğunun altını çizen “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk” kavramını kullanmaktadır. (Kaya, 2020)

Her ne kadar Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli 1990, 1995, 2001, 2007, 2014 ve 2023 yıllarında geniş çaplı değerlendirme raporları hazırlayarak, iklim değişikliğinin gelecekteki etkilerini bilimsel veriler ışığında raporlamış olsa da, 2007 yılına ait raporda yer alan yanlış tahminler uluslararası kamuoyu nezdinde Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'ne olan güveni zedelemiştir. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli, 2007 yılında yayınlanan dördüncü değerlendirme raporunda, Hindistan, Nepal, Çin ve Butan'da yer alan Himalayalar'daki buzulların 2035'e kadar yok olacağını ileri sürmüş fakat bunun yanlış bir tahmin olduğu kısa süre içinde ortaya çıkmıştır. (Kosolovsky, 2015)

Devletler, bu ve benzeri skandalları iklim değişikliği konusunda sorumluluk almaktan kaçınmak için mazeret olarak ileri sürebilmektedirler. Devletler ekonomik kalkınma amacı ile kendilerine getirilebilecek her türlü kısıtlamadan kaçınmak için bu çeşit skandalları kötüye kullanabilmektedir. Dolayısıyla bu konuda doğru tahminlere, yerinde tespit ve analizlere ihtiyaç olduğu çok açıktır. Doğru tahmin ve tespitler, devletlerin sorumluluk alması konusunda önemli etmenlerdir. Ayrıca Panel'in yanlış tahmin ve tespitleri, “iklim şüphecisi (climate skeptics)” olarak adlandırılan ve iklim değişikliğinin gerçekliğinden şüphe duyan kişilerin sayısının artması tehlikesini de yaratmıştır.

2. İklim Değişikliği Konusunda Uluslararası İş Birliğinin Önemi

İklim değişikliği söz konusu olduğunda devletler arası iş birliğinin ve iletişimin önemi çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunun temel nedeni, iklim değişikliğine yol açan devletler ile iklim değişikliğinin sonuçlarından etkilenen devletlerin aynı olmamasıdır. (Luterbacher ve Sprinz, 2001) Başka bir ifadeyle, “sera gazı üreten bir devlet, bu sera gazının etkilerini doğrudan kendi ülkesi üzerinde gözlemleyecektir” şeklinde bir kural bulunmamaktadır. Hükümetlerin aldıkları kararlar doğrultusunda gerçekleşen emisyon, farklı ülkeler ve o ülkelerde yaşayan vatandaşlar için zarar verici sonuçlar doğurabilmektedir. Örneğin Birleşik Krallık'ı ele aldığımızda Sanayi Devrimi'ne öncülük etmiş bu devletin, iklim değişikliğinin sonuçlarından – henüz – önemli bir düzeyde etkilenmediğini gözlemlemekteyiz. Öte yandan, dünya üzerinde iklim değişikliğine karşı en savunmasız devletlerden biri olan Vanuatu, sanayileşme ve endüstrileşme süreçlerini yaşamamış bir ada devletidir. Pasifik'te yer alan tropik bir ada devleti olan Vanuatu Cumhuriyeti, toplamda 300,000 nüfusludur ve iklim değişikliğinin sonuçlarından biri olan deniz seviyesindeki yükselme nedeniyle yakın gelecekte sular altında kalma tehlikesiyle karşı karşıyadır. (Volcovici ve Alkousaa, 2024) Vanuatu ile aynı durumda olan birçok ada devleti bulunmaktadır: örneğin, Tuvalu, Bahamalar, Antigua ve Barbuda. Bu durum,

iklim değişikliği problemini “sınır-aşan” bir problem haline getirmekte ve bu sorunun çözümünde de devletlerin iş birliğinin gerektiğini net bir şekilde göstermektedir.

Uluslararası politikaya, çevre konusuna yönelik endişelerin giriş tarihi 1972 BM Stockholm Konferansı olarak kabul edilir. Çevre konusunda küresel ölçekte yapılan ilk konferans olan Stockholm Konferansı’nda “tek bir dünyamız var” anlayışı egemen olmuş ve tüm aktörlerin sorumluluk alması gerektiği ortaya konmuştur. İklim değişikliğinin spesifik olarak uluslararası düzeydeki görüşmelere konu olması ise 1980’li yılları bulmuştur. Küresel ısınmanın bilimsel bir gerçek olduğu ilk kez 1985 yılının Ekim ayında Avusturya’da Dünya İklim Programı isimli bir konferansta kabul edilmiştir. Dünya İklim Programı’na kadar düzenlenen tüm toplantılar ve organize edilen bütün görüşmelerde karbon dioksit salınımları ana tema iken, Avusturya’daki bu konferanstan sonra sera gazlarının etkisi de gündeme gelmiş ve bu gazların yaratmış olduğu büyük tehlikenin altı çizilmiştir. (Engin, 2010) 1990’lı yıllarda iklim değişikliği ve küresel ısınma konuları uluslararası politikada tartışmasız bir biçimde önemli bir konu haline gelmiştir. Nitekim 1997 yılında imzalanan Kyoto Protokolü ile devletlerin sera gazı emisyonlarını azaltma konusunda birlikte hareket etmeleri gerektiğinin altı çizilmiştir.

Her ne kadar politik ve hukuki alanda yeni yeni ortaya çıkan düzenlemeler mevcut olsa da, uygulamaya bakıldığında devletlerin iklim değişikliği konusunda iş birliğine çok da açık olmadıkları gözlenmektedir. ABD gibi gelişmiş devletler ve Çin, Hindistan ve Brezilya gibi gelişmekte olan devletler, iklim değişikliğine ilişkin politikaların ekonomik maliyetlerini öne sürerek bağlayıcı uluslararası sözleşmeleri imzalamaktan kaçınmaktadır. (Pamukçu, 2006) Bu noktada özellikle gelişmekte olan devletler için Temiz Kalkınma Mekanizması (Clean Development Mechanisms) projeleri önemli bir rol oynamaktadır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Madde 12(4)’te gelişmekte olan devletler ile ilgili şöyle bir madde yer almaktadır:

“Gelişme yolundaki Taraf ülkelerin gönüllü olarak, projelerin icrası için gereken teknolojileri, malzemeleri, donanımı, teknikleri veya uygulamaları belirterek, mümkün olduğu takdirde, projelerin sera gazlarının salımı ve emilmesi sonucu oluşacak bütün ek giderlerinin, gelişmelerin, ve beklenebilecek avantajların bir tahminini yaparak, finanse edilecek projeler önermeleri mümkündür.”

Bu madde doğrultusunda gelişmekte olan devletler, emisyon oranlarını azaltıcı yönde projeler yaparak, daha fazla dış yatırım çekmek için Temiz Kalkınma Mekanizması Projeleri’ne yönelmişlerdir. Bu projeler kapsamında, gelişmiş devletler ile gelişmekte olan devletler kendi aralarında iş birliği gerçekleştirmektedir. Örneğin, İngiltere’de bulunan Agrinergy firması ile Hindistan’da bulunan DSCL Enerji Hizmetleri Şirketi Temiz Kalkınma Mekanizması Projeleri kapsamında iş birliği yapma kararı almışlardır. Bu kapsamda karbon izinin azaltılması ve çevrenin korunması gibi alanlarda iki firma ortak proje yürütecektir.

Bu tür projeler kapsamında, gelişmiş devletler ile gelişmekte olan devletler arasında bilgi ve deneyim paylaşımı gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Aralık 2024 itibariyle 2006’dan itibaren yürütülmeye başlanan kayıtlı projelerin sayısı 1650’yi aşmıştır. Brezilya, Hindistan ve Çin, en yüksek sayıda Temiz Kalkınma Mekanizması Projeleri’ne ev sahipliği yapan devletlerdir. Bu tür projeler, gelişmiş ve gelişmekte olan devletler arasındaki iş birliğini geliştirmektedir. Gelişmekte olan devletler, gelişmiş devletlerde yer alan ve çevrenin korunması alanında görev yapan partnerler ile hareket ederek “çevreye duyarlı” bir gelişme ve sanayileşme süreci yaşama şansına sahip olabilmektedir.

Devletler arası iş birliğinin bir diğer örneği emisyon ticaretidir. Farklı açılardan eleştirilen bu iş birliği yöntemi şu şekilde işlemektedir. Kyoto Protokolü’nün 17. Maddesi emisyon ticaretine şu şekilde işaret etmiştir:

“(...) Taraflar ... taahhütlerini yerine getirmek amacıyla salım ticaretine katılabilirler. Böyle bir ticaret, ... salım sınırlandırma ve azaltım taahhütlerini karşılamak amacıyla yönelik ülke içi eylemleri tamamlayıcı olacaktır.”

Emisyon ticaretinin en önemli uygulayıcılarından biri AB'dir. AB, Kyoto Protokolü'nü 2002/358/EC sayılı Konsey kararı ile onaylamıştır. Bu, şu andaki 27 AB üyesi devletin, Kyoto Protokolü'nü onayladığı anlamına gelmektedir. Sistem çok basit bir ifadeyle şu şekilde işlemektedir: Emisyonu fazla olan tesisler, emisyonu az olan tesislerden karbon emisyon izni satın alabilmektedir. Bunun yanı sıra diğer önemli nokta ise, tüm AB üye devletlerinin, toplu bir şekilde emisyon oranlarını azaltmayı da eş anlı olarak gerçekleştirme hedefleridir.

Buna ek olarak AB, 2021-2030 yılları arasında, sera gazı emisyon oranlarını yüzde 55 oranında azaltma hedefi de koymuştur. Emisyon ticaretinin kötüye kullanımının engellenmesi için, AB “sınırdan karbon vergisi (carbon border adjustment mechanism)” sistemini de getirmiştir. Emisyonların Avrupa dışına kayarak küresel iklim politikalarının sektöre uğramasını engellemek amacıyla, ithalatçı ülkelerden daha ucuza getirilen mallar üzerine ek tarifeler ve vergiler konmuştur. (Bakırel, 2022) AB'deki bu uygulama, diğer bölgesel ve uluslararası kuruluşlar için örnek teşkil edebilecek önemli bir iş birliği modeli teşkil etmektedir.

İklim değişikliği ile ilgili iş birlikleri ancak ve ancak yatay ve dikey şekilde eş anlı olarak yürütüldüğünde en uygun ve etkili sonucu verecektir. Gelişmiş devletler arasındaki iş birliği (Avrupa Birliği gibi) her ne kadar önemli ve gerekli olsa da, gelişmiş ve gelişmekte olan devletler arasındaki iş birlikleri, iklim değişikliğini durdurmaya yönelik daha fazla katkı sağlayabilecektir. Gelişmekte olan devletlerin sanayileşme sürecini nasıl daha “yeşil” bir şekilde gerçekleştirebileceklerine yönelik gelişmiş devletlerin tecrübeleri anlamlı bir iş birliği için uygun zemini sağlayacaktır.

Bu iş birliklerine önemli bir örnek 2004 yılında Cape Town, Güney Afrika'da Wuppertal Enstitüsü tarafından düzenlenen Güney-Kuzey Diyalogu (South-North Dialogue)'dur. Bu girişim çerçevesinde araştırmacılar bir araya gelerek kapsamlı bir rapor hazırlamışlardır. Hazırlanan geniş kapsamlı rapora göre, Kuzey ülkeleri kendilerine düşen görevi yapmalı ve yüksek oranda emisyon azaltımına gitmelidir. Gelişmekte olan devletler ise, gelişimlerini düşük emisyon oranları ile gerçekleştirmeli ve “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk” bağlamında hareket ederek “sürdürülebilir kalkınma (sustainable development)” hedeflemelidir. (Wuppertal Enstitüsü, 2004)

Güney-Kuzey Diyalogu kapsamında hazırlanan bu rapordaki önemli noktalardan biri de “kapasite geliştirme (capacity building)” konusudur. (Wuppertal Enstitüsü, 2004) Raporda altı çizildiği üzere, gelişmekte olan devletler için kapasite geliştirme konusu büyük bir ihtiyaçtır. Bu kapsamda, gelişmekte olan devletler ile gelişmiş devletler arasında görüşmeler yapılması ve gelişmekte olan devletlerin öncelikleri doğrultusunda (su kaynakları yönetimi, tarım gibi) kapasitelerinin geliştirilmesi yolunda atılacak adımlar için görüşmeler düzenlenmesi tavsiye edilmiştir. Rapor ayrıca, uluslararası iklim rejiminin bir çıkmazda olduğuna işaret etmiş ve Kyoto Protokolü'nün kabulünden beri atılması gereken önemli adımların hala geciktiğinin altını çizmiştir. Her ne kadar Protokol'e taraf sayısı Aralık 2024 itibarıyla 192 olsa da uygulama konusunda problemlerin bulunduğu ve bu problemlerin altında yatan temel nedenin de liderlik eksikliği olduğunun altı çizilmelidir. ABD'nin Kyoto Protokolü'ne taraf olmamasının, küresel anlamda Protokol'ün etki yaratmasını sektöre uğrattığının altı çizilmelidir.

Her ne kadar AB iklim konusunda aktif politikalar izlese de, bu kuruluşun iklim konusuna politik liderlik etmek için zayıf ve yapısal olarak dağınık olduğu açıktır. Wuppertal Enstitüsü'nün raporuna göre (Wuppertal Enstitüsü, 2004), ABD'nin iklim rejimine dahil olması büyük önem arz etmektedir. Bunun en önemli nedeni ABD'nin yaratmış olduğu yüksek emisyon oranıdır. Diğer bir neden ise, süper güç bir devletin bu rejimden uzak kalmasının rejimin etkililiğini tehlikeye atmasıdır.

Uluslararası çevre politikalarının gelişim sürecinden de öğrenildiği üzere, uluslararası iş birliğinin ve etkililiğin sağlanması için güçlü bir devletin veya birden fazla güçlü devletin liderliği şarttır.

Devletlerin çevrenin korunmasına yönelik iş birlikleri son yıllarda “uluslararası güvenlik” alanına taşınmıştır. 1980’lerdeki Çernobil krizi, Brezilya’daki ormansızlaşma ve yangın olayları, Hindistan’da ortaya çıkan Bhopal faciası (Taylor, 2014) gibi olaylar çevreye yönelik tahribatların bir güvenlik meselesi olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. (Dalby, 2016) Benzer şekilde, iklim değişikliği de son yıllarda uluslararası güvenlik açısından önem teşkil eden bir konu olarak değerlendirilmektedir. Küresel ısınma sonucu 2° C derecelik bir artış milyonlarca insanı açlık, sel ve su sıkıntısı ile baş başa bırakabilecek boyuttadır. (Garcia, 2010) Bu durum göçmen akımına, bunun sonucunda da nüfus değişikliklerine, ada devletleri başta olmak üzere devletlerin toprak kaybına, tarım alanlarının zarar görmesine yol açacaktır. Tüm bu olası senaryolar dikkate alındığında, iklim değişikliği konusunu uluslararası güvenlik konusundan bağımsız bir şekilde ele almak imkansız hale gelmektedir. (Barnett, 2003)

Nitekim BM’nin ana organlarından olan ve temel görevi “uluslararası barış ve güvenliğin temini” olan Güvenlik Konseyi, iklim değişikliği konusunu toplantılarında tartışmaya başlamıştır. (Hall, 2016; Demir, 2024) Benzer şekilde, ABD periyodik olarak yayınladığı ulusal güvenlik stratejilerinden birinde iklim krizini bir güvenlik meselesi olarak ele almıştır. ABD 1996 yılına ait Ulusal Güvenlik Stratejisi’nde, zaman geçtikçe çevre kirliliğinin, su ve gıda kaynaklarındaki azalmanın dünya üzerindeki istikrarla ne kadar yakından ilgili olduğunu ortaya çıktığını belirtmiştir. (ABD 1996 Ulusal Güvenlik Stratejisi, 2024)

Benzer şekilde, 2009 yılında Birleşik Krallık Başbakanı olan Gordon Brown, “eğer küresel ısınma mevcut haliyle devam ederse, geçmişteki iki dünya savaşından ve Büyük Buhran’dan daha büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalacağımızı” belirtmiştir. (Brown 2009) Yine Birleşik Krallık’ın eski Başbakanı Tony Blair’e danışmanlık yapmış Sir David King’in çok bilinen ve atıf yapılan ifadelerine göre, iklim değişikliği “tüm insanlığın şu ana kadar karşılaştığı en ciddi problemdir”. (Murray, 2014) Çin de çevreye ilişkin politikaları önceden sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde değerlendirirken, artık son yıllarda çevresel tehditleri ve iklim değişikliğini bir güvenlik meselesi olarak değerlendirmeye başlamıştır. (Trombetta, 2019) Görüldüğü üzere, iklim değişikliği konusu güvenlik meselesi haline gelmiştir.

Öte yandan bu durumun dezavantajları olduğu da iddia edilmiştir. Jeroen Warner ve Ingrid Boas’a göre (2019), iklim konusunun politik alana taşınması ve özellikle de yukarıdaki örneklerde olduğu gibi meselenin bilimsel alandan dışarı çıkarılarak, politikacılar tarafından “aşırı çarpıcı” açıklamalarla ifade edilmesi faydadan çok zarar getirmektedir. Ayrıca, iklim değişikliği konusunun güvenlik meselesi olarak görülmesinin, “askeri müdahaleler” ile sonuçlanabileceği konusunda endişeler mevcuttur. (Salehyan, 2012) Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, iklim değişikliği ve güvenlik konularının birbiriyle doğrudan ilişkilendirilmesine temkinli yaklaşmak gerekmektedir. (Atkins, 2016) Dolayısıyla, devletlerin iş birliğine dikkat çektiğimiz bu noktada, bu iş birliğinin “uluslararası güvenlik” temelinde yapılmasının yaratabileceği dezavantajların altını çizmek şarttır.

3. Birleşmiş Milletler Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli: Uluslararası İş Birliğine Katkı mı Engler mi?

Birleşmiş Milletler Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (Inter-Governmental Panel on Climate Change - IPCC), Birleşmiş Milletler Çevre Programı (United Nations Environment Programme, UNEP) tarafından 1988 yılında kurulmuştur. Toplamda 195 devletin katkı sağladığı bu Panel, hükümetler arası bir kuruluş olma statüsüne sahiptir. 30 yılı aşkın süredir, kendisine katkıda bulunan devletlerden gelen bilim insanları, Panel içerisinde hazırladıkları Küresel Çevre Değerlendirme (Global

Environmental Assessments, GEA) raporlarını yayınlamaktadır. Bu raporlar, hükümetler nezdinde dikkate alınan ve bilimsel geçerliliği olan raporlar olarak değerlendirilmektedir. 2007 yılında “insan etkisiyle ortaya çıkan iklim değişikliği konusunda bilgi yayması ve bu konuda uğraş vermesi ve iklim değişikliği konusunda mücadelede ne gibi önlemlerin alınması gerektiği konusunda temelleri atması” nedeniyle Nobel Barış Ödülü ile ödüllendirilen Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli, çevre ve iklim konularında en önemli ve en başarılı iş birliklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Ayrıca, 1997 yılındaki Kyoto Protokolü’nün ve 2015 yılındaki Paris İklim Anlaşması’nın ortaya çıkması Panel raporlarındaki veriler ile mümkün olmuştur. Dolayısıyla, Panel’in uluslararası çevre hukukunun gelişimine katkısı büyüktür. Çevre ve iklim çalışmaları alanında mevcut olan terminolojinin bir kısmını da yine Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli üretmiş yahut tanımlamıştır (örneğin, iklim kırılgan devletler yahut gruplar/climate vulnerable states or groups). (Sharma ve Ravindranath, 2019) Panelin en büyük başarısı, bilimsel verilerin politika yapımcılar ve uygulayıcılar tarafından anlaşılabilir hale getirilerek raporlanmasıdır. (Vardy vd., 2017) Panel kurulduktan kısa bir süre sonra 1990 yılında ilk raporunu yayınlamıştır. İkinci Değerlendirme Raporu 1995 yılında, Üçüncü Değerlendirme Raporu 2001 yılında, Dördüncü Değerlendirme Raporu 2007 yılında, Beşinci Değerlendirme Raporu 2014 yılında yayınlanmıştır. En sonuncu olan Altıncı Değerlendirme Raporu ise 2023 yılında yayınlanmıştır.

Stephen H. Schenider’in (1991) dikkat çektiği üzere, gelişmekte olan devletler, kendilerinin ve kendi bilim insanlarının ve araştırmacılarının dahil olmadıkları raporlara şüpheyle yaklaşabilmektedir. Bu da temsil (representation) konusuna daha fazla hassasiyet gözetilmesi gerektiğini gösterir. Panel’in tehdit altında olan ve iklim değişikliğinin etkilerine birebir maruz kalan kişi ve gruplara ulaşamadığı açıktır. (Chakraborty ve Sherpa, 2021) Raporların daha demokratik bir şekilde üretilmesi için daha dezavantajlı konumda bulunan devletlerin ve halkların süreçlere dahil edilmesi şarttır. Gelişmekte olan, sanayileşmemiş, geçimi tarıma bağlı ada devletler iklim değişikliğinin kendi yaşamlarına etkilerini raporlayacak ve Panel’e ulaştıracak teknik ve ekonomik imkanlara sahip olmayabilirler. Üstelik gelişmekte olan devletlere çevre konusunda yapılan yardımlar da her geçen yıl azalmaktadır. (Lucatello, 2016) Tüm bu faktörleri dikkate alarak, Panel’in temsil konusunda daha hassas ve kapsayıcı metotlar geliştirmesi şarttır. Aksi halde Panel’in, gelişmiş devletlerin gelişmekte olan devletlere müdahale için araçsallaştırılan bir kuruluş olduğu izlenimi doğabilir.

Gerek raporların hazırlanması sırasında gerek ise genel oturumlar sırasında gelişmekte olan devletler ile gelişmiş devletler arasında denge sağlamaya çalışan Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli, bu dengeyi kısmen sağlamayı başarmıştır. (Agrawala, 1998) Shardul Agrawala (1998), kuruluşundan beri Panel’in, gelişmekte olan devletlerin katılımı konusunu neredeyse her oturumda ele aldığını belirtmektedir. 1989’un Şubat ayındaki ilk oturumunda Panel, ‘Gelişmekte Olan Devletlerin Katılımını Artırmanın Yolları Üzerine Çalışma Grubu’ kurmuştur. Suudi Arabistan tarafından başkanlık edilen Grubun diğer üyeleri ise Brezilya, Senegal ve Zimbabve olmuştur.

Toplantılarda temel konu, teknik iş birliğinin geliştirilmesi, farkındalığın artırılması için seminer ve konferanslar düzenlenmesi ve gelişmekte olan devletlerden gelen araştırmacıların ve entelektüellerin çevre ve iklim alanındaki çalışmalarının ve araştırmalarının teşvik edilmesi olmuştur. Agrawala’ya göre (1998), Panel’in gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerin iş birliğini ve ortak katılımını sağlamak için gösterdiği çabalar başarıya ulaşmaktadır çünkü iklim değişikliği konusuna ilgi göstermeyen çok küçük devletler dahi (Butan ve Benin gibi) Panel’e temsilciler göndermeye ve Panel’in faaliyetleriyle ilgilenmeye başlamıştır.

Bu noktada David G. Victor’un çalışmasında tartıştığı önemli bir noktaya değinmek gerekir. Victor’a göre (2006), eğer ortaya çıkacak olan anlaşma bağlayıcı değilse, uluslararası iş birlikleri daha fazla taahhüt ve vaat üzerine inşa edilmektedir. Öte yandan, bağlayıcı anlaşmalar söz konusu olduğunda

ise devletler, eşiği çok aşağıya çekmek için çaba göstermektedir. Böyle bir durumda, Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli'nin fazla sayıda devleti bir araya getirebilmesi, Victor'un fikrinden yola çıkarak, bu Panel'in bağlayıcı kararlar alan bir kurum olmamasıyla açıklanabilir. Bu durumda, Victor "yeni sentez" olarak adlandırdığı bir model önermektedir. Bu modele göre, gelişmekte olan devletlerin çıkarları ile emisyon azaltma hedeflerinin eş anlı yürütülebilmesi için gelişmiş devletlerle hem bağlayıcı hem de bağlayıcı olmayan düzeyde iş birlikleri şarttır. Bağlayıcı anlaşmalara giden yolda bağlayıcı olmayan anlaşma ve uzlaşmaların önemini reddedilemeyeceğini belirten Victor, Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli ve benzeri diğer oluşumların desteklenmesi gerektiğini fakat bağlayıcı anlaşmaların da bunlarla birlikte sentezlenmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

İklim değişikliği artık bir "gerçek (fact)" olarak kabul edilmektedir. İklim değişikliğine yönelik şüpheler ve alaylar, iklim değişikliği konusundaki bilimsel araştırmaların artması ve yoğunlaşmasıyla gittikçe azalmıştır. Devletlerin bu alandaki çalışmalarını artırmaları ve BM çerçevesinde Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli kurarak bu alandaki bilimsel çalışmaların yapılabileceği bir platform yaratmaları, bu konuya olan şüphelerin azalmasında önemli bir etkidir. Ancak 2007 yılında ortaya çıkan ve "iklim skandalı (climate-gate)" olarak adlandırılan durum, iklim değişikliği konusunda Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli tarafından daha isabetli çalışmaların gerçekleştirilmesi gerektiğini göstermiştir.

Öncelikle Panel kurulduğundan beri kendi otoritesini uluslararası alanda ortaya koymakta zorlanmıştır. Bunun temel nedeni devletler nezdinde ortaya çıkan "iklim şüpheciliği"dir. İklim şüpheciliği, iklim değişikliğinin büyük bir tehdit olduğunu kabul etmeme şeklinde tanımlanabilir. "Reddetme makineleri" (Jylhä, 2016) olarak adlandırılan güçlü ve zengin şirket ve kuruluşların iklim şüpheciliğini destekledikleri bilinmektedir. (McCright ve Dunlap, 2011) Panel'in İkinci Değerlendirme Raporu'nda "İklim değişikliğinin bir nedeni olarak 'insan etkisi'"ni ortaya koyması ABD tarafından "büyük bir tehdit" olarak algılanmıştır. (Ravindranath, 2010) 1995 yılında ortaya konan bu rapor, *The Wall Street Journal* gibi büyük bir gazete tarafından "iklim değişikliğinin insan aktiviteleri nedeniyle ortaya çıktığına halkı ve karar alıcıları inandırmak amacını taşıdığı" ileri sürülerek eleştirilmiştir. Aynı şekilde, İngiliz gazetelerinden *The Telegraph*, *Sunday Times* ve *Observer* da yine Panel'in itibarını zedeleyecek haberler yapmışlardır. 2001-2009 yılları arasında ABD Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli'nin bulgularını ve raporlarını tanımamış ve yok saymıştır. Dolayısıyla, 2007 yılında ortaya çıkan skandal, hali hazırda Panel'e yönelik itibar zedeleyici tavırları daha da güçlü kılmış ve devletlerin "iklim şüpheciliği"ne yönelik politikalarını kuvvetlendirmiştir.

2007 yılında yayımlanan Değerlendirme Raporu'nda Panel'in şöyle bir tahmini bulunmaktadır:

"Himalayalar'daki buzullar dünyanın diğer bölgelerine kıyasla daha hızlı erimekte ve eğer bu erime oranı devam ederse, 2035 yılına kadar yahut daha erken bir tarihte kadar Himalayalar'ın yok olma olasılıkları çok yüksektir."

Bahsedilen tahmin kısa süre içinde önde gelen bilim insanları ve bilim kuruluşları tarafından çürütülmüştür. Halihazırda zaten eleştirilerin ve şüphelerin odak noktası olan Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli'nin bu şekilde bir yanlış tahminde bulunması, Panel'in var olan itibarını derinden sarsmıştır. Akademiler Arası Konsey (The InterAcademy Council), Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli'nin "acilen daha şeffaf ve üzerinde düşünülmüş bir iletişim strateji benimsemesi gerektiğinin" altını çizmiştir. Bilim iletişimi konusunda çalışmış Ronald Oxburgh'a göre, bu skandal, iklim değişikliği konusunda çalışan bir grup bilim insanının "düzensiz" bir şekilde çalışmaları dolayısıyla ortaya çıkmış bir problemdir. (CBC News, 2010)

N. H. Ravindranath (2010) bu noktada ilginç bir konuya dikkat çekmekte ve Hindistan'ın Himalayalar'ın erimesiyle ilgili hiçbir çalışma yapmadığını ve bunun da Panel'in yanlış tahmininde

etkili olduğunu iddia etmektedir. Ravindranath'a göre, Himalaya Dağları'nın erimesiyle ilgili hiçbir araştırma yapmayan, uzmanları bir araya getirmeyen ve çalışma fırsatı sağlamayan Hindistan, Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli'nin yanlış tahminine en büyük tepkiyi gösteren devletlerden biri olmuştur. Hatta Hindistan, Panel'in kuruluşundan itibaren Panel ile herhangi bir şekilde iletişime geçmemiş ve Panel'i yok sayma politikası izlemiştir. Dolayısıyla bu noktadan hareketle, devletlerin iş birliğinin, araştırma ve çalışma sonuçlarını paylaşmalarının, tüm devletlerin ortak sorunu olan iklim değişikliği konusuna en etkin çözümü üreteceğini tekrar öne sürebiliriz.

Panel'e optimist bir açıdan yaklaşan araştırmacılar da bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar tarafından, son derecede komplike ve politik bir konu olan iklim değişikliği alanında çalışan bu kuruluşun, bilimsel verileri ortaya koymasının yanı sıra politik aktörlerle de iletişim ve iş birliği sağlaması büyük bir sorumluluk olarak değerlendirilmektedir. Navraj Singh Ghaleigh'e göre (2016), Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli, yaşadığı tüm zorluklara ve yarattığı skandala rağmen görevlerini yerine getirme konusunda büyük bir başarı sergilemiştir. Her ne kadar kuruluşun salt varlığı bile bir başarı olarak kabul edilebilir olsa da, iklim konusunda daha güvenilir ve daha net verilere ihtiyaç olduğu açıktır. Ayrıca 2007'deki skandal göstermektedir ki, Panel'in varlığı, yapılan hatalar ve yanlışlıklar nedeniyle kolaylıkla sorgulanabilir hale gelebilmektedir. Bu nedenle, optimist bir açıdansa, daha gerçekçi bir perspektiften konuya yaklaşılması gerekmektedir.

Nitekim, 2017 yılında gerçekleştirilen önemli bir çalışmaya göre, Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli, iklim değişikliği alanında ortaya çıkan yeni literatürü takipte başarısız kalmaktadır. (Minx vd., 2017) İklim değişikliği çok güncel bir konu olduğundan bu alanda geniş bir literatürün çok hızlı bir şekilde ortaya çıktığı bilinmektedir. Fakat, Panel'in seçici davranmadan ve önyargısız ve objektif bir biçimde hareket edebilmesi için tüm literatürü takip etmesi gerekmektedir. 2017'deki bir akademik çalışma göstermektedir ki, Panel, iklim değişikliği alanındaki literatürün yaklaşık yüzde 80'ini takip edememektedir. Bu durum, hem kuruluşun objektif ve tüm verileri dikkate alarak çalışan bir kurum olduğu izlenimine zarar vermekte hem de sınırlı bir literatüre dayalı olarak yapılan bilimsel tahminlerin ne derece güvenilir olduğuna dair şüphe uyandırmaktadır. "Climate-gate" (Grundman, 2011) skandalı olarak adlandırılan bu olay iklim değişikliği konusunda ve iklim değişikliğine yönelik bilimsel araştırmalar ve tahminler konusunda daha güvenilir çalışmalara ihtiyaç olduğunu kesin olarak göstermiştir.

4. Değerlendirme ve Sonuç: Daha Etkin Çözümler İçin İş Birliği

Eldeki çalışma, iklim değişikliği sorunun önemine işaret etmektedir. Çalışmada iklim değişikliği konusunda daha güvenilir araştırmalara ve çalışmalara gerek olduğu ileri sürülmüştür. İklim değişikliği meselesi, ekonomik, sosyo-kültürel ve uluslararası güvenlik boyutları da bulunan çok katmanlı bir problemidir. Dolayısıyla, sorunun salt bir çevre sorunu olarak düşünülmemesi gerekmektedir. İklim değişikliği tüm devletleri yakından ilgilendirmekte ve sınır-aşan bir mesele olarak tezahür etmektedir. Sorunun boyutları, yarattığı ve yaratacağı etkiler düşünüldüğünde, ivedilikle çözüm arayışına girilmesi gerektiği çok açıktır.

Eldeki çalışmada iklim değişikliği konusunun uluslararası kamuoyunun gündemine geliş süreci ve uluslararası politika ve hukuk düzleminde konunun tartışılmaya başlanması detaylı bir şekilde açıklanmıştır. 1972 Birleşmiş Milletler Stockholm Konferansı ile iklim değişikliği konusu uluslararası toplantılarda tartışılır hale gelmiştir. Çevre konusunda küresel ölçekte düzenlenmiş ilk konferans olan Stockholm Konferansı tüm devletlerin sorumluluk almaları gerektiğinin altını çizmiştir. Çevre ve iklim konularındaki uluslararası düzenlemeleri incelediğimizde, devletlerin bu alanda bağlayıcı sözleşmelerden kaçındıklarını gözlemlemekteyiz. Devletler, ekonomik kalkınma yolunda kendilerini kısıtlayabilecek her türlü yasal düzenlemeye önyargı ile yaklaşmakta ve bu da, bu alanda herhangi bir bağlayıcı sözleşme ortaya çıkmasını engellemektedir.

Çalışmanın temel argümanı, iklim değişikliği problemine yönelik çözümlerin uluslararası iş birliği ile gerçekleştirilmesi gerektiğidir. İklim değişikliği sınır tanımayan ve tüm devletleri – farklı ölçeklerde de olsa – etkileyen bir problemdir. Bu problemin çözümü için tüm devletlerin bir araya gelerek ortak çözüm arayışına gitmeleri gerekmektedir. İklim değişikliğinin sonuçlarından, yalnızca iklim değişikliğine sebep olan devletler (karbon izi yahut emisyon oranları yüksek olan devletler) etkilenmemektedir. Aksine, sanayileşme sürecini tamamlamış devletler (örneğin İngiltere), sanayileşme sürecini hiç yaşamamış ve ekonomisi tarıma dayanan kırılgan ada devletlere (Vanuatu, Tuvalu, Bahamalar, Antigua ve Barbuda gibi) kıyasla iklim değişikliğinin etkilerine daha az maruz kalabilmektedir. Bu da iklim konusunda adaletin (iklim adaleti) sağlanması için gelişmiş devletlerin sorumluluk almalarını ve gelişmekte olan devletler ile iklim değişikliğine çözüm üretme konusunda iş birliği geliştirmelerini gerektirmektedir.

Bu çalışma, iklim değişikliğiyle mücadelede yerel, bölgesel ve küresel düzeyde iş birliğinin kritik rolüne dikkat çekmektedir. Araştırmada hem mevcut iş birliği mekanizmaları analiz edilmekte hem de bu mekanizmaların daha etkin hale getirilmesi gerektiği öne sürülmektedir. Son yıllarda iklim değişikliği üzerine zengin bir literatür oluşmasına rağmen (Özel ve Kılıç, 2011; Kahraman ve Şenol, 2018; Kaymaz ve Tut, 2020), bu literatür içerisinde iş birliğinin önemini doğrudan ele alan çalışmalara pek rastlanmamaktadır. Bu yönüyle çalışma, özgün bir perspektif sunarak literatüre kayda değer bir katkı sağlamaktadır. Araştırmanın temel iddiası, iklim değişikliği sorununa yönelik kalıcı ve etkili çözümlerin uluslararası iş birliği sayesinde mümkün olabileceğidir. Bu bağlamda, mevcut uluslararası düzen içerisinde bu argümanı destekleyen pek çok örneğe çalışmada yer verilmiştir.

Çalışmada, iklim değişikliği konusunda adım atılabilmesi için bu alanda ortaya konulan bilimsel araştırmaların ne derece önemli olduğu vurgulanmıştır. 1988 yılında kurulan ve hala faaliyet gösteren Birleşmiş Milletler Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli, iklim değişikliği alanında devletlerin ortaya koymuş oldukları önemli bir iş birliği örneği olarak ele alınmıştır. Bu Panel, iklim değişikliğinin gelecekte ortaya çıkaracağı etkileri bilimsel veriler ışığında ortaya koymakta ve düzenli aralıklarla araştırma sonuçlarını yayınlamaktadır. Bu raporlar ile, devletlerin aydınlatılması ve devletlere yol haritası oluşturulması hedeflenmektedir. Ancak, 2007 yılında ortaya konan rapor ile “Climate-gate” olarak literatürde adlandırılan bir skandal ortaya çıkmış ve Panel’in iklim değişikliğine ilişkin tahminlerinde büyük yanlışlıklar bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum, Panel’e olan güveni büyük ölçüde zedelemiş ve zaten mevcut olan “iklim şüpheciliği”ni daha da artırmıştır. Eldeki çalışma, yaşanan “Climate-gate” skandalının yaratmış olduğu sonuçların nasıl minimize edilebileceğini sorgulamaktadır. Bu çalışma, ‘Ortaya çıkan skandalın büyüklüğü düşünüldüğünde buna benzer tehlikelerin tekrar ortaya çıkmaması için ne yapılabilir?’ sorusu ile doğmuştur. İklim değişikliğine ilişkin verilerde ortaya çıkan yanlışlıkların önüne geçmek için Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli’ne alternatif mekanizmaların ortaya çıkması şarttır. Devletler, ekonomik kalkınma yolunda kendilerini sınırlandırmaktan kaçındıkları için iklim değişikliği konusuna şüpheyle yaklaşmakta ve “iklim şüpheciliği”ni kendi toplumlarına azami ölçüde yaymaya gayret edebilmektedir. Bunun önüne geçebilmek için, bu alanda daha kesin verilerin üretilmesi ve daha isabetli tahminlerde bulunulması şarttır.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that she has no competing interests.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Agrawala, S. (1998). Structural and Process History of the Intergovernmental Panel on Climate Change. *Climatic Change*, 39, 621-642. <https://doi.org/10.1023/A:1005312331477>
- Aktaş, Ö. (2022). Rethinking the Limits of the Concept of Agency in the International Relations Discipline: The Case of the Climate Justice Movement. *SIYASAL: Journal of Political Sciences*, 31(2), 385-402. <https://doi.org/10.26650/siyasal.2022.31.1066830>
- Amerika Birleşik Devletleri 1996 Ulusal Güvenlik Stratejisi, <https://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1996.pdf>, (Erişim Tarihi 1 Aralık 2024)
- Atkins, E. (2016). Environmental Conflict: A Misnomer? Sosa-Nunez, G. ve Atkins, E. (Ed.) *Environment, Climate Change and International Relations*. (99-113) E-International Relations Publishing.
- Bakirel, B. (2022, 9 Şubat). “Yakın Gelecek: Emisyon Ticaret Sistemi Nedir?”, <https://www.forseti.com.tr/makale/yakin-gelecek-emisyon-ticaret-sistemi-nedir/>, (Erişim Tarihi 1 Aralık 2024)
- Barnett, J. (2003). Security and Climate Change. *Global Environmental Change*, 13(1), 7-17. [https://doi.org/10.1016/S0959-3780\(02\)00080-8](https://doi.org/10.1016/S0959-3780(02)00080-8)
- Birleşmiş Milletler, The Clean Development Mechanism, <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-kyoto-protocol/mechanisms-under-the-kyoto-protocol/the-clean-development-mechanism> (Erişim Tarihi 1 Aralık 2024)
- Bodansky, D. (2001). The History of the Global Climate Change Regime. Luterbacher U. ve Sprinz, D.F. (Ed.) *International Relations and Global Climate Change* (23-40). Massachusetts: MIT Press.
- Borger, J. (2002). US and Oil Lobby Oust Climate Change Scientist, <https://www.theguardian.com/world/2002/apr/20/internationaleducationnews.climatechange>, (Erişim Tarihi 1 Aralık 2024)
- Brown, G. (2009). “We have fewer than fifty days to save our planet from catastrophe”, Independent, <https://www.independent.co.uk/voices/commentators/gordon-brown-we-have-fewer-than-fifty-days-to-save-our-planet-from-catastrophe-1805648.html>, (Erişim Tarihi 1 Aralık 2024)
- Bulkeley, H. ve Newell, P. (2023). *Governing Climate Change*. New York: Routledge.
- CBC News. (2010). “ClimateGate’ Researchers Cleared”. <https://www.cbc.ca/news/science/climategate-researchers-cleared-1.928763>, (Erişim Tarihi 1 Aralık 2024)
- Chakraborty, R. ve Sherpa, P. Y. (2021). From Climate Adaptation to Climate Justice: Critical Reflections on the IPCC and Himalayan Climate Knowledges. *Climate Change*, 167(49), 1-14. <https://doi.org/10.1007/s10584-021-03158-1>
- Dalby, S. (2016) *Environment and International Politics: Linking Humanity and Nature*. Sosa-Nunez, G. ve Atkins, E. (Ed.) *Environment, Climate Change and International Relations*. (42-59) E-International Relations Publishing.
- Demir, E. (2024). İklim Değişikliği Alanında Güvenlik Konseyi Etkin bir Rol Oynayabilir mi? Fırsatlar ve Zorluklar. *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 8(1), 14-24.
- Demir, E. (2024). Devletler için Yeni bir İş birliği Alanı: Yapay Zekânın İklim Değişikliği ile Mücadelede Kullanımı, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dolšak, N. ve Prakash, A. (2022). Three Faces of Climate Change. *Annual Review of Political Science*, 25, 283-301. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051120-125514>
- Engin, B. (2010). İklim Değişikliği ile Mücadelede Uluslararası İşbirliğinin Önemi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 71-82.
- Feitelson, E. vd. (2012). Climate Change and Security in the Israeli-Palestinian Context. *Journal of Peace Research*, 49(1), 241-257. <https://doi.org/10.1177/0022343311427575>

Garcia, D. (2010). Warming to a Definition of International Security: The Consolidation of a Norm Concerning Climate Change. *International Relations*, 24(3), 271-292. <https://doi.org/10.1177/0047117810377373>

Ghaleigh, N. S. (2016). Science and Climate Change Law – The Role of the IPCC in International Decision-Making. Carlarne, C. P., Gray, K. R. ve Tarasofsky, R. (Ed.) *The Oxford Handbook of International Climate Change Law*. (55-71) Oxford: Oxford University Press.

Grundman, R. (2011). Climategate and the Scientific Ethos. *Science, Technology and Human Values*, 38(1), 67-93.

Hall, N. (2016). The Institutionalisation of Climate Change in Global Politics. Sosa-Nunez, G. ve Atkins, E. (Ed.) *Environment, Climate Change and International Relations*. (60-74) E-International Relations Publishing.

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli. (2007). “Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability”, https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ar4_wg2_full_report.pdf. (Erişim Tarihi 1 Aralık 2024)

Jylhä, K. M. (2016). Refusing to Acknowledge the Problem: Interests of the Few, Implications for the Many. Sosa-Nunez, G. ve Atkins, E. (Ed.) *Environment, Climate Change and International Relations*. (75-85) E-International Relations Publishing.

Kahraman, S. ve Şenol, P. (2018). İklim Değişikliği: Küresel, Bölgesel ve Kentsel Etkileri. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 353-370.

Kaya, H. E. (2020). Kyoto’dan Paris’e Küresel İklim Politikaları. *The Meric Journal*, 4(10), 165-191.

Kaymaz, C. ve Tut, G. (2020). İklim Değişikliği Politikalarına Yönelik bir Çerçeve Denemesi. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 78-98.

Keleş, R. (2023). Dünyada ve Türkiye’de Çevre Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma. *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi*, 3, 24-30.

Kosolovsky, L. (2015). Peer Review is Melting Our Glaciers: What Led to Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) to Go Astray? *Journal for General Philosophy of Science*, 46(2), 351-366. DOI: [10.1007/s10838-015-9303-y](https://doi.org/10.1007/s10838-015-9303-y)

Lucatello, S. (2016). Global Climate Change Finance. Sosa-Nunez, G. ve Atkins, E. (Ed.) *Environment, Climate Change and International Relations*. (131-142) E-International Relations Publishing.

Luterbacher, U. ve Sprinz, D.F. (2001). “Problems of Global Environmental Cooperation Luterbacher U. ve Sprinz, D.F. (Ed.) *International Relations and Global Climate Change* (3-22). Massachusetts: MIT Press.

McCright, A. M. ve Dunlap, R. E. (2011). Cool Dudes: The Denial of Climate Change Among Conservative White Males in the Unites States. *Global Environmental Change*, 21(4), 1163-1172. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2011.06.003>

Minx, J. C. vd. (2017). Learning about Climate Change Solutions in the IPCC and Beyond. *Environmental Science and Policy*, 77, 252-259. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2017.05.014>

Murray, J. (2014). “Sir David King: “Climate change is not the biggest challenge of our time, it is the biggest challenge of all time”, *Business Green*, <https://www.businessgreen.com/blog-post/2342417/sir-david-king-climate-change-is-not-the-biggest-challenge-of-our-time-its-the-biggest-challenge-of-all-time#:~:text=But%2C%20as%20King%20explains%2C%20climate.are%20up%20to%20the%20challenge>, (Erişim Tarihi 1 Aralık 2024)

Nath, P. K. ve Behera, B. (2011). A Critical Review of Impact of and Adaptation to climate Change in Developed and Developing Economies. *Environment, Development and Sustainability*, 13(1), 141-162. <https://doi.org/10.1007/s10668-010-9253-9>

Özel, M. ve Kılıç, S. Küresel Bir Sorun Olarak İklim Değişikliği ve İklim Politikaları. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 34, 137-169.

- Pamukçu, K. (2006). Küresel Isınmaya Karşı Küresel İş birliği. *Uluslararası ilişkiler*, 3(10), 181-215.
- Ravindranath, N. H. (2010). IPCC: Accomplishments, Controversies and Challenges. *Current Science*, 99(1), 26-35.
- Salehyan, I. (2008). From Climate Change to Conflict? No Consensus Yet. *Journal of Peace Research*, 45(3), 315-326. DOI:[10.1177/0022343308088812](https://doi.org/10.1177/0022343308088812)
- Schneider, S. H. (1991). Three Reports of the Intergovernmental Panel on Climate Change. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 33(1), 25-30. <https://doi.org/10.1080/00139157.1991.9931369>
- Sharma, J. ve Ravindranath, N. H. (2019). Applying IPCC 2014 Framework for Hazard-Specific Vulnerability Assessment under Climate Change. *Environmental Research Communications*, 1, 1-7.
- Taylor, A. (2014). Bhopal: The World's Worst Industrial Disaster, 30 years Later. The Atlantic, <https://www.theatlantic.com/photo/2014/12/bhopal-the-worlds-worst-industrial-disaster-30-years-later/100864/>, (Erişim Tarihi 1 Aralık 2024)
- The Nobel Prize. (2007). Press Release <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2007/press-release/> (Erişim Tarihi 1 Aralık 2024)
- Trombetta, M. J. (2019). Securitization of Climate Change in China: Implications for Global Climate Governance. *China Quarterly of International Strategic Studies*, 5(1), 97-116. <https://doi.org/10.1142/S237740019500076>
- Vardy, M. vd. (2017). The Intergovernmental Panel on Climate Change: Challenges and Opportunities. *Annual Review of Environmental and Resources*, 42, 55-75. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-102016-061053>
- Victor, D. G. (2006). Toward Effective International Cooperation on Climate Change: Numbers, Interests and Institutions. *Global Environmental Politics*, 6(3), 90-103. <https://doi.org/10.1162/glep.2006.6.3.90>
- Volcovici, V. ve Alkousaa, R. (2023). Island states seek climate protection from Law of the Sea, *Reuters*, <https://www.reuters.com/business/environment/island-states-seek-climate-protection-law-sea-2023-09-11/>, (Erişim Tarihi 1 Aralık 2024)
- Warner, J. ve Boas, I. (2019). Securitization of Climate Change: How Invoking Global Dangers for Instrumental Ends can Backfire. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 37(8), 1-18. <https://doi.org/10.1177/2399654419834018>
- Wuppertal Enstitüsü, "South-North Dialogue on Equity in the Greenhouse: A Proposal for an Adequate and Equitable global Climate Agreement", Mayıs 2004, https://epub.wupperinst.org/frontdoor/deliver/index/docId/1885/file/1885_South-North_Dialogue.pdf, (Erişim Tarihi 1 Aralık 2024).